

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Rəhimova Zümrüd Elxan qızının

“Əmək bazarının tələblərinə uyğun rəqabət qabiliyyətli
kadrların hazırlanması problemləri”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: - 060404 - İqtisadiyyat

İxtisaslaşmanın adı: “Əməyin iqtisadiyyatı”

Elmi rəhbər:

Dos.Ə.İ.Məmmədov

Magistr proqramının rəhbəri:

dos.E.C.Əzizova

Kafedra müdiri:

Prof.T.Ə.Quliyev

BAKİ - 2016

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ_____3

FƏSİL I. Əmək bazarının tələblərinə uyğun kadrların hazırlanmasının nəzəri metodoloji aspektləri

1.1. Əmək bazarının tələblərinə uyğun peşə təhsilinin zəruriliyi və əhəmiyyəti_7

1.2. Müasir dövrdə peşə təhsilinin təşkilinin əsas prinsipləri_____13

FƏSİL II. Yeni iqtisadi şəraitə uyğun rəqabət qabiliyyəti kadrların hazırlanması problemləri

2.1. Azərbaycanda kadrların peşə təhsilinin mövcud vəziyyəti və əsas problemləri_____18

2.2. Rəqabət qabiliyyətli kadrların hazırlanmasında informasiya texnologiyalarının tətbiqi_____34

2.3. Azərbaycan Respublikasında yeni iqtisadi şəraitdə rəqabət qabiliyyətli kadrların hazırlanması və dövlətin bu sahədə nizamlayıcı rolu_____45

FƏSİL III. Rəqabət qabiliyyətli kadr hazırlığı sisteminin əmək bazarı ilə sıx əlaqəsinin cəmiyyətin sosial iqtisadi inkişafına təsiri

3.1. Azərbaycanda elm və təhsilin inkişafının cəmiyyətin formalaşmasına və inkişafına təsiri_____54

3.2. Təhsilin və peşakar kadr hazırlığının əhalinin həyat səviyyəsinə təsiri_____63

3.3. Əmək bazarına uyğun kadr hazırlığı, elm və təhsilin vəhdətliyi və ölkənin sosial iqtisadi inkişafı_____69

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

RESUME

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYATLAR

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə dünya bazarında rəqabətə davamlı məhsul istehsalı və davamlı iqtisadi artımın təmin olunması əsasən insan kapitalı hesabına həyata keçirilir. Dünya Bankının 192 ölkədə apardığı tədqiqatlar nəticəsində məlum olub ki, planetimizdə son illərdə iqtisadi artımın 60%-dən çoxu insan kapitalı hesabına baş verir. Bundan başqa, Qərbi ölkələrində aparılan tədqiqatlara görə inkişaf etmiş ölkələrdə insan kapitalına qoyulan investisiyaların gəlirlilik səviyyəsi digər amillərdən gələn qazancı iki dəfədən artıq üstələyir. Bu baxımdan cəmiyyətin başlıca məhsuldar qüvvəsi kimi insan kapitalının inkişafı, onun potensialının yüksəldilməsi hər bir dövlətin başlıca vəzifələrindən biridir. İnsan kapitalının inkişafına səbəb olan amillərin içərisində ən əsas yeri insanların təhsilinə, xüsusən də peşə təhsilinə, əmək bazarının tələblərinə cavab verən rəqabət qabiliyyətli kadrların hazırlanmasına yönəldilən investisiyaların səmərəliliyi tutur. Görünür bu səbəbdəndir ki, son dövrlərdə ABŞ-da təhsilə, peşəkar kadr hazırlığına hər il orta hesabla 100 milyard dollardan çox vəsait xərclənir.

Müasir dövrdə mühüm sosial-iqtisadi problemlərin həll edilməsi yolunda müəyyən nailiyyətlər əldə etmiş Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran başlıca vəzifələrdən biri əmək bazarının tələblərinə uyğun rəqabət qabiliyyətli kadrların hazırlanmasıdır.

Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafı üçün əmək bazarı ilə kadr hazırlığı sistemi arasında sıx əlaqənin olması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Peşəkar kadr hazırlığının kəmiyyət və keyfiyyət bazar iqtisadiyatına uyğunlaşması, peşə hazırlığının müntəzəm təhsillə əlaqələndirilməsi, peşəyönümü fəaliyyətin gücləndirilməsi, orta təhsilin peşəkarlaşması, məşğulluq xidmətlərinin təlim prosesində fəal iştirakının təşkili həlli vacib olan problemlərdəndir.

Dünyada gedən cəmiyyətin informasilaşması prosesi global elektron mühitinin sürətli inkişafı rəqabət qabiliyyətli kadrların hazırlanmasında informasiya texnologiyalarının təhsil və peşə hazırlığı sistemində geniş tətbiq olunmasını zəruri edir. Ölkəmizdə təhsil və peşəkar kadr hazırlığı sistemi yeni

tədris proqramları və avadanlıqlarla təmin olunsa da, hələ də görülməli işlər çoxdur.

Bütün bu deyilənlərdən aydın olur ki, “Əmək bazarının tələblərinə uyğun rəqabət qabiliyyətli kadrların hazırlanması problemləri” adlı magistr dissertasiyası müasir dövrün ən aktual mövzularından biridir.

Tədqiqatın predmeti. Əmək bazarının tələblərinə uyğun rəqabət qabiliyyətli peşəkar kadrlarının hazırlanması məsələlərinin öyrənilməsi tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın obyektı. Peşəkar kadrları hazırlayan müəssisələrdə müasir dövrün tələblərinə cavab verə biləcək kadr hazırlığı forma və üsullarının təkmilləşdirilməsi tədqiqatın obyektini təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Dissertasiyanın nəzəri və metodoloji əsaslarını peşəkar kadrların hazırlanması sahəsində tanınmış alimlərin elmi araşdırmaları, kadrların hazırlanması və ixtisasların artırılması barədə hökumətin və qanunverici orqanlarının qanunverici və qanunvericilik aktları, qərar və sərəncamları, digər normativ sənədlər təşkil edir.

Tədqiqatın metodu. Tədqiqatın metodu kimi müqayisəli və sistemli təhlil, məntiqi ümumiləşdirmə və qruplaşdırma, optimallaşdırma, statistik məlumatlardan və sosioloji tədqiqat üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Müasir dövrdə cəmiyyətin informasişlaşdırılması, qlobal elektron mühitin sürətli inkişafı yeni informasiya texnologiyalarının rəqabət qabiliyyətli kadrların hazırlanması sistemində tətbiqinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır;
- Kadrların hazırlanması prosesində dinamik əmək bazarı şəraitində düşünməyi, öz bilik və bacarıqlarından istifadə etməyin vacibliyi əsaslandırılmışdır;

- Rəqabət qabiliyyətli kadr hazırlığı, elm və təhsilin vəhdətliyinin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə təsiri əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi müasir iqtisadi münasibətlər şəraitində əmək bazarının tələblərinə uyğun yüksək ixtisaslı peşəkar kadrların hazırlanması problemlərini araşdırmaq, əldə olunmuş nəticələr əsasında cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafı üçün təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir. Bu baxımdan tədqiqatın qarşısında aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

- Azərbaycanda kadrların peşə-ixtisas təhsilinin mövcud vəziyyətinin araşdırılması və bu sahədə mövcud olan problemlərin üzə çıxarılması;
- Bazarın tələblərinə uyğun rəqabət qabiliyyətli kadrların hazırlanmasında müasir informasiya texnologiyalarından istifadə səviyyəsinin öyrənilməsi və bunun zəruriliyinin, vacibliyinin əsaslandırılması;
- Rəqabət qabiliyyətli kadr hazırlığı sisteminin əmək bazarı ilə sıx qarşılıqlı əlaqəsinin cəmiyyətin formalaşmasına və onun sosial-iqtisadi inkişafına təsirinin tədqiq edilməsi;
- Əmək bazarına uyğun peşəkar kadr hazırlığı, elm və təhsilin vəhdətliyinin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına təsirinin öyrənilməsi.

Tədqiqatın informasiya bazası. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistikası Komitəsinin məlumatları, Təhsil Nazirliyinin, Dövlət Neft Şirkətinin hesabat materialları, aparılmış tədqiqatın nəticələri dissertasiya işinin informasiya bazasını təşkil edir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti: Yeni iqtisadi şəraitə uyğun rəqabət qabiliyyətli kadrların hazırlanması problemlərinin aşkarlanması, peşəkar kadrların hazırlanmasında informasiya texnologiyalarının tətbiqi, nəticədə insan kapitalının keyfiyyətinin artması hesabına müəssisələrin və bütövlükdə dövlətin sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti təşkil edir.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, 8 bənddən, nəticə və təkliflərdən, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Tədqiqat işində 6 cədvəl, 2 sxem verilmişdir. 87 səhifədən ibarət yazılmışdır.

Dissertasiya işinin “Əmək bazarının tələblərinə uyğun kadrların hazırlanmasının nəzəri-metodoloji aspektləri” adlanan birinci fəslində əmək bazarının tələblərinə uyğun peşə təhsilinin zəruriliyi və müasir şəraitdə onun əhmiyyəti, müasir dövrdə peşə təhsilinin təşkilinin əsas prinsipləri tədqiq edilmişdir.

Tədqiqat işinin II fəsli “Yeni iqtisadi şəraitə uyğun rəqabət qabiliyyətli kadrların hazırlanması problemləri” adlanır. Bu fəsildə Azərbaycanda kadrların peşə təhsilinin mövcud vəziyyəti və əsas problemləri, rəqabət qabiliyyətli kadrların hazırlanmasında informasiya texnologiyalarının tətbiqi, yeni iqtisadi şəraitdə rəqabət qabiliyyətli kadrların hazırlanmasında dövlətin bu sahədə nizamlayıcı rolu kimi vacib məsələlər araşdırılmışdır.

“Rəqabət qabiliyyətli kadr hazırlığı sisteminin əmək bazarı ilə sıx əlaqəsinin cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafına təsiri” adlanan III fəsildə Azərbaycanda elm və təhsilin inkişafının cəmiyyətin formalaşmasına və inkişafına təsiri, təhsilin və peşəkar kadr hazırlığının əhalinin həyat səviyyəsinə təsiri, əmək bazarına uyğun kadr hazırlığı, elm və təhsilin vəhdətliyi, bunların ölkənin iqtisadi inkişafında rolu öyrənilmiş, araşdırılmış və sonda çıxarılmış nəticələr əsasında təkliflər irəli sürülmüşdür.

FƏSİL I. ƏMƏK BAZARININ TƏLƏBLƏRİNƏ UYGUN KADRLARIN HAZIRLANMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Əmək bazarının tələblərinə uyğun peşə təhsilinin zəruriliyi və əhəmiyyəti

Müasir dövrdə dünya bazarında rəqabətə davamlı məhsul istehsalı və davamlı iqtisadi artımın təmin olunması əsasən insan kapitalı hesabına həyata keçirilir. Dünya Bankının 192 ölkədə apardığı tədqiqatlar nəticəsində məlum olub ki, planetimizdə iqtisadi artımın 16%-i fiziki kapital, 20%-i təbii resurslar, 64%-i isə insan kapitalı hesabına baş verir. Bundan əlavə Qərbdə aparılan tədqiqatlara görə, inkişaf etmiş ölkələrdə insan kapitalına qoyulan investisiyaların gəlirlilik norması səhmlərdən əldə olunan qazancı azı iki dəfə üstələyir. Bu baxımdan cəmiyyətin başlıca məhsuldar qüvvəsi kimi insan kapitalının inkişafı hər bir dövlətin başlıca vəzifələrindən birinə çevrilib. İnsan kapitalının inkişafına səbəb olan amillərin içərisində əsas yerlərdən birini isə insanların təhsilinə, xüsusən də peşə təhsilinə yönəldilən investisiyaların səmərəliliyi tutur. Yüksək təhsilə malik insan istehsalı səmərələşdirir.

Görünür elə bu səbəbdəndir ki, son onillikdə ABŞ-da təhsilə hər il orta hesabla 100 milyard dollardan çox vəsait xərclənib. Öz növbəsində son 40 ildə təhsilə çəkilən xərclər ABŞ-da 14,7 dəfə (o cümlədən ali təhsil xərcləri 20 dəfə) artmışdır.

Digər tərəfdən peşənin inkişafının əsas vasitələrindən biri peşə təhsilidir. Peşə təhsilində əməkdaş peşə yeniliklərini və biliyi bilavasitə öyrənir. Bu baxımdan peşə təhsil əməkdaşların yeni istehsalat funksiyalarını, yeni vəzifələri yerinə yetirməsində başlıca rol oynayır. Elə buna görə də, dünyanın qabaqcıl şirkətləri, təşkilatları peşənin inkişafına əmək haqqı fondunun 10-15%-ə qədərində və bəzən daha artıq vəsait sərf edirlər. Məsələn, “Ceneral Motors” kimi kompaniyalar peşə inkişafına hər il miyardlarla dollar vəsait sərf edirlər. Bu cür şirkətlərdə peşənin inkişafı üçün xüsusi metodlar və idarəetmə sistemi yaradılır.

Iri transmilli korporasiyalarda peşə təhsilinin idarə edilməsi, rəhbər işçilər üçün ehtiyatın hazırlanması üçün karyeranın inkişafı, peşənin inkişafı şöbəsi fəaliyyət göstərir. Peşə təhsili həmçinin işçinin ümumi, intellektual inkişafını təmin edir, onun dünyagörüşünü artırır, özünə inamını möhkəmləndirir. Cəmiyyət yüksək ixtisaslı işçilərə malik olduqda əlavə əmək sərfi olmadan yüksək ictimai əmək məhsuldarlığı təmin olunur.

Müasir dövrdə təşkilatda peşə təhsili kompleks, fasiləsiz bir prosesi əhatə edir. Peşə təhsilinin idarə edilməsi prosesi tələbatın müəyyənləşdirilməsindən başlayır. Bu proses bir neçə mərhələdən ibarətdir: 1. Tələbatın müəyyən edilməsi; 2. Təhsilin büdcəsinin formalaşdırılması; 3. Təhsilin məqsədinin müəyyənləşdirilməsi; 4. Proqramın məzmununun müəyyən edilməsi; 5. Təhsil metodunun seçilməsi; 6. Təhsil almaq; 7. Peşə yenilikləri və bilik; 8. Təhsilin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

Peşə təhsilinə yönələn investisiyaların xarakterik cəhəti budur ki, bir tərəfdən fərdlərin özünüreallaşdırma imkanları və sosial statusunu artırır, cəmiyyətin intellektual-mənəvi potensialının təkrar istehsalını təmin edir. Digər tərəfdən arasıkəsilməz proses kimi, istehsalda və texnologiyada baş verən dəyişikliklərə adekvat olaraq kadrların keyfiyyətə təkmilləşməsinə xidmət edir.

Biliklər əsri adlandırılan müasir dövrdə iş və həyat modelləri çox sürətli templərlə dəyişir. Cəmiyyətdə və iqtisadiyyatda mütəmadi olaraq baş verən bu dəyişikliklərə müvəffəqiyyətlə uyğunlaşma isə yalnız vətəndaşların ömrü boyu təhsili vasitəsilə mümkündür. Hazırda bu problem inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq hər bir ölkə üçün aktualdır. Məsələn, müasir Avropada elm və texnologiya elə sürətlə inkişaf edir ki, bilikləri hər il orta hesabla 20%-i aktuallığını itirir və beləliklə də 5-8 il ərzində peşələrin məzmunu tamamilə köhnəlir.

Təsadüfi deyil ki, məşğulluq üzrə Avropa strategiyası çərçivəsində ömür boyu təhsil biliklər və bacarıqların, peşə səriştəsinin artırılması məqsədi ilə və daimi əsaslarla aparılan hərtərəfli təlim fəaliyyəti kimi müəyyən edilmişdir. Bu kimi sənədlərin sayı çoxdur – Fasiləsiz Təhsil haqqında Avropa Memorandumu, Hamburq Bəyannaməsi, Dakar Bəyannaməsi, Sofiya Bəyannaməsi və s.

Ümumiyyətlə, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, davamı iqtisadi inkişafın və yüksək həyat səviyyəsinin təmin olunmasında peşə təhsilinin əvəzsiz rolu var. Məsələn, bu gün dünyada ən güclü iqtisadiyyata malik ölkələrdən biri olan Almaniya bu günkü inkişaf səviyyəsinə məhz yüksək peşə təhsili səviyyəsinə çatıb.

Belə ki, dünya ticarətində 10% ətrafında payı olan Almaniyada çalışanların 17%-i bir universitet, ya da yüksək məktəb məzununu olduğu halda, 81%-i peşə təhsili alıb. Bu yüksək nisbətlərə çatmada, təhsildə “ikili sistem” əhəmiyyətli bir rol oynamışdır. Bu sistemlə cəmiyyətin təhsil keyfiyyətində yüksək və xaricdə də təqdir edilən bir səviyyəyə çatmaq mümkün olmuşdur.

Almaniyanın peşə təhsili təhsilalanların gələcəyinə təminat verir. Almaniyada təhsil iki yerdə aparılır: peşə məktəbində və müəssisədə. Dual (paralel) təhsil sistemi sayəsində gənclər məktəbdə və müəssisədə öz gələcək peşələrinə optimal surətdə hazırlanırlar. Alman peşə təhsili sisteminin üstün cəhətlərini aşağıda göstərilən 5 fərqlənmə əlaməti ilə xarakterizə etmək olar:

1. Dövlət, iqtisadiyyat və sosial tərəfdaşlar birlikdə peşə təhsilinin çərçivə şərtlərini təmin edirlər.
2. Almaniyada təcrübədən keçirilən peşə təhsilinin məqsədi şagirdlərə səriştəyə yönəlmiş hərtərəfli kompetensiyaların aşılmasıdır: bu məqsədə çatmağın ən yaxşı yolu bir tərəfdən müəssisədə, digər tərəfdən məktəbdə təlimdir.
3. Bütün müəssisələrdə təhsil standartlarının eyni olması və imtahanlara təqdim olunan vahid tələbat keyfiyyətinə zəmanət verir və təhsilin insanların həyatı boyu onları müşayiət etdiyini təsdiqləyir.
4. Fasiləsiz olaraq əmək ehtiyatları bazarı və peşə təhsilinin öyrənilməsi peşə təhsilinin texniki, iqtisadi və ictimai inkişafa adaptasiya olunmasına şərait yaradır.
5. Xüsusi ixtisas və pedaqoji təhsili olan personal şagirdlərdə peşə kompetensiyalarının daimi inkişafına, həmçinin təlim və tədrisin yüksək keyfiyyətinə təminat verir.

6. Peşə təhsilində şagirdlərin kompetensiyalarının inkişaf etdirilməsi əsasən üç yöndə aparılır:

- *Şəxsi və sosial kompotentlilik, yəni daxili motivasiya, kollektivdə işləmək bacarığı və qərar qəbul etmək;*
- *İstehsalatda işləmək, işçi avadanlıqlarla davranmaq və istehsal prosesini anlamaq;*
- *Problemi həll etmək üçün həll strategiyası axtarmaq bacarığı və bu strategiyadan çıxış etmək qabiliyyəti.*

Hər yerdə olduğu kimi, Almaniyada da məktəbi bitirənləri belə bir sual düşündürür: hara getmək, hansı ixtisası öyrənmək, hansı ixtisasın perspektivli gələcəyi var? Almaniyada peşə təhsilində xüsusi ənənə var. Məktəbin vəzifəsi yeniyetmələri cəmiyyətin gələcək həyatına hazırlamaqdır. Yeniyetmələr peşə məktəbində və müəssisədə 2-3-5 il müddətində təhsillərini davam etdirirlər. Təlim vaxtı şagirdlər öz təlim-istehsalat müəssisələrindən təqaüd alırlar.

Peşə təhsili prosesini həyata keçirmək üçün təlimatları Peşə Təhsili üzrə Federal İnstitut (BİBB) hazırlayır. Bu institutda dual sistemə daxil olan 350 peşə üzrə təlimatlar hazırlanır. BİBB-in hazırlığı təlimatlar təhsil kurikulumlarına uyğunlaşdırılır. Təlim təlimatları aşağıda göstərilən formada hazırlanır:

- *Təlimin adı;*
- *Təlimin müddəti;*
- *Peşənin profili;*
- *Kurikulum çərçivəsi;*
- *İmtahana olan tələblər.*

BİBB 350 peşə üzrə hazırladığı və ya uyğunlaşdırdığı təlimatlarda hər hansı dəyişikliyi şirkətlərlə, təlim alanlarla məsləhətləşdikdən sonra edir. İstehsalatda təlimi işəgötürənlərin assosiasiyası tərəfindən yaradılan palatalar-çemberlər həyata keçirirlər.

Peşə təhsilində dual sistemi aşağıdakı kimi başa düşmək olar:

1. Təhsil
2. İstehsalat

Bəs şagirdlər məktəbi necə tapırlar?

Əvvəla işəgötürən şirkətlər elanlar verir, bu elanlara əsasən müraciət edənləri şirkət işə qəbul edir, müqavilə bağlayır və işə götürülənin bacarığından asılı olaraq ona əməkhaqqı təyin edir. Şirkət özü işçini peşə məktəbində qeydə aldırır və uyğun məktəbi tapmaq üçün məsuliyyət daşıyır. Treninq (təlim) belə olur: məktəbdə müəllim, istehsalatda usta. Şagirdlər iki gün məktəbdə nəzəri dərslər, üç gün isə çemberlərdə istehsalat təlimi keçirlər. Şirkətdə işləyən təcrübəli ustalar öz iş günlərinin yarısını şirkətdə, yarısını isə çemberlərdə şagirdləri öyrətməklə məşğul olurlar. Çemberləri ən yeni texnologiyalara uyğun avadanlıqlarla təmin etməkdə şirkətlər özləri maraqlıdırlar. Çemberlər təlimə, monitorinqə və imtahanların keçirilməsinə məsuliyyət daşıyırlar.

Çemberlər İqtisadiyyat Nazirliyinə tabedirlər. Təhsil Nazirliyi tərəfindən hazırlanan kurikulumları İqtisadiyyat Nazirliyi təsdiq edir. Çemberlərin bütün maliyyə xərclərini şirkətlər ödəyirlər. İmtahanların keçirilməsinə çemberlər cavabdehdirlər. İki imtahan olur: biri məktəbdə nəzəri imtahan, digəri isə məktəbin iştirakı ilə istehsalatda. İmtahanların keçirilməsi üçün hər şeyi çemberlər təşkil edirlər. Çemberlər imtahan tapşırıqlarını hazırlamaq üçün öz institutlarına sifarişlər verirlər. Öz institutu olmayan çember başqa instituta müqavilə bağlaya bilər. İmtahanların keçirilməsi üçün çember şirkətdən əlavə pul alır. İmtahanları müvəffəqiyyətlə verməyən tələbələr təkrar təlimə cəlb olunurlar.

Istehsalatda işləyən mütəxəssislər 2-3 ildən bir çemberlərdə ixtisasartırma kursları keçib sertifikat alırlar. Almaniyada 54 çember var.

Almaniyada 16 federal sistem var və onlar hərəsi öz ərazisində olan peşə müəssisəsinə cavabdehdirlər. Peşə məktəblərinə müəllimləri onlar işə qəbul edirlər. Peşə məktəblərində 119 min müəllim çalışır. 755 min yüksəkixtisaslı usta şirkətlərdə işləməklə bərabər öz iş vaxtlarının yarısını şagirdləri öyrətməklə məşğul olurlar.

Peşə məktəblərində kadrların 77 faizi şirkətlər, 13 faizi məşğulluq mərkəzləri, 10 faizi isə dövlət sifarişi əsasında hazırlanır. Çemberlərdə təlim alan məzunların

hər il 2 faizi Almaniyanı tərk edir ki, bu da təbii hal sayılır. Çünki gənclər dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrinə getməkdə maraqlıdırlar.

Eksport istiqamətində maraqlı olan Almaniya hökuməti Avropa və beynəlxalq istiqamətdə peşə təhsilinin inkişafında səylər göstərir. Federal Təhsil və Elmi-Tədqiqat Nazirliyinin tapşırığı ilə Peşə Təhsili üzrə Federal İnstitut – BIBB inkişaf etməkdə olan bir çox ölkələrdə onların peşə təhsili sisteminin islahatı və modernləşdirilməsi sahəsində məsləhətləşmələr aparılır. Peşə təhsili haqqında qanun qəbul olunan ölkələrdə, məsələn, Sloveniya, Türkiyə, Vyetnam və bir çox ölkələrdə onların öz istəyi ilə çemberlər yaradılıb. Bu çemberlərdə təlim keçib sertifikat alan məzunlar dünyanın hər yerində öz ixtisasları üzrə işləmək hüququna malik olurlar. Almaniya çemberlərin əsas məqsədi beynəlxalq əməkdaşlıq deyil. Mövcud 54 çemberdən 10-u beynəlxalq əməkdaşlıq edir.

Təhsil sistemi federal ərazilərin təhsil sisteminə uyğundur. Federal ərazilərdən asılı olaraq 9 yaşından 13 yaşına qədər təhsil zəruridir. Orta məktəbdə təhsil müddəti 9 il davam edir. Sonra tam təhsil almaq üçün texniki peşə məktəblərində təhsili davam etdirmək olar. Əksər federal torpaqlarda 3 mərhələli 13 illik təhsil sistemi mövcuddur. Xalq məktəbi, real məktəb və gimnaziya. Ali təhsil almağa hüquq verən şəhadətnamə federal torpaqlarda 12-ci və ya 13-cü sinifdən sonra təqdim olunur. Praktiki olaraq bütün yeniyetmələr orta məktəbdən sonra təhsillərini təhsilin yuxarı mərhələsi olan müəssisələrdə davam etdirirlər. Təhsil müəssisələrində təhsil alanlar həftədə 1 və ya 2 dəfə texniki peşə məktəblərində olurlar. Təhsil alanlar istəkdən asılı olaraq universitetləri və yaxud peşə məktəblərini seçə bilirlər.

Peşə təhsilinə belə diqqətin sayəsində Almaniya şirkətlərin dünya bazarında rəqabət gücü ildən-ilə artır. Məsələn, yalnız maşın sənayesinin reallaşdırdığı ixracat 1991-ci ildə müqayisədə cəmi maşın istehsalının 52%-dən təxminən 69%-ə çıxmış, kimya sənayesində 50%-dən 70%-ə, avtomobil istehsalında 43%-dən 69%-ə, elektronika isə 31%-dən 42%-ə yüksəlmişdir.

1.2. Müasir dövrdə peşə təhsilinin təşkilinin əsas prinsipləri

Aparılan elmi tədqiqatlar göstərir ki, dünya üzrə yaxın 10 ildə iş yerlərinin yarısından çoxu ali təhsilli mütəxssislərə deyil, orta səviyyəli peşəkarlara nəşib olacaq. Bu peşəkarlar isə peşə təhsili vasitəsilə yetişəcəklər. Bu baxımdan peşə təhsilini əhəmiyyəti ildən-ilə artır. Ancaq daha əhəmiyyətli məsələlərdən biri də peşə təhsilinin səmərəliliyinin təmin edilməsidir. Qərb ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, peşə təhsili o zaman səmərəli olur ki, onun təşkili ixtiyari qərarlarla deyil, elmi prinsiplərlə həyata keçirilsin.

Inkişaf etmiş ölkələrdə səmərəli texniki peşə təhsili sisteminin formalaşdırılması aşağıdakı əsas prinsiplərin nəzərə alması ilə həyata keçirilir:

1. **Fasiləsizlik və çoxpilləlilik.** Peşə təhsili sistemində fasiləsizliyin təmin edilməsi dedikdə, insanların bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəyə daim artırılmasını və ömür boyu özünütəhsilin təşkilini nəzərdə tutur. Geniş mənada fasiləsiz peşə təhsili hər bir insanın işləmək, sərbəst iş seçimi hüququnungerçəkləşməsini peşə təhsilinin ümumdünya insan haqlarının deklarasiyasında (bəyannaməsində) göstərildiyi kimi əlçatan olmasını ifadə edir. Bu problemə bir neçə aspektdə baxmaq olar:

- *Ümumsosial aspektdə məsələnin mahiyyəti vətəndaşlara təhsil verilməsində insanların və işəgötürənlərin daimi dəyişən tələblərinə cavab verən dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş normaların təmin edilməsidir.*
- *İqtisadi aspekt baxımından bu investisiya şəraitinin yaradılması, maliyyələşməsi və vətəndaşların peşə təhsilinin təminatını müvafiq iş fəaliyyətinin, yüksəkmaşlı işlə təmin olunmaları və bununla əlaqədar olaraq yüksəkkeyfiyyətli məhsulun buraxılmasındadır.*
- *Təhsil aspekti baxımından peşə təhsilinin fasiləsizliyi vətəndaşın biliyə, bacarığa, əxlaqi dəyərlərə, onların seçdiyi ixtisasın ixtisasartırma tələblərinə cavab verməsidir.*

Fasiləsiz təhsilin sistemi dövlət və qeyri-dövlət təhsil ocaqlarının kompleksini təşkil edir, onlar təhsilin bir hissəsinin (növünün) birliyini təmin edir,

dövlətin tələbatını, qoyulan məsələlərin ümumtəhsil, texniki peşə hazırlığının inkişafına yönəldilir.

Fasiləsiz təhsilin mühüm əlamətlərindən biri də onun bütövlüyüdür. Bu, hər bir insanın yaşından, əvvəl hansı peşəyə yiyələnməsindən, yaşayış yerindən, cinsindən asılı olmayaraq onun hərtərəfli, harmonik inkişafına şəraitin yaradılması kimi sosial-pedaqoji yönümə malikdir.

2. Açıqlıq. Qapalı cəmiyyətdə insan tərəfindən yaradılmış institutlar qəbul edilmir. Açıq cəmiyyətdə isə əksinə, insanın öz fikrini bildirmək imkanı var. Açıqlıq prinsipinə görə dövlət orqanları ilə bərabər, ictimai təşkilatlar, kooperativlər, ayrı-ayrı vətəndaşlar təhsilin inkişafına yaxından kömək edir, onun yeniləşməsinə şərait yaradır.

Peşə təhsilində açıqlıq, hər şeydən əvvəl, insanın peşə seçimindəki azadlıqdır. Həm də əldə ediləcək ixtisas səviyyəsinin harada, hansı forma və qaydalarla əldə edilməsində uyğunluğun olmasıdır. İnsana belə seçimin verilməsi o deməkdir ki, heç bir xarici təzyiq olmadan onun peşə seçimi təmin edilir.

Peşə təhsilinin açıq şəraitdə fəaliyyət göstərməsi, aşağıdakılara qarşılıqlı təsirdə olması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir: şəxsiyyətlə, əhatə edən sosial mühitlə, əmək bazarı ilə, xarici təhsil sistemləri ilə peşə təhsili mütəxəssisləri ilə elmi-texniki və texnoloji yeniliklərlə, əməyin müxtəlif formaları ilə.

Açıq təhsil elm və texnikadakı yenilikləri daha tez qəbul etməli, onu təhsilin məzmununa daxil etməli, o həyat tərzinin, eləcə də cəmiyyətdəki dəyərlər sisteminin dəyişilməsinə reaksiya verməlidir.

Peşə təhsili sisteminin açıqlığının zəruriliyini şərtləndirən sosial-iqtisadi amillər bunlardır:

- *əmək və peşəyə dair yeni konsepsiya;
- *məşğulluğun yeni nümunələri;
- *təhsilin səviyyəsinə və həcminə olan tələblərin dəyişilməsi;
- *əmək müqavilələrinin qısa müddətliliyi;
- *peşə fəaliyyəti sikllərinin ixtisar olunması.

3. Şəxsiyyətyönümlülük. Bu istiqamətləndirilmiş təhsil deməkdir. Bu, ilk növbədə, yeniyetmənin, gəncin daxili təcrübəsi, insanda ən müqəddəs şey olan onun subyektivliyi ilə işləmək bacarığıdır. Bu yanaşma humanist postulatdan irəli gəlir və həmin postulata görə, hər bir uşaq istedadlı, hər bir insan unikaldır, hər kəs özünəməxsus şəkildə həqiqəti tapır. Burada yalnız onun idrak aparatının qüvvətli və zəif tərəflərini anlamaq lazımdır ki, sonradan güclü tərəfləri inkişaf etdirib zəifləri isə aradan qaldırsın.

Peşə təhsilinin şəxsə istiqamətləndirilməsi şagirdlərin qabiliyyətindən istifadə edilməsini nəzərdə tutur. Burada şagirdin intellektual, iradi, əxlaqi və digər şəxsi keyfiyyətlərinin məcmusu olan fərdiyyətçiliyi əsas götürülür. Onlardan istifadə etmək təlimin optimal strategiyasını seçməyə və idrakı fəaliyyətə fəal təsir göstərməyə imkan verir.

Psixoloqlar tərəfindən şəxsiyyətyönümlü təhsilin dərk edilməsi, layihələndirilməsi və həyata keçirilməsi üçün bir sıra şərtlər müəyyən edilmişdir. Belə ki, şəxsiyyətyönümlü təhsil şagird şəxsiyyətinin inkişafını təmin etməli, onun qabiliyyətinə, peşə fəaliyyətinə, maraqlarına imkan verməlidir. Həmçinin şəxsiyyətyönümlü təhsilin baza meyarı yalnız əldə edilmiş bilik, bacarıq, yeniliklərin səviyyəsini deyil, həm də intellektin (onun xüsusiyyət, strukturu və təzahür xarakterini) formalaşmasını nəzərə almalıdır. Təhsilin əsas komponentləri şagirdin fərdiliyinin inkişafı, onun intellektual-yaradıcı və peşə-ixtisas potensialını müəyyən edir, onun öz inkişafı üçün bütün zəruri şəraiti yaradır.

Şəxsiyyətyönümlü təhsil variativlik və diferensial (alternativlik) prinsiplər əsasında qurulur və sair.

Ümumiyyətlə, peşə təhsilinin şəxsiyyətyönümlü sisteminin layihələndirilməsi və həyata keçirilməsi aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- 1. Şagirdlərin təhsil prosesinin əsas subyekt kimi qəbul edilməsi;*
- 2. Şagirdlərin fərdi qabiliyyətlərinin inkişafının keyfiyyət baxımından əsas məqsəd hesab edilməsi;*

3. *Şagirdlərin subyektiv təcrübəsindən istifadə edilməsi və məqsədyönlü inkişafına sistemləşdirilməsinə istiqamətlənmiş təhsilin forma, metod və vasitələrinin müəyyən edilməsi;*
4. *Təhsil prosesinin bütün iştirakçılarının – şagirdlər, müəllimlər, valideynlər və işəgötürənlərin işlənilməsi və qaydaya salınması.*

4.İnteqrativlik. İnteqrasiya yalnız müxtəlif fənlərin tədris elementlərinin bir sintez edilmiş kursu olmayıb, hər şeydən əvvəl, biliklərin inteqrasiyasıdır. Başqa sözlə, təhsilin inteqrasiyası yalnız formal olaraq müxtəlif biliklərin yeni tədris mətnində birləşdirilməsi deyil, şagirdin şüurunda məna kəsb edən mental anlayışın formalaşdırılmasına gətirən müxtəlif mətnlərin birləşdirilməsidir. Beləliklə, təhsildə məzmun yox, biliklərin ardıcıl inteqrasiyası aparılır.

Hazırda kiçik və orta müəssisələrdə sahibkarın texnoloji zəncirin istənilən həlqəsində işləməyi bacaran ixtisaslı, çevik fəhlə daha çox maraqlandırır. Bu da bir istehsalat sahələrindəki peşələrin inteqrasiyasına zərurət yaradır.

Bu baxımdan, inkişaf etmiş ölkələrdə texniki peşə təhsilinin yüksək səviyyədə təşkil edilməsinin əsas səbəbi elm, istehsalat və təhsildəki inteqrasiyadır.

Peşələrin inteqrasiyasında həm istehsalat, həm də didaktik olmaqla iki məqsəd həyata keçirilir. Birinci halda bu problemin həyata keçirilməsi istehsalatın genişprofilli fəhlələrlə təmin olunmasına imkan verir. İkinci halda isə inteqrasiya olunmuş peşələr tədris-proqram sənədlərinin maksimum inififikasiya olunmasına şərait yaradır ki, bu da bir sosial problemin həlli deməkdir.

Təhsilin məzmununda ilkin inteqrasiya səviyyəsi didaktik sintez səviyyəsidir. Fəhlə peşələrinin, eləcə də tədris fənlərinin bu səviyyədə inteqrasiyası iki, yaxud bir neçə peşə bazasında həyata keçirilir. Qarşılıqlı təsirdə olan peşə və fənlər öz srarusunu saxlayır.

Peşələrin inteqrasiyası eyni zamanda yeni istehsalat fəaliyyətinə çıxış yaradır, genişprofilli fəhlə əməyinin əsas məzmunu yeni mexanizm və tipik avadanlıqların tətbiqi ilə şərtlənən istehsal vasitələrinin ümumiliyini əks etdirir. Peşələrin inteqrasiya prosesində əsas obyektiv şərtlər bunlardır:

*istehsalatda yerinə yetirilən işlərin mürəkkəbləşməsi, onun texniki və texnoloji səviyyəsinin artması;

*fəhlənin əməyinin məzmununun dəyişilməsi və əmək fəaliyyəti sahəsinin genişlənməsi. Yeni çevik əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi və onların müxtəlif variantlılığı;

*əmək bazarının tələblərinə uyğun olaraq ixtisaslı fəhlə kadrları hazırlığı;

*fəhlə kadrlarının hazırlığının çəkilən xərclərin azaldılması, onların hazırlanmasında ixtisas səviyyəsinin profilinin genişləndirilməsi;

*unifikasiya edilmiş tədris-plan və proqramların həyata keçirilməsi;

*şəxsiyyətin yaradıcılıq qabiliyyətinin genişləndirilməsi, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi;

*istehsalatın tələblərinə cavab verə bilən fəhlə kadrların hazırlanmasını təmin edən yeni, daha səmərəli peşə-ixtisas strukturunun yaradılması;

*əmək ehtiyatlarının effektiv istifadə edilməsi, fəhlə qüvvəsinə olan çatışmazlığın aradan qaldırılması.

İndiki mərhələdə peşə təhsilinin integrasiyalı məzmununun formalaşdırılmasında əsas mənbə kimi istehsalın elmi-sənaye tipi, insan fəaliyyətinin yeni növləri, texnika, istehsalat, peşə hazırlığında mövcud olan sosial-iqtisadi, elmi-texniki, didaktik, psixoloji-pedaqoji hazırlığa istinad edilir.

Məlumdur ki, peşə ictimai istehsalatda öz yeri və əhəmiyyəti ilə həm də öz profili, genişliyi, ixtisas səviyyəsi ilə xarakterizə olunur. Peşə çərçivələri dinamik ola bilər, lakin istehsalatın hər bir inkişaf mərhələsində onun öz sərhədi vardır.

Istehsalatın özündə gedən integrasiya prosesi geniş peşə profillərinin yaradılmasına öz təsirini göstərir. Geniş peşə profili dedikdə elmi-texniki tərəqqinin təsiri altında formalaşan yeni əmək fəaliyyəti başa düşülür.

FƏSİL II.YENİ İQTİSADI ŞƏRAİTƏ UYĞUN RƏQABƏT QABİLİYYƏTLİ KADRLARIN HAZIRLANMASI PROBLEMLƏRİ

2.1. Azərbaycanda kadrların peşə təhsilinin mövcud vəziyyəti və əsas problemləri.

Bazar münasibətlərinə keçid respublikada da bir sıra iqtisadi islahatların keçirilməsini zəruri etmişdir. Həyata keçirilən iqtisadi islahatlar dövlətin sosial siyasətinin sürətləndirilməsi, insan amilinin rolunun artırılması və əmək ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi proseslərindən bilavasitə asılıdır. İnzibati-amirlik sistemindən və mərkəzləşdirilmiş vahid iqtisadi idarəetmə sistemindən ayrılmış Azərbaycanın iqtisadi inkişafında insan amilinin aparıcı rol oynaması cəmiyyətin başlıca məhsuldar qüvvəsi olan iş qüvvəsinin təkrar istehsalının kadr hazırlığının aktullığını xeyli artırmışdır.

Müasir dövrdə kadr hazırlığında başlıca diqqət iş qüvvəsinin kəmiyyət deyil, keyfiyyət baxımından yüksəldilməsinə yönəldilməlidir. Çünki, yeni iqtisadi sistemin ən mühüm tələblərindən biri kadr və mütəxəssis hazırlığı ilə ETT-nin nailiyyətlərinə uyğun istehsal vasitələrinin ardıcıl surətdə inkişafına nail olmaqdır. Bu uyğunluq əmək ehtiyatlarının ümumi təhsil səviyyəsi və ixtisasının yüksəldilməsi baxımından ali və orta ixtisas təhsilli işçilərin sayının artması ilə yanaşı yüksək keyfiyyətli iş qüvvəsinin təkrar istehsalı deməkdir.

Bazar münasibətləri şəraitində ETT-nin istehsalata tətbiqi əmək şəraitinin yaxşılaşması, ağır əl əməyinin aradan qaldırılması, həmçinin zehni əmək və fiziki əmək arasında mürəkkəblik səviyyəsinə görə fərqlənməsinə səbəb olur. Bu ETT-nin insan amilinə təsirini və kadr hazırlığına yeni aspektlərdən yanaşmanı zəruri edir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndiyi bir şəraitdə minimum əmək və vaxt sərfi ilə maksimum gəlir əldə etmək prinsipinin yüksəlməsi işçi qüvvəsinin keyfiyyəti baxımından iş vaxtı günündən səmərəli istifadə problemini qarşıya qoyulmuşdur. Çünki, iş vaxtından səmərəli istifadə əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, məhsul vahidinin dəyərinin aşağı düşməsi, asudə vaxtın çoxaldılması ilə sıx əlaqədardır. Bunlar isə öz növbəsində əhalinin həyat

səviyyəsinin yüksəldilməsinin başlıca şərtlərindəndir. Kadr hazırlığında iş vaxtına qənaət prinsipinin nəzərə alınması əsas və dövriyyə fondlarından, maliyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə və ən əsası iş qüvvəsində olan əlavə tələbatı xeyli artırmış olur.

Bazar münasibətləri şəraitində kadr hazırlığında dövlət tərəfindən planlı qaydada idarəetmənin aradan qaldırılması əmək bazarında tələb və təklifin nəzərə alınmasını zəruri edir. Bu zaman işçi qüvvəsinə olan tələbə təsir edən amillər mütləq nəzərə alınmalıdır. İşçi qüvvəsinin rəqabət qabiliyyətinə malik olması, onun ETT-nin nailiyyətləri ilə tanışlığı və əvvəlki illərdən fərqli olaraq intellektual səviyyəsinin yüksəkliyi belə amillərdən hesab olunur.

Ölkədə baş verən iqtisadi böhranla əlaqədar istehsal müəssisələrində fəaliyyətin dayanması, iş yerləri ilə işçi qüvvəsinin sayı arasında qeyri-mütənasibliyin mövcudluğu, mövcud iş yerlərində çalışan işçilərin peşə və ixtisaslarındakı fərqlər kadr hazırlığının düzgün qurulmasına öz təsirini göstərmişdir. Belə ki, işçi qüvvəsinin tələb və təklifinin düzgün müəyyən edilməməsi ilə yanaşı gənclərdə peşə təhsilinə marağın azalması son illərdə kadr hazırlığında özünü göstərmişdir. Bütün bu deyilənləri nəzərə alaraq bazar münasibətləri şəraitində kadr hazırlığında aşağıdakı istiqamətlər nəzərə alınmalıdır.

1. Ölkədə düzgün kadr hazırlığı siyasəti işlənib hazırlanmalı və burada əmək bazarında tələb, təklif nəzərə alınmalıdır.
2. Ölkənin mövcud və inkişaf etməkdə olan xalq təsərrüfatı sahələrinin işçi qüvvəsinə tələbatı düzgün müəyyən edilməlidir.
3. Kadr hazırlığında dünya dövlətlərinin təcrübəsi əsas götürülərək hazırlanan işçi qüvvəsinin keyfiyyəti və rəqabət qabiliyyəti artırılmalı, ETT-nin nailiyyətləri nəzəri və təcrübi biliklərlə tədris olunmalıdır.
4. İş vaxtından səmərəli istifadə olunması prinsipi kadr hazırlığında əsas şərt kimi nəzərə alınmalıdır.
5. Gənclərdə peşə təhsilinə marağı artırmaqla peşə təhsilinin dövlət və özəl maliyyələşməsi təmin edilməlidir.

Qeyd etdiyiniz kimi, peşə təhsili iqtisadi inkişaf üçün güclü və əhəmiyyətli təsirə malikdir. Azərbaycan kimi inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün peşə təhsilinin aktuallığı daha böyükdür. Belə ki, Avropada peşə təhsilinin qarşısında duran vəzifə, sadəcə dillə desək, vətəndaşın bilik və bacarıqlarının 3-5 il ərzində yeniləşən texnologiyaya uyğunlaşdırmaqdırsa, Azərbaycanda isə uzun müddətli dövr ərzində mövcud olmuş planlı iqtisadiyyat şəraitində qazanılmış ixtisasların və əldə edilmiş peşə vərdişlərinin müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşmanı təmin etməkdir. Təkcə bir faktı göstərmək kifayətdir ki, hazırda ölkədə mövcud olan əməkqabiliyyətli əhalinin təqribən 60-70% sovet sistemində təhsil almış və ya çalışmışdır. O dövrdə bir dəfə əldə edilmiş ixtisas insanın ömrü boyu işlə təmin olunmasına imkan verirdi. Lakin indi bazar iqtisadiyyatı şəraitində texnologiyaların sürətlə dəyişməsi çevik və dinamik şəkildə peşə və ixtisasların artırılmasını, yeni ixtisaslara yiyələnməni tələb edir.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 iyul 2007-ci il tarixli, 2282 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında texniki peşə təhsilinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2007-2012-ci illər)”nın böyük əhəmiyyəti vardır. Bu proqramın əsas məqsədi ölkə iqtisadiyyatının inkişaf tələblərinə uyğun peşə-ixtisas kadrlarına yaranan tələbatın ödənilməsi, habelə əhalinin müasir peşə təhsili almaq imkanlarının təmin edilməsi üçün iqtisadi və sosial baxımdan səmərəli texniki peşə təhsili sisteminin formalaşdırılması idi. Dövlət proqramının həyata keçirilməsi ilə peşə təhsili sahəsində müəyyən ciddi dəyişikliklər həyata keçirildi.

Belə ki, dövlət proqramı çərçivəsində bu sahədə müəyyən dirçəliş baş verdi. Qəbul planında dövlət sifarişli yerlər 17 minə çatdırıldı. 20-yə yaxın peşə təhsili müəssisəsi əsaslı təmir edildi, bəzi regionlarda hətta yeni peşə məktəbləri istifadəyə verildi. Tədris proqramları təzələndi və müəllim hazırlığını həyata keçirən idarəetmə modelinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər aparıldı.

Peşə məktəblərinin maddi-texniki bazasını gücləndirmək üçün bu sahəyə ayrılan maliyyə vəsaitlərində müəyyən artım baş verib. Belə ki, əgər 2005-ci ildə

peşə təhsilinə 7 milyon, 2007-ci ildə 16,4 milyon manat vəsait ayırmışdırsa, 2012-ci ildə bu rəqəm 30.6 milyon manata qədər artıb.

Bundan əlavə, Dövlət Proqramının icrası ilə əlaqədar 6,408 milyon manat məbləğində vəsait ayrılıb. Bu müddət ərzində beynəlxalq təşkilatların maliyyə dəstəyi ilə bir sıra layihələr həyata keçirilib. Bu layihələrin ümumi dəyəri 4 milyon avroya yaxındır. Bu vəsaitlərin böyük hissəsi məsləhət xidmətlərin həyata keçirilməsinə, tədris səfərlərinin təşkilinə, müxtəlif dərslər və dərslər vəsaitlərinin hazırlanmasına və s. sərf edilib. Bununla yanaşı, həmin layihələr çərçivəsində bir sıra peşə təhsili müəssisələrinin maddi-texniki bazası möhkəmləndirilib.

Bununla yanaşı, bir təhsil alana çəkilən xərc də artıb. Belə ki, əgər 2005-ci ildə bir təhsil alana 328 manat, 2006-cı ildə 457 manat, 2007-ci ildə 740 manat, 2008-ci ildə 903 manat xərclənirdisə 2009-cu ildə bu rəqəm 1108, 2012-ci ildə 1200 manata qədər artıb.

Qeyd olunan bu və digər dəyişikliklər peşə təhsilinin inkişafında müəyyən rol oynasa da, bu sahədə köklü problemlər hələ də qalmaqdadır. Gənclərin peşə təhsilinə marağın lazımı qaydada təmin etmək mümkün olmayıb. Elə bunun nəticəsidir ki, müstəqil həyata qədəm qoyan və müəyyən peşə və ixtisaslar üzrə təhsilə malik olan çox sayda insanlar kəskin işsizlik problemi və beləliklə də yoxsulluq problemi ilə üzləşmişdir. Çünki, aparılan tədqiqatlar birmənalı şəkildə sübut edir ki, hazırda ölkədə mövcud olan işsizlik problemi təkcə iş yerlərinin olmaması səbəbindən deyil, eyni zamanda işsiz və işaxtaran vətəndaşların peşə-ixtisas təhsilinin və vərdislərinin müasir əmək bazarının tələblərinə cavab verməməsi səbəbindəndir. Məsələn, bu bir faktdır ki, ölkədə fəaliyyət göstərən bazar strukturları (və hətta dövlət strukturları da) iş təcrübəsi olan və bazar iqtisadiyyatı prinsiplərini bilən mütəxəssislər axtarışındadır, digər tərəfdən isə ölkədə ali təhsilli işsizlər ordusu mövcuddur. Buna görə də, ölkədə işsiz və işaxtaran vətəndaşların məşğulluğunun təmin edilməsi, onların əmək bazarında rəqabətə davamlı və müasir tələblərə cavab verən müvafiq peşə və ixtisaslara yiyələnməsini zəruri edir. Digər bir fakt, hər il ölkədə təqribən 120-130 min gənc orta məktəbi bitirir. Onların təqribən 25-30 mini ali, 15-17 mini orta ixtisas və 15-

20 mini peşə təhsili müəssisələrinə qəbul olur, yerdə qalan təqribən 70.000-ə yaxın gənc peşəsiz-sənətsiz əmək bazarında özünə yer axtarmağa məcburudur.

Bu isə peşə təhsili ilə bağlı problemlərin çox qısa müddətdə həllinə ehtiyac olduğunu söyləməyə əsas verir. Bu problemləri bir neçə istiqamətə ayırmaq olar.

İlk növbədə ölkədə peşə məktəblərinin və burada təhsil alanların sayının azalmasını qeyd etmək olar.

Qeyd edək ki, hazırda Təhsil Nazirliyinin tabeliyində 106 peşə təhsili müəssisəsi, o cümlədən 45 peşə liseyi, 2 peşə tədris mərkəzi və 59 peşə məktəbi fəaliyyət göstərir. Peşə məktəblərindən 8-i cəzaçəkmə müəssisələrindədir. 2010-cu illə müqayisədə ötən il Təhsil Nazirliyinin tabeliyində olan peşə təhsili müəssisəsinin sayı azalıb.

Belə ki, Nazirlər Kabinetinin müvafiq sərəncamları ilə Sumqayıt 2 və 4 nömrəli peşə liseylərinin bazasında Sumqayıt 10 nömrəli peşə liseyi yaradılıb və 11 nömrəli Bakı peşə liseyi Azərbaycan Turizm İnstitutunun tərkibinə verilib.

Cədvəl 1. Peşə məktəbləri və orada təhsil alanlar.

İllər	Peşə məktəb və liseylərinin sayı	Təhsil alanlar
1991	176	82188
1995	160	27689
2000	110	22944
2009	108	25200
2013	108	30644

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi.

Peşə məktəblərində təhsil alanların sayı azaldığından, sənaye müəssisələri və şirkətlərin əksəriyyəti ixtisaslı fəhlə tapmaqda çətinlik çəkirlər. Məsələn tədqiqat aparən zaman olduğumuz “Akkord” şirkətinin kadrlar şöbəindən də bildirdilər ki, onlar əsasən əlində sertifikatı, diplomu olan peşə sahiblərinə üstünlük verirlər: “Amma kadrları çox çətinliklə tapırıq. Müsahibəyə gələnlər arasında prşəkarlar, öz işini bilənlər çox az olur. Hazırda kran maşinistinə ehtiyacımız var, əmək birjalarına da müraciət etmişik, amma yaxşı mütəxəssis tapa bilmirik. Müsahibəyə

gələnlər arasında texniki-peşə məktəbini bitirib heç nə bilməyənlər də olur. Buna görə də bəzən vakansiyaya uyğun işçilər təcrübəli işçilərimizin yanında təcrübə keçir, sınaq müddəti ərzində öyrənə bildikləri təqdirdə, onları işə götürürük”.

Qeyd edək ki, cədvəl 1.dən göründüyü kimi hazırda Azərbaycanda olan 108 peşə-ixtisas təhsili müəssisəsində 30 min 664 nəfər təhsil alır. 1991-ci ildə 176 peşə-ixtisas müəssisəsi olub. Həmin dövrdə 82 min 188 tələbəyə 3465 müəllim dərs deyib, peşə öyrədib.

Onu da qeyd edək ki, peşə məktəblərində təhsil alanların heç də hamısı təhsilini başa vurmur. Müxtəlif səbəblərdən peşə məktəblərindən təhsilini tamamlamadan çıxanların sayı kifayət qədərdir. 2013-cü ildə isə cəmi 15 min 246 nəfər peşə-ixtisas təhsili müəssisələrini bitirib ki, bu da 90-cı illərin əvvəli ilə müqayisədə 4-5 dəfə azdır.

Digər əsas problemlərdən biri ölkəmizdə fəaliyyət göstərən peşə məktəblərində kadr hazırlığının müasir tələblərə cavab verməməsidir. Belə ki, hazırda şəhər peşə liseylərində əsasən teplovoz maşinistinin köməkçisi, elektrovoz maşinistinin köməkçisi, metropolitenin elektrik qatarlarının maşinist köməkçisi, dəmir yolu stansiyasının növbətçisi, neft və qazçıxarma operatoru, elektrik montyoru, texnoloji qurğuların operatoru, kimyəvi analiz laborantı-əmtəə operatoru, təmirçi çilingər-qaynaqçı, elektrik avadanlığının təmiri və xidməti üzrə elektrik montyoru ixtisasları üzrə kadrlar hazırlanır.

Həmçinin tibb elektron aparatlarının təmiri və xidməti üzrə elektromexanik, xarrat, dülgər, parket ustası, elektrik maşınlarının təmiri üzrə elektrik çilingəri, elektrik qaz qaynaqçısı, kompüter üzrə operator, çapçı, poliqrafiya üzrə dizaynçı, cildçi, mühasib-fərdi komputer operatoru, komputer üzrə operator, radio-televiziya aparatlarının təmiri və xidməti üzrə mexanik ixtisasları da bu sıradadır. Digər ixtisaslar sırasında barmen, bufetçi, qadın bərbəri, manikürçü, mühasib-fərdi kompüter operatoru, matros-motorçu, elektrik, gəmi təmiri çilingəri, qaynaqçı, modelçi-dərzi və sair ixtisaslar üzrə kadrlar hazırlanır.

Bu və digər ixtisaslar üzrə müasir tələblərə cavab verən kadr hazırlamaq üçün isə peşə məktəbləri yetərli imkanlara malik deyil. Bunun da bir səbəbi əksər peşə

məktəblərinin maddi-texniki bazasının zəif olması, həddindən artıq köhnəlməmişdirsə, digər bir səbəbi də şagirdlərə müasir peşələri öyrədəcək ixtisaslı müəllimlərin olmamasıdır.

Təsadüfi deyil ki, 2008-ci ildə Avropa İttifaqının ayırdığı 2,5 milyon avro qrantın böyük hissəsi tədris proqramları və müəllim hazırlığını həyata keçirən, idarəetmə modelinin təkmilləşdirilməsi üzərində çalışan beynəlxalq mütəxəssis və ekspertlərə sərf olunub.

Bundan əlavə Dövlət proqramı çərçivəsində peşə-ixtisas məktəbləri üçün 40-a yaxın müasir dərsliklər nəşr edilib pulsuz istifadəyə verilib.

Lakin belə kiçik miqyaslı tədbirlər bu sahədə olan köklü problemləri həll edə bilməyib. Nəzərə alsaq ki, ölkə peşə məktəblərində 136 peşə üzrə tədris verilir, onda müstəqillik illərində cəmi 40-a yaxın müasir dərsliyin nəşr olunmasını problemin nə qədər ciddi olduğunu açıq göstərir.

Təhsil Nazirliyindən bunun səbəbi kimi peşə-ixtisas məktəbləri üçün dərslik yazan mütəxəssis tapmağın çətin olması göstərilir. Ancaq bu sahəyə ayrılan maliyyənin azlığı da məsələnin həllinin ləngiməsində az rol oynamır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda texniki-peşə təhsili sahəsində ən ciddi problemlər kimi, maddi-texniki və tədris bazasının müasir tələblərə cavab verməməsi, tədris avadanlığının, texnika, maşın və mexanizmlərin, demək olar ki, tam yararsızlığı, mühəndis-pedaqoji işçilərin əmək haqqının həddən artıq aşağı olması, məzunların zəruri bilik və bacarıqlara malik olmaması və digər problemlər müəyyənləşdirilib.

Peşə təhsilinə ayrılan vəsaitin həcmi artırılsa da bu vəsaitin 86,3 faizi əmək haqqı, təqaüd və kommunal xidmətlərin ödənilməsinə sərf edilib. Bu baxımdan peşə təhsilinin sürətli inkişafı üçün ayrılan vəsait kifayət etmir. Təhsilə ayrılan ümumi büdcə xərclərində texniki peşə təhsilinə ayrılan vəsaitin ümumi məbləği 3%-dən də aşağıdır ki, bu da sahənin inkişafına imkan vermir..

Bu səbəbdən peşə müəssisələrində təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək üçün lazım olan resurslardan istifadə etmək mümkün olmur. Bunu aşağıdakı cədvəldən də görmək mümkündür.

Cədvəl 2: 2009-2010-cu ilin ölkənin iqtisadi rayonları üzrə texniki peşə müəssisələrində vəziyyəti:

Iqtisadi rayonlar	Dövlət büdcəsindən ayrılan vəsait	TPM-in sayı	Şagird-müəllim nisbəti	Kompüter-şagird nisbəti	Hər şagirdə düşən illik xərc (manatla)
Abşeron	2 101 385	7	1:12	1:140	1131
Gəncə-Qazax	3 890 433	15	1:9	1:328	1019
Şəki-Zaqatala	1 613 210	9	1:9	1:22	1161
Lənkəran	1 286 686	6	1:11	1:252	1069
Quba-Xaçmaz	1 394 467	6	1:11	1:41	1280
Aran	4 538 829	17	1:11	1:317	1131
Yuxarı Qarabağ	1 171 512	6	1:4	1:109	1959
Dağlıq Şirvan	379 869	2	1:6	1:393	982
Kəlbəcər-Laçın	294 897	2	1:11	1:252	1260
Bakı	9 710 931	35	1:13	1:37	1097

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

Qeyd edək ki, 2013-cü ildə isə 15 min 246 nəfər peşə-ixtisas təhsili müəssisələrini bitirib. Onlara 1794 müəllim dərs deyib. Son 22 il ərzində müəllimlərin sayı cəmi 2 dəfə azalıb. Əksər peşə məktəblərində müəllimlər 140-170 manat maaş alır ki, bu da həmin sahəyə kadr cəlb olunmasına imkan vermir.

Bu baxımdan liseylərdə ixtisasların sayını artırmaq və xaricdə hazırlıq keçən müəllimləri məktəblərə cəlb etməklə peşə təhsilinə marağı yüksəltmək üçün burda çalışanlara yüksək əmək haqqı verilməlidir.

Qeyd edək ki, Avropada peşə məktəblərini iqtisadiyyatın əsas gücü sayırlar. Buna görə də, Qərb hökumətləri keyfiyyətli və təminatlı tədrisə görə peşə məktəblərinin inkişafı üçün hər cür şərait yaradır, lazımı vəsait ayırır. Avropada

hər il yeniyetmələrin ən azı 20-25 faizi peşə təhsilinə yönəlir. Azərbaycanda isə bu rəqəm 10 faizdən aşağıdır. Bunların böyük bir hissəsi məktəbdən çıxarılan, attestat almaq üçün məcburiyyətdən peşə məktəblərinə üz tutanlardır. Liseydə söhbətləşdiyimiz şagirdlərin əksəriyyəti də diplom almaq üçün buraya gəldiklərini dedilər.

Qeyd edək ki, hazırda Təhsil Nazirliyindən verilən məlumata görə, 2011-2012-ci ildə ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinə qəbul üçün ümumilikdə 20818 nəfər müraciət edib. Müraciət edənlərdən 13840 nəfəri oğlan, 6978 nəfəri qız olub. bunlardan da 7497 nəfəri (36%) 14-16, 7603 nəfəri (36,5%) 17-20, 4367 nəfəri (21%) 21-30 yaş arasında, 1351 nəfəri isə (6,5%) 31 yaşdan yuxarı olub.

Müraciət edənlərdən 17280 nəfəri ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinə ilk dəfə müraciət edib. Bundan əlavə, müraciət edənlərdən 3150 nəfəri (15,1%) hərbi xidmətdən sonra, 1894 nəfəri (9,1%) ali və ya orta-ixtisas təhsili müəssisələrinə qəbul olunmadıqdan sonra, 1680 nəfəri (8,1%) əvvəllər iş təcrübəsi olanlar, 429 nəfəri isə (2,1%) hazırda işləyənlər olub.

Rəqəmlərdən göründüyü kimi, məktəbi bitirənlərin cəmi 6-7 faizi peşə məktəblərinə üz tutur. Qərbi ölkələrində isə bu rəqəm 20 faizdən az deyil. Eləcə də Qərbdə doqquzuncu sinfi bitirənlərin 20 faizi peşə məktəbinə gedir. Azərbaycanda isə bu rəqəm 5-6 faiz təşkil edir. Məsələn, 2007-ci ildə doqquzuncu sinfi bitirib məktəbdən ayrılan şagirdlərin 64 minindən yalnız 4 mini peşə məktəbinə üz tutub. Yerdə qalanların təhsil taleyi naməlumdur. Texniki peşə təhsilinin bu durumu həm təhsilin, həm də iqtisadiyyatın problemlərinə söykənir. Keyfiyyətli, yüksək səviyyəli kadr yetişdirilmir, ona tələbat da azdır. İşəgötürən ya ixtisasız, ya da yüksək ixtisaslı işçi axtarır. Bir çox hallarda isə işəgötürən daha yüksək əməkhaqqı müqabilində işləyən təhsilli kadr əvəzinə sadəcə işçi qüvvəsinə üstünlük verir. Belə halda təhsil müəssisəsi də keyfiyyətli kadr yetişdirməyə və rəqabətdə iştirak etməyə maraqlı olmur.

Avropa ölkələrində şirkətlər istehsal etdiyi məhsulu istehsal edən şəxsin peşəkarlığı ilə maraqlanır. Ona görə də peşə təhsili müəssisəsinin yetirməməsini işə cəlb etməyə, şagirdlər arasından uğurlu kadr seçimi etməyə maraqlıdır. Buna

görə bəzən peşə məktəbinə vəsait ödəyir və gələcəkdə işə götürməyi planlaşdırdığı şagirdə isə təqaüd ödəyir. Yəni, peşə təhsilinin maliyyələşməsində özəl şirkətlər yaxından iştirak edir.

Azərbaycanda isə xarici bazara sənaye məhsulları ilə deyil, daha çox təbii resurslar hesabına çıxdığına görə işəgötürən mövcud standartlara cavab verəcək səviyyədə fəaliyyət göstərməyə, yüksək kadr ehtiyatına malik olmağa maraqlı deyillər. Bizdə özəl şirkətlər nəinki peşə təhsilinə vəsait ayırır, hətta şagirdi təcrübəyə götürmək belə minnətlə qarşılanır. Əslində işəgötürən təcrübəyə gələnləri minimum əməkhaqqı ilə təmin etməli və ya gördüyü işin müqabilində müəyyən vəsaiti təhsil müəssisəsinin balansına köçürülməlidir. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycanda peşə təhsilinin maliyyələşməsi əsasən dövlətin üzərindədir. 2011-2012-ci dərslər ilində ilk peşə ixtisas təhsili müəssisələrində ümumilikdə 16895 nəfər qəbul planı müəyyən edilib. Həmin yerlərin 14190-ı dövlət vəsaiti hesabına, 2705-i ödənişli əsaslarla olub.

Cədvəl 3: Respublikanın müəssisə, idarə və təşkilatlarda kadrların peşə hazırlığına göndərilməsi (1996-2011-ci illər, nəfər)

	1996	2000	2001	2005	2007	2011
Peşə hazırlığı keçmişlər – cəmi	10997	3613	3273	5836	5626	3538
O cümlədən: fəhlələr, onlardan:	10329	2635	2636	4631	5244	3410
İlk dəfə hazırlanmışdır	3013	1101	665	1622	1959	1301
İkinci (əlaqədar) peşəyə öyrədilmişdir	3460	492	880	581	1152	1680
Yenidən hazırlanmışdır	3856	1042	1091	2428	2143	429
Rəhbər və MTİ	668	978	637	1205	372	128

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi.

Bu problemin həlli üçün, yəni, işəgötürənlərlə texniki-peşə təhsili müəssisələri arasında tərəfdaşlıq əlaqələrinin təşkil edilməsi və bu prosesin

tənzimlənməsi məqsədilə Təhsil Nazirliyinin müvafiq əmri ilə Əlaqələndirmə Şurası yaradılıb. Əlaqələndirmə Şurasına müvafiq dövlət qurumlarının nümayəndələri ilə yanaşı, qeyri-hökumət təşkilatlarının təmsilçiləri də daxil edilib.

Ancaq rəqabətli iqtisadiyyatın olmaması özəl şirkətlərdə texniki peşə məktəblərinin yetirmələrinə ehtiyacı hiss etdirmir. Təhsil Nazirliyinin apardığı monitorinqlər göstərir ki, işəgötürənlərin cəmi 40% peşə məktəblərinə müraciət edir. O da bəzi hallarda. Çox ixtisas üzrə peşə məktəbi bitirmədən iş tapmaq mümkündür. Məsələn, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Baş Məşğulluq İdarəsinin 2010-cu il üçün məlumatına görə, müraciət edənlərdən 30 mini işlə təmin olunub ki, onlardan da 4 faizi texniki peşə təhsili olub. Odur ki, yalnız rəqabətli iqtisadi mühitdə peşə məktəbləri keyfiyyətli kadr yetişdirməyə nail ola bilər. Əks halda peşə təhsilinə nə qədər vəsait xərclənsə istənilən nəticə əldə olunmayacaq.

Bu baxımdan dəyişiklik peşə məktəbləri əmək bazarını izləməli, monitorinq aparılmalıdır. Əmək bazarında iş yerlərinin ixtisas tələbi, yetişdirilən kadrların bu sayı nisbəti müəyyən edilməlidir. İndiyə qədər belə monitorinqlərin aparılmadığından əmək bazarında real iş yerlərinin, ixtisasların, peşələrin sayı haqda məlumatlara da rast gəlinməyib. Monitorinqlər formal keçirilir. Monitorinq aparənlər məlumatları məşğulluq xidmətindən götürür. Ölkədə isə 100 işsizlə 5-6 faizi məşğulluq xidmətinə müraciət edir. Belə halda isə real tələbatı müəyyən etmək olmaz. Təsədüfə deyil ki, ölkədə iş axtaran və heç bir ixtisası olmayam işsizlərin sayı ilə müqayisədə məşğulluq xidmətləri tərəfindən peşə təliminə göndərilənlərin sayı arasında böyük fərq var.

Cədvəl 4: Məşğulluq xidmətləri tərəfindən peşə təliminə göndərilənlər.

Peşə hazırlığı keçmişlər	Cəmi	O cümlədən		
		İlk dəfə hazırlananlar	Yenidən hazırlananlar	Ixtisasını artıranlar
2000	1394	1260	52	82
2002	2321	2008	183	130
2003	2206	2028	103	75

2004	2111	1925	58	128
2005	1542	1434	20	88
2012	3150	1041	1680	429

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

Halbuki, Məşğulluq Xidmətində işsiz kimi qeydiyyatda düşən 40 mindən çox adamın yalnız 13 faizi texniki peşə diplomunun sahibidir. Ekspertlərin fikrincə, peşə təhsil müəssisəsinin verdiyi təhsil məzunun iş tapmasına zəmanət vermədiyi üçün yeniyetmələr bu məktəblərə az meyl göstərirlər. Rəsmi statistikanın təhlilindən belə məlum olur ki, hər beş texniki peşə təhsilli məzundan birinin iş tapmaq şansı olur.

Təhsil alanların ümumi sayında peşə təhsil müəssisəsini bitirənlərin sayının az olması da bununla bağlıdır. Təhsil Nazirliyinin məlumatına görə, Azərbaycanda təhsil alanların 1,44 faizi texniki peşə məktəblərinin payına düşür. Bu rəqəm Gürcüstanda 3,11 faizdir. Qazaxıstanda isə təhsil alanların təxminən 13 faizi texniki peşə yönümlü məktəbləri bitirib.

Cədvəl 5: Azərbaycanda 4 milyon işləyənin təhsil üzrə bölgüsü (min nəfərlə)

Təhsil səviyyəsi	2007	2008	2009
Ali	915,6	874,2	900,1
Orta ixtisas	539,7	580,9	635,4
Peşə	163,5	213,1	240,6
Orta ümumi təhsil	2 257,0	2 285,8	2 127,6
Natamam orta təhsil	138,3	102,0	167,9

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

Statistikadan da göründüyü kimi, peşə təhsilli məzunların iş tapması ali və orta ixtisas təhsilli məzunlara nisbətə daha çətindir. Halbuki, yaxşı təhsil görmüş texniki peşə təhsilli mütəxəssis əmək bazarında özünə daha tez iş tapmalıdır. Çünki, onun təklifi biznes strukturlarına daha yaxındır.

Bunun da səbəbi peşə təhsilinin səmərəli təşkil olunmasıdır. Birincisi, Azərbaycanda işləyənlərin peşə və ixtisasları üzrə statistika aparılmır. Belə statistika aparılsaydı, hər il texniki peşə üzrə ixtisaslı məzunların iş tapma dinamikasının necə dəyişdiyini görmək olardı. Texniki-peşə təhsili sisteminin düzgün qurulmasında ən birinci şərt kimi əmək bazarını öyrənmək və bu sahənin inkişafı üçün sahibkarlıq subyektləriylə əlaqəli işləmək vacib sayılır.

Texniki peşə təhsilinin keyfiyyətini, orda öyrədilən biliklərin nə dərəcədə mənimsənilməsinin ölçü kriteriyası isə məzunların iş tapma tezliyini göstərən statistika ola bilərdi. Təəssüf ki, Azərbaycanda nə peşə məktəbləri, nə nazirlik, nə də Dövlət Statistika Komitəsi belə bir təhlili aparır.

Peşə müəssisələrini bitirənlərin iş tapma səviyyəsini öyrənmək üçün bir neçə iri şirkətlə əlaqə saxladığ. “Azərsun” Holdingin bölmə rəisi Afiq Səfərovun verdiyi məlumata görə, şirkətdə işləyənlərin 500-dən çoxu texniki yönümlü sahədə çalışır. Onlardan 90-nın texniki peşə diplomu var. Afiq Səfərovun məlumatına görə, il ərzində onlara 30-40 nəfər texniki peşə təhsilli məzun müraciət edir, amma heç biri işə uyğun gəlmir.

BP-Azərbaycan şirkətinə işə girmək üçün isə uyğun diplom sahibi olmaq lazımdır. Şirkətin işəgötürmə üzrə məsləhətçisi Nigar Əliyeva deyir ki, onlara 120 nəfər hasilat, mexanika, nəzarət cihazları və elektrik sahəsi üzrə işçi lazım olub. Şirkət bu vakant yerlərə müsabiqə elan edib. Onlara 3500 nəfər ərizə verib. Aralarında təxminən 122 nəfəri texniki-peşə təhsilli olub. 3500 ərizəçidən bp-yə 1350-si uyğun gəlib. Onların arasında isə cəmi 2 nəfər texniki-peşə təhsilli məzun olub. Şirkəti 120 texniki işçi tələbatını ali təhsilli məzunların hesabına ödəyib. Onların 55 faizi Dövlət Neft Akademiyasının tələbəsi olub. Halbuki, tələb olunan ixtisaslara texniki- peşə təhsili diplomu kifayət edərdi, əgər məzunlar peşə məktəbində keyfiyyətli tədris əldə etsəydilər.

Bu baxımdan peşə təhsili sisteminin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə Təhsil Nazirliyi Müasir Azərbaycan Peşəkarları Layihəsinin icrasına başlamasını müsbət addım kimi qiymətləndirmək olar. Bu layihə çərçivəsində müasir tipli pilot peşə təhsili komplekslərinin yaradılması nəzərdə tutulub. Bu da ilk peşə-ixtisas

təhsili müəssisələrinin inkişaf prioritetlərinə uyğun olaraq 5 pilot layihə reallaşdırılacaq, ölkəmizin peşə təhsili sistemində ilk dəfə məzunlara beynəlxalq ixtisas dərəcəsi veriləcək. Bundan əlavə ilk peşə-ixtisas təhsilli müəssisələrində çalışan müəllimlərin attestasiyasının başlanması planlaşdırılır. Regionlarda sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramına uyğun olaraq ehtiyac duyulan bir sıra yeni ixtisasların aşılması da nəzərdə tutulur.

Təhsil Nazirliyi tərəfindən yaradılan Peşə Seçiminə Dəstək Sistemi (PSDS) portalı (www.psds.edu.az) da bu sahədə müsbət adamlardan biri kimi dəyərləndirilməlidir. Bu həm Azərbaycan cəmiyyətində peşə təhsilinə dair marağın daha da artırılmasına təkan verəcək, həm də orta məktəb şagirdlərinin peşələrlə daha yaxından tanış etməyə, şagirdləri bacarıq və maraq dairələrinə uyğun olan peşə sahələrinə istiqamətləndirməyə, məzunların işəgötürənlərlə əlaqə qurmalarını təmin etməyə imkan yaradacaq. Bu sistem valideynləri və şagirdləri sırf maarifləndirmək, ictimaiyyəti məlumatlandırmaq üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Belə ki şagirdlər peşə məktəbinə getmədən internet vasitəsilə peşə təhsili müəssisələri ilə tanış olacaq və sənədlərin qəbulu internet vasitəsilə aparılacaq.

Qeyd edək ki, PSDS portalı “Özünü tanı”, “Peşə ixtisasları”, “Peşə təhsili müəssisələri”, “Şagird qəbulu”, “CV yüklə” və “CV siyahısı” bölmələrini özündə birləşdirir. İstifadəçilər “Özünü tanı” bölməsində 170 sualdan ibarət testləri həll etməklə bacarıq və maraq dairələri ilə bağlı özlərində aydın təsəvvür formalaşdırı bilər. “Peşə ixtisasları” bölməsində müvafiq peşələr haqqında dolğun məlumatlar əldə etmək mümkündür. Portal istifadəçiləri “Peşə təhsili müəssisələri” bölməsində seçdikləri peşə ixtisasının hansı peşə təhsili müəssisələrində tədris olunduğu haqqında informasiya ala və həmin peşə təhsili müəssisələrinə dair ətraflı məlumat əldə edə bilər. “Şagird qəbulu” bölməsində müvafiq peşə ixtisasına uyğun peşə təhsili müəssisələrinə ərizə ilə müraciət etmək imkanı yaradılıb. İstifadəçilər “CV yüklə” bölməsində özləri haqqında məlumatları daxil edərək işəgötürənlərin onlarla əlaqə saxlamasını təmin edə bilər. “CV siyahısı” bölməsində namizəd tələb olunan meyarları daxil edərək istənilən namizəd siyahısına çıxış əldə edə və hər bir namizədin CV məlumatlarını nəzərdən keçirə bilər.

Texniki-peşə təhsili sahəsində mövcud olan problemlərin həlli ilə əlaqədar Təhsil Nazirliyi dövlət və qeyri-dövlət orqanları ilə müvafiq əməkdaşlığı da genişləndirib. Belə ki, Avropa Komissiyasının, Britaniya Şurasının texniki dəstəyi ilə “Peşə Təhsili və Təlimi İslahatı Strategiyası və Azərbaycanın seçilmiş regionunda sınaq tətbiqi”, Heydər Əliyev Fondu, Təhsil Nazirliyi və YUNESKO ilə birlikdə həyata keçirilən “Azərbaycanda peşə təhsilinin təkmilləşdirilməsi layihəsi”, Koreyanın “DEU İnterneşnl” şirkəti ilə birlikdə elektrik, avtomatlaşdırma, informasiya texnologiyaları, avtomobil təmiri, elektronika, mühərrik ixtisasları sahələri üzrə ixtisaslı kadr hazırlığını həyata keçirə biləcək. “Qabaqcıl Texnologiyalar üzrə Peşə Tədris Mərkəzi” tikintisi və s. layihələr texniki-peşə sahəsinə böyük dəstəkdir.

Təbii ki dövlətin həyata keçirdiyi, təqdim etdiyi bu layihə peşə təhsilinə diqqətin artırılmasından xəbər verir.

Ancaq bu işlərlə paralel olaraq, peşə-ixtisas təhsili müəssisələri rəqabətə hazır olmalı və mövcud qanunvericilik çərçivəsində maddi-texniki bazalarının gücləndirilməsi işinə əlavə təkan verməlidirlər. Bu baxımdan kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaqla əlavə qazanc əldə etmək daha səmərəli üsullardandır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə peşə məktəbləri istehsalat prosesinə cəlb olunub əlavə pul qazanırlar. Azərbaycanda da bu təcrübənin tətbiqi peşə məktəblərinin maliyyə probleminin həllində əlavə vasitəyə çevrilə bilər.

İnkişaf etmiş ölkələrdə peşə məktəblərinin əksəriyyətinin brendinə rast gəlinir. Belə qəbul olunub ki, peşə məktəbləri istehsalda çalışacaq kadr hazırlayırsa, bu işlə məşğuldurlarsa, bu imici qazanmalıdırlar. Azərbaycanda da bu həyata keçirilməlidir. Bu həm də orda oxuyan məzunun brendi ola bilərdi ki, sabah iş axtaranda köməyinə çatsın.

Avropada peşə məktəblərini iqtisadiyyatın əsas gücü sayırlar. Ona görə də Qərb hökumətləri keyfiyyətli və təminatlı tədris üçün bütün imkanlardan yararlanırlar. Azərbaycanda bu təhsilin səmərəli olması və yeniyetmələrin ona maraq göstərməsi üçün peşə məktəb və litseylərdə həm də öyrədilən ixtisas üzrə biznes qurmaq vərdisləri aşılmalıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə peşə təhsilini

seçənlər ixtisaslarına təkcə işəgirmə vasitəsi kimi baxmırlar. Onlar həm də yeni biznesə başlamaq üçün biznes təhsili əldə edirlər. Yəni ixtisasla biznes təhsili birləşdirilir. Çünki sahibkarlara sadə işçi qüvvəsi yox, iş prosesində ortaya çıxan problemləri həll etməyi, qərar verməyi bacaran, sosial məsuliyyəti anlayan işçi lazımdır.

Bu sahədə görülməsi vacib olan işlərdən biri də Təhsil Nazirliyinin hazırladığı “Peşə təhsili haqqında” Qanun layihəsinin qəbul olunmasıdır. Müəssisələr dəfələrlə bildirib ki, ölkədə texniki-peşə təhsilinin inkişafdan geri qalmasının səbəblərindən biri də bu sahədəki qanunvericiliyin təkmil olmamasıdır. Qanunun qəbulu peşə məktəblərində təhsilin keyfiyyətini yüksəltməyə müasir ixtisasların tədrisini təmin etməyə səbəb olmaqla yanaşı, onların müasir avadanlıqlarla təmin olunmasına, maddi-texniki bazasının gücləndirilməsinə də imkan verir.

Qeyd edək ki, peşə təhsilinin inkişafı yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanması hər bir dövlətin yüksək səviyyəli inkişaf etmiş sənaye ölkəsinə çevrilməsində mühüm rol oynayır. Bu baxımdan sənayeləşmə, elmi-texniki inkişaf yüksək səviyyəli kadrların formalaşması prosesi ilə həmahəngdir. Müasir dünyada insan kapitalının rentabelliği ona çəkilən xərclərin dəyəri ilə ölçülür. Bu təkcə təhsil və peşə hazırlığına sərf olunan xərclər deyildir, həmçinin təhsil dövründə itirilmiş əmək haqqı xərclərini əhatə edir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, işçilərin ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi və peşə-ixtisas tərkibinin optimallığı bilavasitə insan kapitalına yönəldilən investisiyalarının həcmindən və səmərəliliyindən asılıdır.

Ötən əsrin onilliklərində inkişaf etmiş ölkələrdə elmi işçilər və mühəndislər arasında işsizlik səviyyəsi (4-5%) həmin ölkələr üzrə orta göstəricilərdən 7,2% aşağı olması təhsilin inkişafının əhəmiyyətini daha qabarıq formada göstərdi. ABŞ və Hudznovsk İnstitutu proqnozlaşdırılıb ki, yaxın illərdə bu ölkədə yaranacaq iş yerlərinin 50-55%-ni kollec və ali məktəb məzunları tutacaq. Eyni zamanda Almaniyada bu göstəricilərinin 80%-i ötəcəyi, ixtisasın işçi qüvvəsinə tələbin isə 32% azalacağı proqnozlaşdırılmışdır.

Ümumiyyətlə, aparılan tədqiqatlar göstərir ki, dünya üzrə yaxın 10 ildə iş yerlərinin yarısından çoxu ali təhsilli mütəxəssislərə deyil, orta səviyyəli peşəkarlara nəsis olacaq. Bu peşəkarlar isə peşə təhsili vasitəsilə yetişəcəklər. Bu baxımdan, Azərbaycanda peşə təhsilinin problemlərinin həlli üçün təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirilməlidir.

2.2. Rəqabət qabiliyyətli kadrların hazırlanmasında informasiya texnologiyalarının tətbiqi

Bazar şəraitinə uyğun olaraq işçilərin peşə-ixtisas tərkibinin dəyişməsi, müəssisələrdə işləyənlərin ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi bir sıra obyektiv və subyektiv amillərdən asılıdır. Bu, mürəkkəb, dinamik və çoxaspektli bir proses olmaqla, bir tərəfdən cəmiyyətdə baş verən köklü, siyasi, iqtisadi və sosial dəyişikliklərlə, digər tərəfdən isə hər bir sahə və hər hansı bir müəssisədə baş verən texniki-texnoloji dəyişikliklərlə birbaşa əlaqədardır.

Bazar iqtisadiyyatının formalaşması müasir dövrdə ETT-nin sürətli inkişafı və ictimai istehsalın intensivləşdirilməsi ən yeni texniki vasitələrdən, mütərəqqi texnologiyalardan istifadə edilməsini zəruri edir. Odur ki, yüksək ixtisaslı kadrlara olan tələbat xeyli artır, çünki müasir əmək alətlərindən yalnız yüksək ixtisasa və xüsusi texniki hazırlığa malik olan kadrlar səmərəli istifadə edə bilirlər. Istehsalın mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması səviyyəsinin yüksəldiyi bir şəraitdə işçilərin mədəni-texniki və peşə -ixtisas səviyyəsinə tələb də kəskin surətdə artır. Çünki onların əməyi öz məzmunu və xarakterinə görə mühəndis və xarakterinə görə mühəndis əməyinin bir növünə çevrilir, yəni daha çox yaradıcı xarakter kəsb edir. Bu isə kadrların hazırlanmasına və onların ixtisaslarının müntəzəm surətdə artırılmasına xüsusi diqqət yetirilməsini zəruri edir.

Bazar iqtisadiyyatına müvafiq olaraq işçilərin sayını artırmadan məhsulun keyfiyyətini və istehsalın həcmi artırmaq lazımdır, daha doğrusu əmək məhsuldarlığı istehsalı artırmağın başlıca yoludur. Bu sahədə ən mühüm ehtiyat işçilərin əməyinin keyfiyyətini yüksəltməsidir. Əməyin keyfiyyətini bir sıra mühüm göstəricilər vasitəsilə müəyyənləşdirmək olar. Bu göstəricilərə bunları aid

etmək məqsəduyğundur: əməyin mürəkkəbliyi; işçilərin ümumi, xüsusi təhsil və peşə-ixtisas hazırlığı səviyyəsi; əmək intensivliyi; işçinin əməyə yaradıcı münasibəti; əmək şəraiti; əməyin məhuldarlığı. Əməyin keyfiyyətinin əhəmiyyəti onunla xarakterizə olunur ki, az kəmiyyətli yüksək keyfiyyətli əmək daha böyük kəmiyyətə sadə əməyi özündə birləşdirir. Odur ki, istehsalın intensivləşdirilməsi şəraitində əməyin keyfiyyətini yüksəltməklə onun kəmiyyətinə qənaət etmək olar.

Əməyin keyfiyyətinin yüksəldilməsi fasiləsiz və daimi bir prosesdir. İstehsalın texniki və texnoloji səviyyəsinin yüksəldilməsi işçilərin ümumi və xüsusi hazırlıq səviyyəsinin artmasına, peşə ustalığının risk və bacarıq qabiliyyətinin yüksəlməsinə, icra funksiyalarının dəyişməsinə və təkmilləşdirilməsinə səbəb olur. Bunun nəticəsində də əmək fəaliyyətindəki kəmiyyət dəyişiklikləri əməyin keyfiyyətində dəyişikliklərin baş verməsinə gətirib çıxarır.

Tədqiqatlar göstərir ki, işçilərin ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi bilavasitə əmək məhsuldarlığının artmasına təsir göstərir. Müəyyənləşdirilmişdir ki, fəhlələrin ixtisasının 1% yüksəldilməsi nəticəsində əmək məhsuldarlığı 0,3-0,4% artır. Bütün bunlar müasir dövrdə elmi-texniki və iqtisadi-sosial tərəqqinin sürətli və dinamik inkişafı, istehsalın mürəkkəbləşməsi və həcmə artması, ayrı-ayrı sahələr və müəssisələr arasında iqtisadi-istehsal xarakterli təsərrüfat əlaqələrinin çoxalması və dərinləşməsi, daim genişlənən qarşılıqlı əlaqələr iqtisadiyyatın bütün sahələrinin yüksək nəzəri və əməli vərdislərə yiyələnmiş kadrlarla təmin olunmasının əhəmiyyətini daha da artırır.

Müasir bazar iqtisadi sistemi işçi qüvvəsinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və eyni zamanda onun potensialından tam dolğunluğu ilə istifadə edilməsini tələb edir. Bu baxımdan peşə əmək bölgüsü və işçilərin peşə hazırlığı problemləri həmişə diqqət mərkəzində olmalı, daim təkmilləşdirilməli və bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun gəlməlidir.

Müasir dövrdə cəmiyyətin inkişafı istiqamətində atılan hər bir addım bu inkişafa təkan verən, onu sürətləndirən, texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən səmərəli istifadə edə bilən yüksək ixtisaslı geniş dünyagörüşünə malik kadrların hazırlanmasından çox asılıdır.

Elmi-texniki tərəqqinin sürətli inkişafı ilə səciyyəvi olan müasir dövr bir çox sahələrdə fəaliyyət göstərən qarşısında texniki, iqtisadi, təşkilati xarakterə malik daha mürəkkəb məsələlərin həlli ilə bağlı yeni tələblər irəli sürür. Bu isə texnoloji proseslərdə, layihələndirmə və quraşdırma işlərində avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin geniş tətbiq olunduğu istehsalat sahələrində çalışan mütəxəssislərin texniki xarakterli biliklərlə yanaşı, fundamental biliklərə yiyələnmələrinə, təbiət və humanitar elmləri sahəsində bu bilikləri tətbiq etməyə zərurət yaradır.

Istehsalın avtomatlaşdırılması səviyyəsi kifayət qədər yüksək olan iri müəssisələrdə bir işçi bütöv kompleks əməliyyatlara və mürəkkəb avadanlıqlar sisteminə nəzarət etməli olur. Bu isə həmin sahələrdə çalışan fəhlələrin ümumtexniki hazırlıq səviyyəsini yüksəltməyi tələb edir. Mütəxəssis kadrların bu istiqamətdə hazırlıq səviyyəsi avtomatlaşdırılmış avadanlıqlar sisteminin təmiri, sazlanması, nəzarət sistemlərinin idarə olunması ilə bağlı funksiyaların icrasına verilən tələbləri təmin etməlidir.

Müasir texnika insanın fəaliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişərək, onun yeni qabiliyyətlərini aşkara çıxarır. Bununla əlaqədar insanın imkanlarının genişlənməsi, texniki tərəqqinin tələblərinə uyğun onun qabiliyyətlərinin fəal şəkildə formalaşması prosesi baş verir və insanla texnika arasında funksiyaların yenidən bölüşdürülməsi problemi meydana çıxır.

Insanla texnika arasında funksiyaların səmərəli bölüşdürülməsi “insan-texnika-mühit” sistemində yaranmış problemin öyrənməsi ilə məşğul olan ergonomika elminin qarşısında duran ən vacib məsələlərdən biridir. Bu məsələnin həllinə verilən ergonomik tələblər konkret əməliyyatın icrası zamanı insanın və maşının imkanlarının dəqiq müəyyən edilməsi, insanın imkanlarına uyğun işlə yüklənmə səviyyəsi, “insan-texnika-mühit” sisteminin işinin nəticələrinə insanın cavabdehliyi kimi amillərin nəzərə alınması ilə həyata keçirilir.

Insanla texnika arasında funksiyaların bölüşdürülməsi nəticəsində insanın əmək fəaliyyəti zamanı qəbul etdiyi informasiya həcmnin və onun təqdim edilmə formasının əsaslandırılması, informasiya modellərinin, fəaliyyət alqoritminin, EHM-nin proqram təminatının, peşə seçimi metodları və kriteriyalarının, peşə

hazırlığı vasitələri və metodlarının işlənilib hazırlanması üçün ilkin məlumatların əldə edilməsində mühüm rol oynayır və insanın texnikaya uyğunlaşması nöqtəyindən bəzərindən böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Hər bir insanın fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması və konkret əmək fəaliyyəti növünə yararlılığının müəyyən edilməsi məqsədilə müəyyən əmək fəaliyyəti növlərinin əsasını təşkil edən fizioloji və psixoloji qanunauyğunluqların aşkar olunmasına əsaslanan ergonomik tədqiqatların aparılması, peşə seçimi prinsiplərinin və onun həyata keçirilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi, ergonomikada xüsusi əhəmiyyətə malik olan psixofizioloji seçimin əsas istiqamətlərinin, metodlarının və göstəricilərinin müəyyən edilməsi, alınmış tədqiqat nəticələrinin bu istiqamətdə tətbiqi olduqca vacibdir. Tədqiqatçılar belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, belə bir seçimin tətbiqi təhsil müəssisələrində hazırlanan gələcək kadrların peşə yararsızlığına görə seçilib kənarlaşdırılmasının 30-50% azalmasına, “insan-texnika-mühit” sistemi işinin etibarlılığının 10-25% artmasına, sistemdə baş verən qəzaların 40-70%-ə dək ixtisar olunmasına, mütəxəssislərin hazırlanmasına sərf olunan xərclərin 30-40% azalmasına imkan verə bilər.

Ümumiyyətlə, istehsalatda tətbiq edilən avadanlıqların konstruksiyasının və texnoloji proseslərin mürəkkəbləşməsi yeni hazırlanacaq mütəxəssislərin təhsil və peşə hazırlığı səviyyəsini daha mürəkkəb əmək fəaliyyəti tələb edən yeni texnikanın inkişafı istiqamətində təkmilləşdirməyə zərurət yaradır. Bu isə kadrların hazırlanmasına, onların əmək fəaliyyətinin təşkili problemlərinə “insan-texnika-istehsalat mühiti” sistemində kompleks halında yanaşmanı, sistemin bütün komponentləri ilə qarşılıqlı əlaqə zəminində insanın imkanlarının, xüsusiyyətlərinin düzgün nəzərə alınmasını tələb edir.

Cavan nəsil nümayəndələri təhsillərini bitirdikdə informasiya cəmiyyətində işləməyə hazır olmalıdırlar. Belə mütəxəssislər (ixtisasçılar) hazırlamaq üçün təhsil sistemində dəyişikliklər gedir: müasir informasiya texnologiyaları əsasında aktiv və sərbəst təhsil formaları, metodikaları hazırlanır və tətbiq edilir, internet əsasında distant təhsil üsullarından istifadə edilir.

Təhsildə gedən dəyişikliklər ixtisas müəllimləri qarşısında aşağıdakı tələbləri qoyur:

- Fənn dərslərində müasir informasiya texnologiyalarını tətbiq etmək;
- Yeni informasiya sistemlərini öyrənmək və təhsildə tətbiq etmək;
- Aktiv və sərbəst təhsil formaları metodikalarını işləyib hazırlamaq və dərstdə tətbiq etmək;
- Yeni təhsil proqramlarına aid vəsaitlər hazırlamaq.

Təhsil sisteminin qarşısında isə:

Yeni informasiya texnologiyaları üzrə tələbələrə nəzəri təcrübi biliklər vermək;

İş təcrübəsində qazanılan bilikləri tətbiq etmək bacarığı aşılamaq;

Müəssisələrdə geniş işlədilən proqram vasitələri ilə tələbələrə tanış etmək;

Informasiya sistemlərini qiymətləndirmək və seçmək bacarığını aşılamaq;

Yeni proqram vasitələrini sifariş etmək bacarığı yaratmaq və bu kimi məsələlər durur.

Bu göstərilən tələbləri yerinə yetirmək, yəni hər dəqiqə dəyişən informasiya bazalarını izləmək, yenilikləri təhsil sisteminə tətbiq etmək, verilənlər bazasını təzələmək, dərs metodikaları hazırlamaq və s. müəyyən vaxt və bacarıq tələb edir.

Bir neçə illik müşahidələrim, informasiya texnologiyaları ilə məşğul olan mütəxəssislərlə fikir mübadiləsindən sonra aşağıdakıları təklif edirəm:

Informasiya bazarında yenilikləri dərs prosesinə tətbiq etmək üçün müəyyən informasiya texnologiyaları ilə məşğul olan müəssisələrlə nüqavilələr bağlamaq;

Informasiya sistemlərinin tədris metodikasını hazırlamaq;

Tələbələrə bu sistemi alət kimi işlətməyi öyrətmək, onları yeni proqram vasitələri ilə tanış etmək üçün ixtisas fənləri ilə yanaşı yeni fənn tətbiq etmək (bu dərsləri fakültativ kimi də aparmaq olar).

Telekommunikasiya və kompüter texnologiyalarının inkişafı bütün sahələrdə olduğu kimi kadrların hazırlanması kimi çox əhəmiyyətli və vacib sahədə də öz təsirini göstərmişdir.

İlk baxışda heç də əlaqəli görünməyən bu sahələr arasında əslində daimi bağlılıq mövcud olmuş və əsasən bir neçə istiqamət üzrə inkişaf etmişdir.

İlkin olaraq bu özünü tətbiqi və sistem proqramlarının tərkib hissəsi olan real zamanda köməkdə (Help) göstərmişdir. Kompüter istifadəçilərinin çoxuna məlum olan “F1”- düyməsi buna real misaldır. İstifadəçi hər hansı bir əməliyyatı yerinə yetirməkdə çətinlik çəkəndə “F1”- düyməsini basaraq sistemin özündən həmin əməliyyat barəsində ətraflı məlumat ala bilər. Heç də sirr deyil ki, indiki tanınmış proqramçıların çoxu məhz bu yolla təkmilləşmiş və öz bilik səviyyələrini artırmışlar. Bu tipli proqram məmulatları istifadəçini yerindən qalxmadan həmin proqramlardan istifadə etməyə hazırlayır. Əlbəttə ki, burada proqram məmulatının yaradıcılarının məqsədi həmin istifadəçiləri bu məhsuldan istifadə etməyə maraqlandırmaq və yeni istifadəçiləri cəlb etməkdən ibarətdir və demək olar ki, onlar buna nail olurlar. Deməli, bazar münasibətləri istehsalçıya istehlakçının bu sahənin inkişafında maraqlı olmasını diktə edir.

Kadrların hazırlanmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən kitab, jurnal və s. vasitələrin elektron variantının yaranması irəliyə doğru mühüm addım olub, ədəbiyyatın daha rahat üsulla əldə olunması, daşınması və saxlanması üçün çox sərfəlidir. Sadə bir statistik analiz elektron formada olan ədəbiyyatın daha çox populyar olmasını və kağız formasını tədricən aradan çıxarılmasını göstərir ki, bu da elektron formada olan ədəbiyyatda istənilən informasiyanın axtarılması və qeyd edilməsinin digər formalara nisbətən daha sadə və asan yolla yerinə yetirilməsi ilə bağlıdır. Əlavə olaraq göstərmək olar ki, bir çox kitab və jurnallar satışa onların elektron versiyaları ilə birlikdə çıxarılır.

Daha bir istiqamət kimi xüsusi test və tədris proqram məmulatlarını göstərmək olar. Bu proqram məmulatlarını göstərmək olar. Bu proqram məmulatları istifadəçiyə hər hansı bir sahədə biliklərin mərhələli şəkildə biliklərin mənimsəməsində yardım edir və onun biliklərini sual-cavab və ya şablonların doldurulması kimi vasitələrlə yoxlayaraq qiymətləndirir. Göstərilən istiqamətin inkişafının əsas amili bu sistemlərin müəllimi əvəz etməsidir. Ən çox yayılmış sahə kimi isə xarici dillərin öyrənilməsini göstərmək olar.

Informasiya texnologiyalarının iqtisadi, lokal və qlobal şəbəkələrin yaranması daha bir istiqamətin – kadrların hazırlanmasının qrup formasının yaranmasına və inkişafına gətirdi. Göstərilən istiqamət hazırlıq keçənlərin fiziki olaraq bir məkanda olmasını tələb etmir, onları virtual olaraq cəmləyir. Bu üsul qoyulan məqsəddən və tələbatdan asılı olaraq müəllimli və ya müəllimsiz, anonim, aşkar və yaxud bir tərəfli anonim ola bilər.

Internetin hər tərəfli inkişafı, onun demək olar ki, bütün dünyanı cəzb etməsi kadrların hazırlanması prosesində daha yeni addımların atılmasına zəmin yaratdı. Internet özündə bütün yuxarıda göstərilən istiqamətləri birləşdirir. Telekommunikasiyanın inkişafı Multi Mediyanın (şəkil və səs şəbəkədə ötürülməsi), o isə öz növbəsində distansiyadan hazırlıq prosesinin mükəmməlləşməsinə təkan verdi. Hazırda sahəsindən asılı olmayaraq kadr hazırlığı prosesində kompüterlərdən və xüsusi proqram vasitələrindən istifadə etmək adi hala çevrilmişdir. Lakin, nəticə olaraq demək lazımdır ki, telekommunikasiya və kompüter texnologiyalarının tətbiqi bütün problemləri tam həll etmir. Bununla yanaşı onları tətbiq etməyi bacaran kadrları da hazırlamaq lazımdır.

İstehsalın bütün ünsürlərindən başlıcası olan məhsuldar qüvvənin insan (işçi qüvvəsi) olduğunu nəzərə alsaq, onun dövrün tələblərinə uyğun geniş təkrar istehsalı təhsil məsələlərini ön plana çəkir.

Kadrların hazırlanması və yenidən hazırlanması probleminin düzgün və vaxtında həll edilməsi əmək bazarındakı vəziyyətə səmərəli təsir göstərir. Lakin, təhsil ocaqları bu və ya digər peşə və ixtisas üzrə kadr hazırlayarkən əməli olaraq əmək bazarının vəziyyəti ilə lazımi səviyyədə maraqlanmır. Sahibkarı ilk növbədə muzzla götürdüyü işçinin hansı təhsil ocağını deyil, bu və ya digər sahədə onun konkret nə edə biləcəyi daha çox maraqlandırır.

Düzdür, hazırda özəlləşdirilməmiş müəssisə işçilərinin keyfiyyət tərkibinin təkmilləşdirilməsi üçün bir o qədər də maraqlı deyil, çünki o, daha çox yaşamaq üçün qayğılıdır. Uzunmüddətli əhəmiyyət daşıyan məsələlər hələlik ikinci planda durur.

İşçi qüvvəsinə tələbin sabit olmaması müəssisələrin kadr hazırlığına, əməkçilərin isə öz ixtisaslarını artırmağa sərmayə qoymağa həvəsləndirmir. Ümumiyyətlə peşə hazırlığı əməkçilərdə çeviklik kimi yüksək keyfiyyətlər inkişaf etdirilməlidir, çünki onlara indi öz əmək həyatı ərzində iş yerlərini dəfələrlə dəyişmək lazım gələcəkdir, baxmayaraq ki, bunu hələ tam formalaşmamış əmək bazarı şəraitində təmin etmək çətindir, çünki işçi axını artır və peşə hazırlığına həvəs nisbətən azalır. Lakin, yeni müəssisələrin yaradılması və fəaliyyətdə olan istehsal vahidlərinin yenidən qurulması ilə xarakterizə olunan dirçəlişlə bağlı istehsal fəallığının artacağı dövrdə müsbət mənada paradoksal vəziyyətin meydana gələcəyini, yəni peşə hazırlığına həvəsin artacağını istisna etmək olmaz. İqtisadiyyatın canlanması ilə bağlı müəyyən iş qüvvəsinə tələbin kəskin artacağı şəraitdə iş qüvvəsinə təklifin bir çox işçilərin öz peşə və ixtisaslarından ayrılaraq başqa işlərlə məşğul olması üzündən, dövrün tələblərinə tam cavab verə bilməyəcəyindən struktur işsizliyin artması ehtimalını da istisna etmək olmaz. Buna görə də respublika və regional orqanların ərazi və sahə çərçivəsində ixtisaslı fəhlələrə və mütəxəssislərə tələbin proqnozlaşdırılması, daim uçotu və təhlili, onların hazırlanması üçün şəraitin yaradılması üzrə fəallığın gücləndirilməsi tələb olunur.

İşsizlərin və qeyri-məşğul əhalinin peşə təlimi aktiv məşğulluq siyasətinin mühüm istiqaməti olmalıdır. Onların peşə təliminə sosial sifariş formalaşmalıdır.

Peşə yönümlü təhsil və hazırlıq proqramları sərbəstləşmiş işçilərin daha tez iş tapmasına imkan yaratmalıdır.

Respublikada qeyri-məşğul əhalinin əhəmiyyətli dərəcədə olmasına baxmayaraq onların kəmiyyəti və keyfiyyət göstəriciləri arasında böyük uyğunsuzluğun olması nəticəsində iqtisadiyyatın yüksək ixtisaslı fəhlələrə və mütəxəssislərə böyük ehtiyacı hiss edilir və bu proses gələcəkdə daha da dərinləşə bilər. Çünki, kadrların hazırlanması müəyyən vaxt tələb edir, zaman isə gözləmir. Şübhəsiz, səriştəli və yüksək səviyyəli işçi qüvvəsi cəmiyyətin tərəqqisi üçün açılan imkanları və çıxış yollarının sayını artırır. Səriştəliliyin gələcək xarakteri daha çox bazarın tələblərinə uyğun verilən savadla müəyyən ediləcək.

Təhsil müəssisəsinin idarə edilməsi pedaqoji proses iştirakçılarının fəaliyyətini təhsilin və müəssisənin inkişaf məqsədlərinin həyata keçirilməsinə yönəldən fəaliyyət sahəsidir. Bu mənada təhsil müəssisəsinin müasir tələblərə uyğun idarə edilməsi dedikdə 1) planlaşdırma; 2) təşkilətmə; 3) rəhbərlik; 4) nəzarət (monitorinq) funksiyalarının həyata keçirilməsi başa düşülür.

Planlaşdırma təhsil müəssisəsinin fəaliyyət istiqamətini müəyyənləşdirmək və onlara nail olmaq üçün uyğun qərarların qəbul edilməsidir. Təşkilətmə qoyulmuş məqsədə çatmaq və planlaşdırılmış işləri yerinə yetirmək üçün müvafiq strukturun yaradılmasıdır. Rəhbərlik (motivləşdirmə) təhsil müəssisəsi fəaliyyətinin mövcud planlaşdırmaya və struktura səmərəli uyğunlaşdırılmasıdır. Nəzarət (monitorinq) qəbul olunmuş qərarların həyata keçirilməsi haqqında operativ informasiya əldə etmək, qərarlarda müvafiq düzəlişlərin edilməsi üçün təkliflər hazırlamaq, nəticə etibarilə müəssisədə qarşıya qoyulmuş məqsədin təmin olunmasına xidmət etməkdir. İdarəetmə prosesi elm, təcrübə, yenilik, idarəetmə mədəniyyəti kimi əsas istiqamətləri cəmləşdirməklə idarəetmə təfəkkürünün formalaşmasına daha yaxşı şərait yaradır.

Azərbaycanda Təhsil bazarının yaranması və orada yüksək rəqabətin olması təhsil müəssisələrinin varlığını onların təhsil xidmətlərinin nomenklaturasından və keyfiyyətindən birbaşa asılı edir. Bazarda cəmiyyətin yüksək səviyyəli mütəxəssislərə olan tələbatını məhdud resurs təminatı şəraitində tədrisə informasiya-idarəetmə sistemlərinin və texnologiyalarının tətbiqi olmadan yerinə yetirmək mümkün deyildir. Artıq bir çox ölkələrdə ənənəvi yolla təhsil alma məsələsi getdikcə çətinləşir. Distant təhsil texnologiyası isə əhəlinin əksər hissəsinin təhsil xidmətlərindən istifadə etməsinə imkan yaradır. Ona görə də son illərdə distant təhsilə maraq çox artmışdır. Humanitar və iqtisadi ixtisas tələbələrinin əksəriyyəti distant təhsil alırlar.

Distant təhsil sisteminin yaranması tədris-metodiki, texniki, proqram, informasiya, təşkilati, linqvistik, hüquqi, psixoloji, tibbi tənminat məsələlərini əhatə edən çoxaspektli bir problemdir. Distant təhsil fərdi kompyuterlərə, elektron dərslərə və telekommunikasiya şəbəkəsinə əsaslanan yeni kompyuter-tədris

texnologiyasıdır. ABŞ, Böyük Britaniya, Avstraliya, Almaniya və s. kimi ölkələrdə İnternetin inkişafı ilə əlaqədar distant təhsil şəbəkələrinin təşkilində ciddi uğurlar əldə edilmişdir. Qonşu ölkələrin bəzilərində (Rusiya, Qazaxıstan və s.) distant təhsil ənənəvi əyani, qiyabi, axşam təhsili formalarına bərabər tutulur və təhsil təşkilatından kənarda yerləşən şəxsin elektron və telekommunikasiya vasitələrinin köməyi ilə təhsil almağının bir forması hesab edilir. Azərbaycanda da bu sahədə ADİU-da, eləcə də AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutunun Akademik Təhsil Kompleksində ilkin addımlar atılmağa başlanılmışdır. Tətbiq olunan informasiya texnologiyaları tələbələrin qeyri-ənənəvi informasiya mənbəyinə müraciətini təmin etməklə onların müstəqil işləmələrinin səmərəsini artırır, yaradıcılıq və lazımi professional vərdişlərinin qazanılması üçün ən yeni imkanlar açır.

Məlumdur ki, təhsil müəssisələrində informasiya texnologiyalarının və avtomatlaşdırılmış təlim-tədris sistemlərinin tətbiqi tədris proseslərinin intensivləşdirilməsi üçün böyük perspektivlər vəd edir. Tədris prosesinin səmərəli təşkilinə bilavasitə kömək edən informasiya təhsil şəbəkələri və şəbəkə təhsil texnologiyalarının ən çox mühüm funksiyaları sırasına 1) təhsil informasiya resurslarının birləşdirilməsi, 2) müxtəlif tədris-metodiki informasiyaların saxlanması, emalı və paylanması, 3) təhsil sisteminin monitorinqi və idarə edilməsi, 4) qlobal təhsil problemlərinin həlli üçün müxtəlif sistemlərin integrasiyası, 5) dərslərin, olimpiada və müsabiqələrin keçirilməsi, 6) kargüzarlıq sənədlərinin idarə edilməsi, 7) distant təhsilin, biliklərin diaqnostikasının, işçi oyunların həyata keçirilməsi və s. aiddir.

Ali məktəblərin fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq üçün onun bütün informasiya resurslarının integrasiyası əhəmiyyətli məsələlərdən hesab edilir. INTERNET-in və Web-texnologiyalarının köməyi ilə əsas komponenti ali məktəbin Web-serveri olan açıq informasiya sistemi yaratmaq və idarəetmə aparatı işçilərinin, müəllim və tələbələrin, xarici istifadəçilərin operativ olaraq həmin resurslara müraciətini təmin etməklə göstərilən məqsədə çatmaq olar. Onu da qeyd edək ki, yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi təhsil prosesinin keyfiyyət və

səmərəsinə ciddi tələblər qoymaqla, tədris-tərbiyə proseslərinin optimallaşdırılmasına əlavə imkanlar yaradır.

Təhsildə gedən dəyişikliklər ixtisas müəllimləri qarşısında aşağıdakı tələbləri qoyur:

- fənn dərslərində müasir informasiya texnologiyalarını tətbiq etmək;
- yeni informasiya sistemlərini öyrənmək və təhsilə tətbiq etmək;
- aktiv və sərbəst təhsil formaları metodikalarını işləyib hazırlamaq və dərstdə tətbiq etmək;
- yeni təhsil proqramlarına aid vəsaitlər hazırlamaq.

Təhsil sisteminin qarşısında isə:

- yeni informasiya texnologiyaları üzrə tələbələrə nəzəri və təcrübi biliklər vermək;
- iş təcrübəsində qazanılan bilikləri tətbiq etmək bacarığı aşılamaq;
- müəssisələrdə geniş işlədilən proqram vasitələri ilə tələbələri tanış etmək;
- informasiya sistemlərini qiymətləndirmək və seçmək bacarığı aşılamaq;
- yeni proqram vasitələrini sifariş etmək bacarığı yaratmaq və s. kimi məsələlər durur.

Bu göstərilən tələbləri yerinə yetirmək, yəni hər dəqiqə dəyişən informasiya bazarını izləmək, yenilikləri təhsil sisteminə tətbiq etmək, verilənlər bazasını təzələmək, dərslər metodikaları hazırlamaq və s. müəyyən vaxt və bacarıq tələb edir.

Bir neçə illik müşahidələrim, informasiya texnologiyaları ilə məşğul olan mütəxəssislərlə fikir mübadiləsindən sonra aşağıdakıları təklif etmək olar:

- informasiya bazarında yenilikləri dərslər prosesinə tətbiq etmək üçün müəyyən informasiya texnologiyaları ilə məşğul olan müəssisələrlə müqavilələr bağlamaq; (bu müqavilələr qarşılıqlı maraq üzərində qurula bilər. Belə müqavilələrdə "CTC" firması və "ARAZ computer" firmalarının marağı var. Belə ki, firmaların iqtisadi və pedaqoji biliyə malik mütəxəssislərə ehtiyacı var); informasiya sistemlərinin tədris metodikasını hazırlamaq; tələbələrə bu sistemləri alət kimi işlətməyi öyrətmək, onları yeni proqram vasitələri ilə tanış etmək üçün ixtisas fənləri ilə yanaşı yeni fənn tətbiq etmək (bu dərsləri fakültativ kimi də aparmaq olar). Fənnə

olan tələblər aşağıdakı kimi ola bilər: bu dərsləri AIS və ya informatika üzrə mütəxəssislər aparmalıdır;

-dərslərdə "İnformatika" dan fərqli olaraq ixtisas dərslərinə aid olan proqram vasitələri keçilməlidir (məsələn: mühasibat paketləri "Azmühasibat", "1C" və s., iqtisadi analitik informasiya sistemləri, "Marketing", "Banklist" və s., müəyyən bank proqramları, qiymətli kağızlar, elektron mağazalar, elektron satış, elektron sənəd mübadiləsi proqramları və s.);

- bu dərslərdə tələbələrə ixtisas dərslərində öyrəndikləri bilikləri kompyuterdə tətbiq etmək yolları göstərilməli və müəyyən təcrübə məsləhətlər verilməlidir;

- tələbələrə proqram vasitələri ilə işləmə təcrübəsi aşılanmalıdır; qarşıya çıxan tələbdən asılı olaraq proqram və texnikanın seçimi və planlaşdırılması, informasiya texnologiyasının tətbiqinin effektivliyi məsələləri və s. öyrədilməlidir.

Bu halda Universitet məzunları və tələbələri zamanın tələblərinə cavab verə bilər və işə düzələrkən müsabiqələrdən keçə bilərlər.

2.3.Azərbaycan Respublikasında yeni iqtisadi şəraitdə rəqabət qabiliyyətli kadrların hazırlanması və dövlətin bu sahədə nizamlayıcı rolu

Bütün inkişaf etmiş ölkələrdə təhsil almaq istəyinə geniş iqtisadi dəstək verilməsi sistemi şəbəkəsi fəaliyyət göstərməkdədir. Həmin dəstəklərdən müxtəlif səpgili təqaüdlərin dövlət ictimai təşkilatlar və fondlar tərəfindən verilməsini; dövlət tərəfindən təminat verilən əvəzsiz və güzəştli kreditləri göstərə bilərik. Dövlət ali təhsil təşkilatları ilə əlaqədar tələbləri dərstdən kənar müddətdə maddəli işlərlə təmin edə bilər, bu isə öz növbəsində tələbələrə təhsillərini başa çatdırmaqda əsl köməkdir.

Təhsil sahəsində şəxsiyyət azadlığı və hüquqları dövlət tərəfindən dəstəklənməklə (qanunçuluq və iqtisadi dəstək) bərabər hər kəs üçün onun öz bacarığına uyğun və ictimai zəruri məsrəflər üzrə təhsil müəssisələri üçün büdcə vəsaitlərindən ödəmələrin təyinatı üzrə onların sərfinə də dövlət tərəfindən təminat verilməlidir. Təhsil müəssisələrinin həmin büdcə vəsaitləri şagird və

tələbələrin ümumtəhsil almaları və geniş profilli hazırlanmaları ilə əlaqədar olub təhsil işçilərinin, şagird və tələbələrin sosial müdafiəsinə yönəldilməli və bunlar üzərində dövlətin diqqəti artırılmalıdır.

Bizim fikrimizcə Berlin Universitetinin professoru X.Rizenin təklifinə əsasən ali məktəblərin bazar şəraitinə uyğunlaşdırılması qaydası və ABD-də ali təhsilin təşkili təcrübəsinin mənimsənilməsi məqsədəuyğun olardı. Həmin ölkədə ali təhsilin təşkilində tələbə hazırlığı iki mərhələdə başa çatdırılır: birinci mərhələ elmi fənlərin mənimsənilməsi, yüksək elmi hazırlıq səviyyəsinə nail olunması və ikinci mərhələ isə bazar ünsürləri baxımından nəzərdən keçirilir. ABD-nin təhsil sahəsindəki təcrübəsindən canlı istifadə edərək, Azərbaycan dövləti ayrı-ayrı iri müəssisə və birliklərin maraqlarını elə təşkil etməlidir ki, onlar nəinki təhsilin birinci mərhələsi olan peşə-ixtisas hazırlığını müəyyən məbləğdə maliyyələşdirsins, habelə tələbələrə təqaüd versin. Ödənişli formada təhsil alanlar üçün tələbələrə dəstək kredit formasında da verilə bilər və bu kredit məbləğində tələbələrin müəssisələrdə ali təhsil aldıqdan sonra işləməsinin təşkili də nəzərdə tutulmalıdır.

Yuxarıda qeyd etdiklərimizlə yanaşı dövlət tərəfindən təhsilin törətdiyi nəticələrin müəyyən edilməsi də çox mühümdür. Dövlət cəhd etməlidir ki, cəmiyyətdə müəyyən nemətlərə, qurumlara, heç olmazsa ən azı savadlı əhali malik olsun. İkinci tərəfdən, müasir dövrdə texnologiyanın və istehsalın sürətlə dəyişməsi xarakterik olduğundan bütün bunlar işçilərin daim yenidən öyrənilməsinə tələb edir ki, əks təqdirdə işsizliyin artması geniş vüsət alardı. Belə yenidən təhsil nisbətən asan olub işçinin müəyyən bilik səviyyəsinə malik olduğu halda adı çəkilən prosesin sürətlə həyata keçirilməsi mümkündür. Deməli, yüksək səviyyəsi olan ölkələr iqtisadiyyatın daha da inkişaf etdirilməsi üçün obyektiv üstünlüklərə malikdir və dövlət işsizliklə bağlı problemləri asanlıqla həll etmək imkanına yiyələnmiş olur.

Bunlardan əlavə təhsilə dövlət investisiyalarının xalos sosial faydası da vardır, belə ki, cinayətkarlıq səviyyəsinin azalması, polis, məhkəmələrin, həbsxanaların saxlanması xərclərin aşağı düşməsi ilə nəticələnir. Nəticədə

Azərbaycan dövləti belə fikrə gəlməlidir ki, təhsilə investisiyalar ümumilikdə cəmiyyət üçün faydalıdır. Belə ki, Amerika alimlərinin hesablamalarına görə 80-ci illərdə ali təhsilə investisiyalar inkişaf etmiş ölkələrdə fərdə 12%, cəmiyyətə 9%, Latin Amerikası ölkələrində 23% və 16%, Asiya ölkələrində 18% və 13% gəlir gətirir.

Azərbaycan dövləti sosial yönümlü iqtisadiyyatı olan İsveç və Fransa'nın, hətta dövlət universitetlərində də pulsuz təhsilin olmasına diqqətini artırmalıdır. Eyni zamanda unutmamalıdır ki, liberal tipli iqtisadiyyatı olan ölkələrdə isə peşə təhsili bir qayda olaraq pulludur, lakin dövlət bu tipli təhsil müəssisələrinin saxlanılmasına xərclərin bir hissəsini öz büdcəsindən maliyyələşdirir.

Respublikamızdakı vəziyyətə nəzər saldıqda görürük ki, əmək bazarında tələb və təklif haqqında informasiya qıtlığı səbəbindən bu və ya digər ixtisas üzrə kadr hazırlığının düzgün planlaşdırılması aparıla bilmir və tarazlıq pozulur. Belə ki, tələb oldu-olmadı hər il respublikanın ali, orta ixtisas və peşə məktəblərinə demək olar ki, eyni sayda və eyni ixtisas tərkibi ilə tələbə qəbul olunur və əsasən cüzi fərqlərlə eyni sayda da mütəxəssis buraxılır. Onların sonrakı taleyi isə demək olar ki, artıq heç kimi maraqlandırmır. Təsadüfi deyil ki, 1999-cu il Ümumrespublika siyahıya alınmasının nəticələrinə görə, ali, orta ixtisas və peşə təhsilli əhəlinin 40-49 yaş qrupu üzrə 77,7 %-i əmək fəaliyyəti ilə məşğul olduğu halda, 20-29 yaş qrupu üzrə yalnız 64,6 %-i məşğuldur. Deməli, son illərdə təhsil almış gənclərin əmək bazarında özünə iş tapması daha da pisləşmişdir. Əmək bazarında heç olmazsa nisbi tarazlığın təmin olunması üçün respublika iqtisadiyyatında işçi ilə tam təmin olunmuş ixtisaslar aydınlaşdırılmalıdır. Bunun üçün isə respublikada olan kadrların ixtisaslar üzrə statistikasını aparılmalıdır.

Mütəxəssislərin təhsil səviyyəsinə görə nəzər saldıqda görürük ki, əmək qabiliyyətli yaşda olan ali təhsillilərin 77,5%-i, orta ixtisas təhsillilərin 64,7%-i, peşə təhsillilərin isə 69,8%-i məşğuldur. Ali təhsillilər arasında da ən yüksək məşğulluq faizi 40-49 yaş qrupunun payına düşür - 83,8 %. 20-29 yaş qrupu üzrə isə ali təhsillilərin 70,9%-i, orta ixtisas təhsillilərin – 70,9%-i, orta ixtisas təhsillilərin 60,9%-, peşə təhsillilərin 67,2%-i məşğuldur.

Son illərin (2000-2015) statistikasını göstərir ki, ali məktəblərdə kadr hazırlığı bir qədər artmışdır. Belə ki, 2000-ci ildə dövlət ali məktəblərini 18,2 min nəfər bitirmişdisə, 2015-ci ildə bu rəqəm 19,6 min olmuşdur. Hələ üstəlik özəl ali məktəblərdə də buraxılış olmuşdur: 2010-cu ildə 3600, 2000-ci ildə 4900 nəfər. Orta ixtisas məktəblərində isə bir sıra sahələr üzrə kadr hazırlığı kəskin sürətdə aşağı düşmüşdür. Məsələn, sənaye və tikinti üzrə 9100-dən 2200-ə, nəqliyyat və rabitə üzrə 1700-dən 600-ə, kənd təsərrüfatı üzrə 5000-dən 700-ə, iqtisadiyyat üzrə 2400-dən 1300-ə enmişdir. Səhiyyə, maarif, incəsənət sahələrində isə nisbi sabitlik olmuş, hətta bəzi hallarda cüzi artım da olmuşdur. Belə ki, respublikada fəaliyyət göstərən 58 orta ixtisas məktəbi, o cümlədən 29 kollec, 19 texnikum, 9 məktəb və 1 seminariya əsasən maarif-pedaqoji, musiqi, mühasibat uçotu və audit, maliyyə və vergi hüququ, sənaye-iqtisad və tibb peşələri üzrə ixtisaslaşmışdır. Bu məktəblərdə eyni proqramla, eyni dərslər keçilir və adlarındakı müxtəlifliyin səbəbi aydın deyil. Bu adların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına ehtiyac vardır. Peşə məktəblərində ixtisasların sayı sovet dövründəkinə nisbətən kəskin sürətdə azalmışdır. O dövrdə 1500-ə qədər ixtisas olduğu halda, hazırda 110 peşə məktəbi və liseydə 230-a yaxın peşə üzrə kadr hazırlanır ki, bunun da 30-a yaxını yeni ixtisaslardır. Yeni iqtisadi şəraitə uyğunlaşmaq üçün yeni ixtisaslar, məsələn, müxtəlif elektron cihazlarının yığılması və təmiri üzrə, təsərrüfat rəhbərlərinin köməkçiləri və s. kimi ixtisaslar açılmalı, sahələr üzrə peşə təhsili bərpa olunmalı, peşə məktəbləri üçün xüsusi olaraq ali təhsilli pedaqoji kadrlar hazırlanmalıdır.

Bir məsələyə xüsusi diqqət yetirmək istərdik. Həqiqi hərbi xidmətə çağırışda ali məktəb tələbələrinə təhsilini bitirənədək möhlət verildiyi halda, orta təhsildən sonra orta ixtisas məktəblərində təhsil alan tələbələrə belə bir möhlət verilmir. Təhsili yarımçıq qoyub hərbi xidmətə getmək və 1,5 ildən sonra yenidən davam etdirmək təbii ki, ixtisas səviyyəsinə öz mənfi təsirini göstərir.

Hazırda bütün dünyada illik dövriyyəsi on milyardlarla dollar təşkil edən elm və təhsil bazarının qloballaşması prosesi gedir. Bu prosesdə fəal iştirak etmək üçün biz dünya təhsil sistemində inteqrasiya etməyə, onu başa düşməyə və ondan mümkün olan xeyirli hər şeyi götürməyə çalışmalıyıq.

Təhsil sahəsində əməkhaqqı digər sahələrə nisbətən xeyli aşağıdır. Belə ki, 2000-ci ildə dövlət təhsil müəssisələrində işçilərin orta aylıq nominal əməkhaqqı respublika üzrə orta aylıq əməkhaqqının 70,4%-ni təşkil etmişdir. Halbuki bütün inkişafetmiş ölkələrdə müəllimlərin əməkhaqqı digər sahələrdəki əməkhaqqından xeyli yuxarıdır: 1997-ci ildə orta məktəblərin yuxarı sinif müəllimlərinin əməkhaqqı sənayedəki əməkhaqqı səviyyəsindən ABŞ-da 1,8 dəfə, Almaniyada 2,1 dəfə çox olmuşdur. Qazaxıstanda orta məktəb müəllimlərinin orta aylıq əməkhaqqı 100\$-dır. Azərbaycanda isə 160000 orta məktəb müəllimi ayda 60000 manatdan 110000 manata qədər (12\$-dan 22\$-a qədər) əməkhaqqı alır. Təbii ki, həddən artıq aşağı əməkhaqqı təhsilin keyfiyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olmaqla yanaşı, haradasa rüşvətə də meydan açır. Odur ki, orta təhsildə iştirak edən müəllimlərin əməkhaqqı əsaslı surətdə artırılmalı və o, respublikada yaranmış orta əməkhaqqının 2-3 mislindən az olmamalıdır.

Beləliklə, respublikamızda peşəkar kadr hazırlığı sisteminə yeni baxışa, yeni münasibətə ehtiyac vardır.

Təhsilli insan olmadan nə demokratik cəmiyyət qurmaq, nə bazar iqtisadiyyatı yaratmaq - ümumiyyətlə heç nə etmək mümkün deyildir. Müasir dünyada bilik yığımı o dərəcədə sürətlə baş verir ki, biz onlardan istifadə etməyə belə macal tapmırıq. Dünya ekspetlərinin yekdil fikrincə, XXI əsrdə sivilizasiyanın inkişafını xammal resursları deyil, məhz bilik müəyyənləşdirəcəkdir. Bu baxımdan da təhsilin inkişafı - ümummilliyə əhəmiyyətli bir məsələdir, dövlətin və cəmiyyətin uğurlu inkişafının təminatçısıdır.

Respublikamızda təhsil sisteminin, inamla addımladığımız bazar münasibətlərinə müvafiq, dəyişdirilməsi istiqamətində müəyyən işlər aparılmış və aparılmaqdadır. Bu işlərin əsasında bütün səviyyələrdə təhsilin təşkili prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi, təhsil sistemi, bu sahədə dövlət və cəmiyyət arasındakı qarşılıqlı məsuliyyətin təyin edilməsi, dövlətin siyasətində təhsilin prioritetinin möhkəmləndirilməsi və s. məsələlər durmuşdur.

Hər bir adamın təhsilinin əsası məktəbdən başlayır. Şəxsiyyətin formalaşması və peşəkarlığa yolun ilk addımları buradan start götürür. Məktəb təhsilinin

özəyində əsasən oğlanların və qızların ictimai həyata hazırlığı durur. İnsan yalnız elm sahələrinin əsaslarını öyrənməklə kifayətlənməməli, hər şeydən əvvəl nəcib, saf və sağlam olmalıdır. Bir sözlə, orta təhsil başa çatdıqdan sonra cəmiyyət optimal bilik həcminə malik, mənəvi və fiziki cəhətdən sağlam vətəndaş əldə etməlidir. Odur ki, məktəb təhsilinə hərtərəfli diqqət gələcək uğurların açarıdır. Ali təhsilin təməli məhz məktəbdən qoyulur.

2014-2015-ci dərs ilinin əvvəlinə Azərbaycanda əhalinin hər 10000 nəfərinə hesabı ilə tələbələrin ümumi sayı (dövlət və qeyri-dövlət təhsil müəssisələri daxil edilməklə) 208 nəfər olmuşdur ki, bu rəqəm 2010-2011-ci dərs ilinin müvafiq göstəricisindən 23 nəfər azdır.

2010-2012-ci dərs ilinin əvvəlinə dövlət və qeyri-dövlət orta ixtisas müəssisələrində 49.2 min nəfər (2010-2012-ci ildə 42,6 min nəfər), dövlət və qeyri-dövlət ali məktəblərində 120,5 min nəfər (2010-2012-ci ildə 119,7 min nəfər) tələbə təhsil almışdır.

Son illər dövlət tədris müəssisələrində pullu təhsil alan tələbələrin sayının artması nəzərə çarpır. 2014-2015-ci dərs ilinin əvvəlinə dövlət orta ixtisas məktəblərində 15 min, dövlət ali məktəblərində isə 49 min tələbə ödənişli təhsilə cəlb olunmuşdur.

İslahatlardan əvvəlki dövrə nisbətən əhalinin real pul gəlirlərinin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşməsinə baxmayaraq, tələbələrin sayının azalması tempi gəlirlərin azalması tempindən nisbətən zəif olmuşdur. Bu məsələ mübahisəli olsa da, hər halda faktdır.

Ali təhsilə əlçatanlıq, hərçənd hamı üçün olmasa da, nisbətən artmışdır. Dövlət ali məktəblərinin pulsuz oxuyan tələbələrinin əksəriyyəti - valideynləri öyrədənləri (repetitorları) tuta bilən, hazırlıq kurslarının haqqını və s. ödəyə bilən uşaqlardır.

Kasıb ailələrdən olan uşaqlar üçün ali təhsilə əlçatanlıq hələ ki, əməli olaraq çətindir.

Ali təhsil sistemində belə bir vəziyyət formalaşmışdır ki, gəncləri peşə seçərkən onun nüfuzu deyil, gələcəkdə yaxşı haqq ödənilən iş olması

maraqlandırır. Statistik materialların təhlili göstərir ki, 2013 - 2014 və 2014 - 2015 dərslər illərində qeyri-dövlət ali məktəblərində tələbələrin ümumi sayından tədris müəssisələrinin hüquq qruplarında təhsil alanların xüsusi çəkisi müvafiq olaraq 67,0% və 53,3% olmuşdur. Bizcə informasiya texnologiyası, marketinq, ekolojiya və psixologiya sahələrində mütəxəssislərin daha yaxşı gələcəyi vardır.

Ali savadlı adamların artıqlığı bu gün çilingər, tokar, elektrik və s. kimi dünyəvi peşə nümayəndələrinin çatışmaması ilə müşayiət olunur. Bunun əsas səbəbi sovet peşə təhsili sisteminin dağılması və yenisinin hələ ki, formalaşmamasıdır.

İstehsalın modernizasiyası, yeni istehsalatların yaranması peşə - texniki təhsil sistemində struktur dəyişikliklərin aparılmasını inadla tələb edir. Hazırda bu sistem əmək bazarına zəif istiqamətlənmişdir.

Nəticədə bizdə ali savadlılar çox olsada, əsl müasir mütəxəssislər əhəmiyyətli dərəcədə çatışmır.

Əminik ki, biliklərin hərtərəfliliyi, onların fundamental xarakteri və təhsilin dövlətin real tələbatına proqmatik istiqamətlənməsi arasında düşünülmüş balansın müəyyən edilməsi vaxtı çatmışdır.

Hər hansı bir yeniləşmənin əsas problemi - maliyyələşmədir. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, dünya iqtisadiyyatında təhsil ən aparıcı yerlərdən birini tutur. O artıq çoxdan ən baha və ən qiymətli əmtəə olmuş, ölkələrin sabit inkişafı onların resurslarından daha çox, millətin ümumi təhsil səviyyəsi ilə müəyyənləşdirilir.

Şübhəsiz ki, iqtisadiyyatın müasir səviyyəsində təhsilin maliyyə problemlərinin kiçik bir zaman kəsiyində həll olunmasına ümid etmək sadəlövhlik olardı. Lakin başlıcası heç də bunda deyil, dövlətin təhsilə münasibətdə pozitiv mövqeyinin dəyişilməməsidir.

Ekspertlərdən biri demişdir: “İxtisas üzrə təcrübə proqramlarına olduqca az diqqət yetirilir. Halbu ki müəllim peşəsinə yiyələnmiş tələbələr sonradan dönə - dönə qeyd edirlər ki, pedaqoji təhsil aldıkları müddət ərzində onlar üçün ən qiymətli təcrübə tələbə kimi dərslər demək olmuşdur”. Aparılan tədqiqatlar ixtisas

üzrə səmərəli təcrübə proqramlarının tərtib və tətbiq edilməsi sahəsində bir sıra ümumi problemlərin mövcud olduğunu müəyyənləşdirmişdir. Həmin problemlər aşağıdakılardır:

İxtisas üzrə təcrübə yerlərinin seçilməsinə lazimi diqqətin yetirilməsi. Çox zaman ixtisas üzrə təcrübə və ya praktikum yerləri yalnız praktikumda iştirak etmək arzusu əsasında seçilir. Bu amillərin mühümlüyünü qəbul etməklə yanaşı, ixtisas üzrə təcrübə yerlərinin seçilməsi hansı yerlərin daha yaxşı öyrənmə təcrübələrini təmin edə bilməsinə əsaslanmalıdır.

İxtisas üzrə təcrübə yerləri çox zaman təcrid olunmuş vəziyyətdə fəaliyyət göstərir. Bir çox təcrübə və ya praktikum yerlərində tələbə yalnız bir müəllimlə və bir qrup uşaqla işləyir. Ola bilər ki, dərs deyən tələbə heç məktəb rəhbərliyinə, digər müəllimlərə, kitabxana işçilərinə, katiblərə və texniki işçilərə təqdim olunmasın. Dərs deyən tələbə çox az hallarda məktəbin digər işçilərinin fəaliyyətini müşahidə etməyə və ya onlarla ünsiyyətə dəvət olunur. Yaxud da həmin tələbə, ümumiyyətlə, müəllimlərin hazırlanması üzrə proqram çərçivəsində öz təcrübələrini digər tələbələrlə və ya fakültə ilə bölüşməyə dəvət olunmur.

Təlimin sosial aspektləri üçün hazırlığın zəif olması. Müəllimlərin hazırlanması üzrə proqramlar tələbələrə müəllim olduqları zaman onların daşımalı olduqları zaman onların daşımalı olduqları hər cür məsuliyyətə az – az hallarda hazırlayır. Məsələn dərs deyən tələbə əsasən dərs planını işləyib hazırlamaq və dərs demək üçün təcrübə keçdiyindən, ona məktəb idarəçiliyi işlərinin öhtəsindən necə gəlmək, işçilərin təcrübə qazanması işinə necə diqqət yetirmək və ya ailələrlə və cəmiyyətlə səmərəli qarşılıqlı münasibətləri necə qurmaq öyrədilmir. Bacarıqlı müəllim olmaq üçün bu vərdislərə yiyələnmək tələb edilir.

Əməkdaşlıq edən əsas müəllim fəaliyyətləri və ya onun tələbəyə məsləhət görə biləcəyi fəaliyyətlər üzərində düşünmək və onları əsaslandırmaq imkanlarının azlığı. Müəllimlərin hazırlanması üzrə proqramlarda yalnız sinifdə “nəyin səmərə verdiyi” deyil, həmçinin, dərs deyən tələbənin təcrübə üzərində düşünməsi yolları da öz əksini tapmalıdır. Əməkdaşlıq edən müəllim dərs deyən tələbəyə özünün unikal təlim üsullarını tapmaqda və təcrübədən keçirməkdə kömək etməyə görə

əsas məsuliyyəti daşıyan şəxsdir. Bu işin yerinə yetirilməsi həm əməkdaşlıq edən müəllimdən, həm də mədərs deyən tələbədən sinifdəki əsas təlim fəaliyyətləri üzərində düşünməyi və onları əsaslandırmağı tələb edir.

Yuxarıda göstərilən problemləri yenilikçi yollarla həll edən müəllimlərin hazırlanması üzrə proqramların sayı getdikcə artmaqdadır. Nəticədə bu proqramların əsasında dərs deyən tələbələr üçün ixtisas üzrə daha əhəmiyyətli təcrübə proqramları yaradılmışdır. Müəllimlərin hazırlanması üzrə təkmil proqram yaxşı əlaqələndirilmiş və möhkəmləndirilmiş elə konseptual və ya fəlsəfi əsasla malik olmalıdır ki, müəllimlərin hazırlanması üzrə bütün kursları bu əsas üzərində qurmaq mümkün olsun. Uğurlu proqramlarda belə bir cəhət qəbul olur ki, müəllimlər öz karyerasına başladıkları zaman heç də hər şeyi bilmədiklərindən, müəllimlərin hazırlanmasının ən əsas diqqət yetirilməli cəhəti tələbələrə öz öyrənmə prosesini davam etdirmək və “düşünən praktiklər” olmaq arzusunu təlqin etməkdir. Con Devinin dediyi kimi, “biz birbaşa təcrübənin özündən daha çox təcrübə üzərində düşünmək nəticəsində öyrənirik”. Yaradıcı düşünməyə meyl etməyən müəllimlər şablon davranışa əsaslanır və düşüncədən daha çox impuls, ənənə və inzibatçılıq əsasında hərəkət edirlər. Daimi öyrəncilər və yaradıcı düşünən müəllimlər isə, əksinə, məktəblərin məqsədlər, metodlar, problemlər və onların həllindən irəli gələn vəziyyətləri tənqidi şəkildə tədqiq edirlər ki, özlərinin təlim üslublarına və xüsusi dərs otaqlarının tələbələrinə daha çox uyğun gələn düşünülmüş yollarla hərəkət edə bilsinlər.

FƏSİL III. RƏQABƏT QABİLİYYƏTLİ KADR HAZIRLIĞI SİSTEMİNİN ƏMƏK BAZARI İLƏ SIX ƏLAQƏSİNİN CƏMİYYƏTİN SOSIAL İQTİSADI İNKİŞAFINA TƏSİRİ

3.1. Azərbaycanca elm və təhsilin inkişafının cəmiyyətin formalaşması və inkişafına təsiri

Hər bir ölkədə olduğu kimi Azərbaycanda da təhsil cəmiyyəti formalaşdıran ən vacib amillərdən biridir. Müasir dövrdə hər bir dövlətin inkişafında mühüm rolunu məhz təhsil oynayır. Çünki dövlət yalnız ağıllı, bacarıqlı, yüksək elmə malik olan insanların fəaliyyəti əsasında inkişaf edə, yüksək nailiyyətlər qazana bilər. Ölkəmizdə də bu sahəyə xüsusi önəm verilir, təhsilin inkişafı nəminə böyük işlərə imza atılır.

Təhsilin inkişafında, o cümlədən ali təhsilimizin indiki vəziyyətə gəlib çıxmasında ulu öndər Heydər Əliyevin fəaliyyəti böyükdür. Dövlətimizin inkişafı ilə yanaşı, təhsilimizdə də əldə olunan uğurlar ümummilli lider Heydər Əliyevin uğurlu, uzaqgörən siyasəti nəticəsində əldə olunub. Ulu öndərin davamçısı olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev təhsilə də diqqət və qayğıyı uğurla davam etdirir. Son 10 ildə Azərbaycanın hər yerində təhsil sistemində baş verən dəyişiklər, çoxsaylı nailiyyətlər bu sistemin baris nümunəsidir.

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən sosial – iqtisadi islahatlar bu ildə də ölkəmizin dinamik inkişafını daha da sürətləndirmiş və bütün iqtisadi sektorlarda artım əldə olunmuşdur. Həyata keçirilən iqtisadi strategiya ölkə iqtisadiyyatının davamlı artımını təmin etməklə yanaşı, Azərbaycan xalqının maddi rifahının durmadan yaxşılaşmasını da şərtləndirib. Ötən dövr ərzində əldə olunmuş sosial – iqtisadi inkişaf göstəriciləri ölkəmizin dünya iqtisadiyyatında baş verən böhran meyillərindən kənarda qalmasını şərtləndirməklə yanaşı, qarşıdakı illər üzrə uzunmüddətli inkişafının təmin edilməsini özündə bürzə edir.

2015 – ci ilin ötən dövrü ərzində Azərbaycanda liberal iqtisadi sistemin daha da dərinləşdirilməsi, diversifikasiya siyasətinin genişləndirilməsi, zəngin təbii sərvətlərdən və regionların potensialından səmərəli istifadə yönündə uğurlu addımlar atılıb. O cümlədən, qeyri – neft sektorunun inkişafını sürətləndirən

məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, sahibkarlığın inkişafına geniş şəraitin yaradılması və yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi Azərbaycan iqtisadiyyatının sıçrayışlı inkişafını təmin edib.

Millətin gələcəyi kimi dəyərləndirilən təhsilin inkişafı, yeniləşməsi, daha aydın hədəflərin müəyyənləşdirilməsi və onlara nail olmaq istiqamətində səylərin göstərilməsi bütövlükdə səylərin göstərilməsi bütövlükdə Azərbaycanın tərəqqisinin ən vacib istiqamətini, bir sözlə, inkişafın fundamentini təşkil edir. Təhsilin inkişafı dövlətimizin siyasətinin prioritetinə çevrilib.

Ölkəmizdə təhsilin infrastrukturunun yeniləşməsi, bu sahədə bir sıra Dövlət Proqramlarının qəbul edilməsi və onların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar görülən işlər, yeniləşmə, modernləşmə istiqamətində aparılan islahatlar – bütün bunlar Azərbaycanın təhsilinə diqqət və qayğıdan cəmiyyətin gözü qarşısında baş verməsi bir tərəfdən təhsil sahəsində irəliləyişlərin sürətlənməsinə stimül verir, digər tərəfdən isə ölkə ictimaiyyətinin bu sahə ilə bağlı baxışlarına öz müsbət təsirini göstərir. Bu gün böyük inam hissi ilə qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan təhsili ciddi axtarışlar mərhələsini yaşamaqdadır. Yenə də vacib amillərdən biri kimi həyata keçirilən yeniliklərin, islahatların mahiyyətinin ictimaiyyətə düzgün çatdırılması, maariləndirmə işinin lazımi səviyyədə aparılması önə çəkir.

“Azərbaycanın hazırda əsas məqsədi neftdən sonrakı inkişafın təməlini qoymaq, gələcək inkişafı təmin edəcək neftsiz iqtisadiyyatı irəliyə aparmaqdır. Bununla bağlı özəl sektor, aqrar sektora geniş imkanlar yaradılır. Məqsəd qeyri – neft sektorunun iki dəfə, İKT sektorunun 4 dəfə genişləndirilməsidir”. Bunu rabitə və informasiya texnologiyaları nazirliyinin rəsmiləri deyir; “Azərbaycanın gələcəyi üçün növbəti böyük addımlar: Azərbaycanın neft sonrası iqtisadiyyatı” mövzusunda keçirilən Bakı Gələcək Forumunda nazir onu da vurğulayıb ki, gələcək 8 – 10 ildə nanatexnologiyaların inkişafı da əsas məqsədlərdən biridir: “Hazırda Azərbaycanın İKT – dən illik gəliri 2 milyard təşkil edir ki, 2020 – ci ildə bunun həcmi 8,5 – 9 milyarda qaldırılması planlaşdırılır”. Son illərdə Azərbaycan mühüm tədbirlərin keçirdiyi arenaya çevrilib. Azərbaycan unikal

yerlərdən biridir. Müxtəlif mədəniyyətlər, dinlər, sivilizasiyalar – Şərqlə - Qərbin kəsişdiyi yerdə birgə yaşayırlar. Azərbaycan həm müsəlman, həm də Avropa təşkilatlarının üzvü olaraq hər iki sivilizasiyaların ənənələrini qəbul edib. Azərbaycanda bir çox nəsillər Tolirantlıq və dostluq ruhunda böyüyürlər. Tolirantlıq bizim üçün həyat tərzidir.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin Elm Fondu Azərbaycan Respublikasında təbiət və texnika elmləri sahəsində fundamental və tətbiqi xarakterli elmi – tədqiqat layihələrini, neft, qaz və neft – kimya sənayesi ilə əlaqədar elmi araşdırmaları daha da inkişaf etdirmək, alimlərin elmi fəaliyyətini stimullaşdırmaq və onlara əlavə yaradıcılıq imkanları yaratmaq məqsədi ilə cari ilin fevral ayında qrant layihələrinin qəbuluna başlamışdır.

2015 – cü il aprel 30- da layihə qəbulu başa çatmışdır. Müsabiqəyə 3 elm sahəsi üzrə 66 layihə təqdim edilmişdir ki, həmin layihələrdən 28 – yer elmlərinə, 24-ü texnika elmlərinə, 14- ü isə kimya elmlərinə aiddir. Təqdim olunmuş layihələr AMEA – nın və ARDNŞ – in aparıcı alim və mütəxəssislərindən təşkil edilmiş Müsabiqədə Komissiyası tərəfindən araşdırılacaqdır. Bundan sonra ARDNŞ – in Elm Fondunun İdarə Heyyəti Müsabiqə Komissiyasının və ekspertlərin rəylərini nəzərə alaraq, qalibləri müəyyən edəcəkdir. 20 Sentyabr – Neftçilər Günü ərəfəsində qaliblərin elan olunacağı və onlara sertifikatların təqdim ediləcəyi nəzərdə tutulub.

Qeyd edək ki, ARDNŞ – in Elm Fondu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin müvafiq göstəriş və tövsiyələrini daim rəhbər tutan Dövlət Neft Şirkəti və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası arasında 26 may 2011 – ci il tarixində imzalanmış Anlaşma Memorandumu əsasında təsis olunmuşdur. ARDNŞ Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev cənablarının təşəbbüsünü rəhbər tutaraq, elmin inkişafına diqqətini dövlətin dəstəklədiyi prioritet fəaliyyət istiqaməti kimi bundan sonra da davam etdiriləcəkdir.

Hər bir ölkədə olduğu kimi Azərbaycanda da təhsil cəmiyyəti formalaşdıran ən vacib amillərdən biridir . Müasir dövrdə hər bir dövlətin inkişafında mühüm

rolu məhz təhsil oynayır. Çünki dövlət yalnız ağıllı, bacarıqlı, yüksək elmə malik olan insanların fəaliyyəti əsasında inkişaf edə, yüksək nailiyyətlər qazana bilər. Ölkəmizdə də bu sahəyə xüsusi önəm verilir, təhsilin inkişafı naminə böyük işlərə imza atır.

İnsana bilik, məlumat verən, informasiya çatdıran, sələflərin elmi təfəkkürü və bədii təxəyyülünün məhsullarını yaşadan kitablar milli bəşəri sərvətdir.

Təhsilin inkişafında, o cümlədən ali təhsilimizin indiki vəziyyətə gəlib çıxmasında ulu öndər Heydər Əliyevin fəaliyyəti böyükdür. Dövlətimizin inkişafı ilə yanaşı, təhsilimizdə də əldə olunan uğurlar ümummili lider Heydər Əliyevin uğurlu, uzaqgörən siyasəti nəticəsində əldə olunub. Ulu öndərin davamçıları olan Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin və Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovun rəhbərliyi ilə başqa sahələrdə olduğu kimi, təhsilə də diqqət və qayğı uğurla davam etdirilir. Son 10 ildə Azərbaycanın hər yerində olduğu kimi, muxtar respublikamızda da təhsil sistemində baş verən dəyişikliklər, çoxsaylı nailiyyətlər bu sistemin inkişaf mərhələsində yeni həlledici yollar açdı.

Belə ki, “Azərbaycan Respublikasının dünya ali təhsil məkanına inteqrasiyası ilə bağlı tədbirlər haqqında” sərəncam Boloniya prosesinə keçidi sürətləndirdi. Ölkədə bu sistemə qoşulmaq üçün ilk addımlar 2004 – cü ildə atıldı.

Prezident İlham Əliyevin 2015 – ci ilə qədər 5 min gəncin xaricdə təhsil alması ilə bağlı imzaladığı sərəncamı təhsilin vahid standartlara keçirilməsi prosesinin daha da sürətləndirdi. Çünki gənclərimiz bir qayda olaraq Boloniya sistemi üzrə qurulan ali təhsil müəssisələrində təhsil alacaqlar.

Boloniya sisteminə keçid prosesindəki mühüm vəzifələrdən biri də tələbə mobilliyini artırmaq, çevik əlaqələndirmə tələbələrin ən azı 20% - nin dünyanın başqa ali məktəblərində təhsil almasını təmin etməkdir. Universitetlərdə tələbə mübadiləsinin real tətbiqi olunması istiqamətində uğurlu addımlar atılmalıdır.

Azərbaycan öz iqtisadi qüdrətini davamlı surətdə artırır. Vaxtında, dəqiq icra edilən dövlət proqramları və həyata keçirilən müvafiq siyasi, hüquqi islahatlar, verilən müvafiq sərəncamlar, fərmanlar, qəbil edilən qanunlar bu dayanıqlı

tərəqqinin əsas səbəbidir. Bu artıma dünyada baş verən iqtisadi – siyasi, maliyyə və sosial proseslərin təhlili, proqnozlaşdırma və ola biləcək hər hansı bir kataklizmlərin qarşısının alınması üçün qabaqlayıcı tədbirlərin də həyata keçirilməsi həlledici təsir göstərməkdədir. 2009 – 2010 – cu illərdə baş verən global iqtisadi və maliyyə böhranı zamanı Azərbaycan məhz bu yolla getdiyi üçün iqtisadiyyatı 14 faiz artmışdı. Bu yüksək temp bu gün də davam edir. Qarşıya qoyulan bütün sosial – iqtisadi məsələlər uğurla həllini tapır. Ölkə iqtisadiyyatının davamlı artımını təmin etməklə yanaşı, Azərbaycan xalqının maddi rifahının durmadan yaxşılaşmasını da şərtləndirmişdir: “Həyata keçirilən iqtisadi strategiya ölkə iqtisadiyyatının davamlı artımını təmin etməklə yanaşı, Azərbaycan xalqının maddi rifahının durmadan yaxşılaşmasını da şərtləndirilib. Ötən dövr ərzində əldə olunmuş sosial – iqtisadi inkişaf göstəriciləri ölkəmizin dünya iqtisadiyyatında baş verən böhran meyllərindən kənarda qalmasını şərtləndirməklə yanaşı, qarşıdakı illər üzrə uzunmüddətli inkişafının təmin edilməsini təmin edilməsini özündə ehtiva edir. 2015 – ci ilin ötən dövrü ərzində Azərbaycanda liberal iqtisadi sistemin daha da dərinləşməsi, diversifikasiya siyasətinin genişləndirilməsi, zəngin təbii sərvətlərdən və regionların potensialından səmərəli istifadə yönündə uğurlu addımlar atılıb. O cümlədən, qeyri - neft sektorunun inkişafını sürətləndirən məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi, investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, sahibkarlığın inkişafına geniş şəraitin yaradılması və yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi Azərbaycan iqtisadiyyatının sıçrayışlı inkişafını təmin edib”.

Dünya sosial inkişaf meyarlarına yaxınlaşan Azərbaycanda sosial – iqtisadi reformaların ana xəttini bərabərlik trendlərinin tam tətbiqi təşkil edir. İqtisadiyyatın rəşional idarəetmə strukturunuun tam bərqərar olması və texnokrat islahatların yeni çağırışlar aştanasında geniş miqyas alması bərabərliyin sosial mahiyyətinin və formalarının realizasiyasını meydana çıxarır. Dünya praktikasında bərabərlik forma və məzmun etibarilə vəhtəd təşkil etməklə yanaşı, inkişaf edən sosial cəmiyyətin tələblərinə uyğun yeni çaraları da zəruri edir. Azad və liberal iqtisadiyyatın təmin olunduğu cəmiyyətlərdə sosial yüksəlmə də strateji tələb kimi

qarşıda durur. Yəni, dövlət iqtisadiyyatda Liberalizm mühitini tam təmin etdiyi kimi, sosial proporsionallığı da təmin etdiyi kimi, sosial proporsionallığı da təmin etməkdə qərarlıdır.

Bu mənada, sosial liberalizm strategiyası modernləşən cəmiyyətin ana tələbi hesab oluna bilər.

İlkin məlumatlara əsasən, 2015-cü il oktyabrın 1-i vəziyyətinə ölkədə iqtisadi fəal əhalinin sayı 4742.5 min nəfər olmuş, onlardan 4504.4 min nəfərini iqtisadi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan əhali təşkil etmişdir. 2015-cü il sentyabrın 1-i vəziyyətinə məşğul əhalinin tərkib hissəsi olan muzzla işləyənlərin sayı 1491.9 min nəfər, o cümlədən iqtisadiyyatın dövlət bölməsində 894.2 min nəfər, qeyri-dövlət bölməsində 597.7 min nəfər təşkil etmişdir. Bununla yanaşı, iqtisadiyyatın neft sektorunda 37.5 min nəfər, qeyri-neft sektorunda isə 1454.4 min nəfər çalışmışdır. Muzzla işləyənlərin tərkibində qeyri-kənd təsərrüfatı sahəsində əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlar 1449.6 min nəfər təşkil etmişdir. Müəssisə və təşkilatlarda muzzla çalışan işçilərin 22.1 faizi məhsul istehsalı sahələrində, onlardan 7.0 faizi tikintidə, 6.2 faizi emal sənayesində, 2.9 faizi kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsində, 2.5 faizi mədənçıxarma sənayesində, 2.1 faizi elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sahəsində, 1.4 faizi su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində məşğul olmuşlar. Xidmət sahəsində çalışanların 22.8 faizi təhsil, 18.8 faizi ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 8.8 faizi əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi, 6.6 faizi dövlət idarəetməsi və müdafiə; icbari sosial təminat, 4.9 faizi nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, 3.8 faizi istirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət, 3.7 faizi peşə, elmi və texniki fəaliyyət, 1.8 faizi informasiya və rabitə, 1.8 faizi maliyyə və sığorta fəaliyyəti, 1.6 faizi inzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi, 1.4 faizi turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə, 1.1 faizi digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi və 0.8 faizi daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyat sahələrində cəmlənmişdir. 2013-cü il oktyabrın 1-i vəziyyətinə məşğulluq xidməti orqanları tərəfindən ölkə üzrə rəsmi işsiz statusu verilmiş

şəxslərin sayı 36.9 min nəfər olmuş, onların 41.4 faizini qadınlar təşkil etmişdir. İşsizliyə görə müavinətin orta məbləği 259.5 manat olmuşdur.

Cari ilin doqquz ayında əhalinin hər nəfərinə düşən gəlirlər əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 6.2 faiz artaraq 2736.5 manat və ya ayda orta hesabla 304.1 manat olmuşdur.

Bu dövr ərzində ölkə əhalisi tərəfindən əldə edilmiş 25.4 milyard manatlıq gəlirin 68.5 faizi son istehlak xərclərinə, 9.1 faizi vergilərin, sosial sığorta və üzvlük haqlarının, 1.7 faizi kreditlər üzrə faizlərin ödənilməsinə sərf edilmiş, 20.7 faizi isə yığıma yönəldilmişdir.

Bütün icbari ödəmələr və könüllü üzvlük haqları ödənildikdən sonra əhalinin sərəncamında 23.1 milyard manatlıq və ya əvvəlki ildəkindən 7.1 faiz çox vəsait qalmışdır.

2015-cü ilin yanvar-avqust aylarında ölkə iqtisadiyyatında muzdlı çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 6.8 faiz artaraq 413.8 manat təşkil etmişdir. Əmək haqqı neft sektorunda 1556.4 manat, qeyri-neft sektorunda 383.6 manat, dövlət bölməsində 333.1 manat, özəl bölmədə 537.6 manat təşkil etmişdir. Digər fəaliyyət növləri ilə müqayisədə mədənçıxarma sənayesində, maliyyə və sığorta fəaliyyətində, informasiya və rabitədə, peşə, elmi və texniki fəaliyyət sahəsində, tikintidə, inzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi sahəsində orta aylıq nominal əmək haqqı daha yüksək olmuşdur. Bu dövrdə müəssisə və təşkilatlarda çalışan kənar əvəzçilərin orta aylıq əmək haqqı 302.1 manat və mülki-hüquqi xarakterli müqavilələr üzrə işləyənlərin orta aylıq əmək haqqı 323.1 manat təşkil etmişdir.

İlkin məlumatlara əsasən, Azərbaycan Respublikasının əhalisinin sayı cari ilin əvvəlində 86.0 min nəfər və yaxud 0.9 faiz artaraq 2013-cü il oktyabr ayının 1-i vəziyyətinə 9442.5 min nəfərə çatmışdır. Əhalinin 53.1 faizi şəhər, 46.9 faizi kənd yerlərində yaşayır, 49.7 faizi kişilərdən, 50.3 faizi qadınlardan ibarətdir. Əhalinin orta yaşı 32.6 yaş, doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu 73.9 yaş, o cümlədən kişilərdə 71.3 yaş, qadınlarda 76.6 yaş təşkil edir. Prezident İlham Əliyev Nazirlər Kabinetinin 2015 – ci ilin ilk altı ayının sosial – iqtisadi inkişaf göstəricilərinin

yekununa həsr olunmuş iclasında bildirib ki, Qarşıda duran makro-sosial tələblərdən biri sosial liberalizmin təmin olunmasından ibarətdir. Hökumət yaxın dövr üçün sosial proqramların miqyas dairəsinin miqyas dairəsini artırmaq və sosial sektorda liberal reformalara başlamaq niyyətində olduğunu real atdığı addımlarla sübut etməkdədir. Bu sahədə konkret işlərin həyata keçirilməsi bunun bariz nümunəsidir. Hər bir sosial proqram, təbii ki, liberal bazar iqtisadiyyatının tam təmin olunması şəraitində təşəkkül tapır. Yəni, sosial liberalizmin alt bazası iqtisadiyyatın liberallığının göstəricisi ilə xarakterizə olunur.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın liberalizasiyası hələ ötən əsrin sonlarından başlayaraq təmin edilib. Liberal bazar iqtisadiyyatının bütün komponentlərini həyata keçirməyi islahatların başlıca hədəflərinə çevirən Azərbaycan hökuməti 1994 – cü ildən başlayan bərpa və dinamik inkişaf dövrünün tələblərinə uyğun qətiyyətli addımlar atmaqla liberalizmin dərin təməllərini yaradıb. Dövlətin təbəçiliyində olan torpaq mülkiyyətinin kəndlilərə verilməsi, özəlləşdirmənin həyata keçirilməsi, bazar iqtisadiyyatına uyğun qanunvericiliyin, büdcə, vergi, bank sistemlərinin formalaşdırılması, aqrar islahatların həyata keçirilməsi, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi, sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli biznes mühitinin yaradılması, geniş sahibkarlıq sinfinin formalaşması bunun əyani təzahürüdür.

Beləliklə, ölkəmizdə azad bazar münasibətlərin bərqərar olması nəticəsində iqtisadiyyatın strukturunda ciddi keyfiyyət dəyişikləri baş verib, liberal iqtisadiyyatın formalaşması üçün əlverişli zəmin yaranıb.

İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsi göstərir ki, uğurlu iqtisadi siyasətin başlıca komponenti düşünülmüş və təkamül yolu ilə iqtisadi idarəetmənin dərinləşməsi, eyni zamanda, xalqın sosial rifahına xidmət edən təmkinli strateji qərarların qəbul edilməsidir. Cəmiyyət qarşısında götürdüyü öhtəçiliklərə sadıqlıq nümayiş etdirən hakimiyyət komandası yalnız xalqa layiqli xidmət məramını əsas tutmaqla, ölkənin bütün resurslarını qarşıya qoyduğu strateji məqsədlərin gerçəkləşməsi naminə səfərbər edir, siyasətində hər bir fərdin maraq və mənafeyini nəzərə alıb.

Göründüyü kimi, iqtisadiyyatın proporsional və balanslaşdırılmış inkişafının təmin olunması və effektivliyə doğru irəliləyişi, bazar iqtisadiyyatının intensivləşdirilməsi, liberal iqtisadiyyatın yeni mexanizmlərinin tətbiq olunması və digər islahatlar əhalinin maddi və mənəvi rifahının yüksəldilməsinə, sosial ədalətin bərqərar olmasına şərait yaradıb. Bu prinsiplərin XXI əsrin ilk onilliyində genişmiqyaslı islahatların əsas platformasına çevrilməklə yanaşı, onillik üçün yeni proqressiv forma, sosioiqtisadi məzmun kəsb etməyə başlayıb. Təbii ki, sosial liberalizmin başlıca prinsiplərindən biri keçid iqtisadiyyatının tam geridə qalması fonunda islahatların mürəkkəbliyinə əsaslanır. Azərbaycanın keçid iqtisadiyyatını çoxdan başa vurması və yeni inkişaf fazasına daxil olması sosial liberalizmə start vermək üçün real vaxt rejiminin yarandığını şərtləndirir.

Sosial Liberalizmin əsas fəlsəfəsi insanların daha keyfiyyətli gələcək rifahının təmin olunmasını nəzərdə tutur. Sosial modernizasiyanın meyarları olan differensial sosialyığımlar təşkil edir. Avropa sosial yığım prinsiplərinə görə, insanların gələcək sosial yığımları diferensifikasiya olunur. Yəni, sosial yığımlar fərdi uçot prinsipi üzrə, fərdi pul kisəsinə toplanmaqla hesablanaraq liberallaşdırılır. Bu prinsiplər Azərbaycan hökumətinin sosial sığorta sistemində daha bir yeniliyə imza atmaq niyyətinin bir nümunəsi sayıla bilər. Yəni, Avropa ölkələrinin sosial sığorta meyarlarını tətbiq edən hökumət müxtəlif təbəqələr üzrə sosial ayırmaların differensiyalaşmasına qərar vermək niyyətindədir.

Yeni sosial qaydalara əsasən, işçilərin aylıq sosial sığorta ayırmalarının maaşlarının həcminə uyğun hesablanaraq tutulacaq. İndiyədək bütün işçilər öz maaşlarının 3 faizi həcmində məcburi sosial sığorta haqqı ödəyirlərsə, yeni qaydaların tətbiqindən sonra ayrı-ayrı sığorta haqları tutulacaq. Kim daha çox aylıq haqqından sosial sığorta haqqı ödəyəcək. Ölkə üzrə hazırda mövcud olan 3 faizlik sığorta haqqı aşağı meyar kimi qalacaq. Çox maaş alanlar isə daha çox məcburi sosial sığorta haqqı ödəyəcəklər. Sosial sığorta ayırmaları minimum əmək haqqının 3 mislindən çox olan əmək haqqından 5 faiz, 5 mislindən çox olduqda 7 faiz, 10 dəfə çox olduqda 10 faiz tutulacaq. Bu, o deməkdir ki, ayda təxminən 300 manata yaxın əmək haqqı alan vətəndaşlardan ayda 9 manat, 450 manatdan çox olduqda 21

manat, 1000 manatdan çox olduqda isə 100 manat həcmində sosial sığorta haqqı ödəyəcəklər.

Sosial liberalizm fəlsəfəsi vətəndaşların fərdi uçot hesablarına yığılan məbləğlərinə də müsbət təsir göstərəcək. Yəni, kim daha çox sığorta haqqı ödəyirsə, gələcəkdə onun pensiya hesabının məbləği də çox olacaq. Hazırda orta hesabla ayda 500 manat alan vətəndaşın fərdi hesabına 3 faiz sosial sığorta haqqı ödəməklə illik 180 manat toplanırsa, yeni qaydalardan sonra pensiya fonduna toplanan vəsaitin məbləği 5 faizlik sığorta haqqı ilə 300 manat təşkil edəcək. İşçinin gələcək pensiya fonduna toplanan məbləğin həcmi təxminən 40 faiz artacaq.

Bu isə vətəndaşların daha çox pensiya almasına səbəb olacaq. Sosial liberalizm, eyni zamanda, sosial yığımların həcmnin artması fonunda dövlətin real büdcə transferlərinin daha çox, aztəminatlı sosial qruplara maddi dəstəyinin də güclənməsinə səbəb olacaq. Dövlət sosial prinsiplərə əsaslanaraq, aztəminatlı ailələrin mənafeyinin qorunmasına diqqət yetirəcək.

3.2. Təhsilin və peşəkar kadr hazırlığının əhalinin həyat səviyyəsinə təsiri

Təhsil səviyyəsi insanın həyat səviyyəsinə birbaşa və güclü təsir göstərən faktorlardan biridir. BMT tərəfindən dünya ölkələri arasında insan inkişafının müqayisəsi məqsədilə təklif və tətbiq etdiyi İnsan İnkişafı İndeksinin üç subindeksindən birinin təhsili xarakterizə etməsi təhsilin vacib amil olması faktından irəli gəlir.

Ümumilikdə təhsilin əhalinin müxtəlif təbəqələrinin həyat səviyyəsinə təsirini təhlil etməzdən əvvəl qeyd edək ki, dünyanın bütün ölkələrindən fərqli olaraq postsovet ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda yoxsul əhalinin təhsil səviyyəsi yüksəkdir. Bu təhsilin pulsuz və məcburi olması faktından irəli gəlir. Təhsil səviyyəsinin yüksək olması yoxsulluq probleminin həll edilməsində yoxsul vətəndaşların əməklərindən istifadə edilməsi məsələsini asanlaşdırır. Dünya Bankı ekspertlərinin apardıqları monitorinqin nəticələrinə görə respublikamızda alitəhsilli insanlar arasında yoxsulluq həddi 16,7%, natamam ali və texniki təhsilli əhali

arasında 22,5%, orta təhsillilər arasında 24,9%, natamam orta və ibtidai təhsillilər arasında isə 29,5%-dir. Bu zaman yoxsulluq həddini Dünya Bankının təklif etdiyi standartla, yəni gündə 2,14 ABŞ dolları həddindən çıxış edilir. Əgər yoxsulluq həddinin median istehlakın 50 və 60% kimi qəbul etsək onda bu göstəricilərin qiyməti müvafiq olaraq aşağıdakı kimi olacaqdır: 5,5% və 11,1%; 8,3% və 14,3%; 9,7% və 16,9%; 14,0% və 21,2%. Bu rəqəmlərə əsaslanaraq deyə bilərik ki, alitəhsilli insanın yoxsulolma riski digər kateqoriyalara nisbətən (Dünya Bankının qəbul etdiyi yoxsulluq həddində) müvafiq olaraq 26%, 33% və 41,1% aşağıdır.

Ölkədə orta təbəqənin sərhədlərinin genişləndirilməsi bir tərəfdən sosial-siyasi-iqtisadi və sosial-psixoloji cəhətdən dayanıqlı əhali qrupunun yaradılmasına gətirib çıxarır, digər tərəfdən isə yoxsulluqla mübarizə istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin ən effektivini hesab olunur. Dünya praktikasında orta təbəqə maddi-əmlak, təhsil və psixoloji amillərlə təyin olunur. Azərbaycan Respublikasında orta təbəqənin sərhədlərinin genişləndirilməsi üçün vacib ünsür - təhsil yüksək səviyyədədir.

“2005-ci ildə ev təsərrüfatları tədqiqatının əsas yekunları”na əsaslanaraq deyə bilərik ki, ali təhsilli başçısı olan ev təsərrüfatının orta gəliri natamam ali və texniki ixtisaslılara nisbətən 8%, ortatəhsillilərə nisbətən 15%, natamam orta və ondan aşağıtəhsillilik nisbətən 13,6% çoxdur. Gəlirlərin strukturuna gəldikdə isə başçısı alitəhsilli olan ev təsərrüfatında əsas gəlir mənbəyi məşğulluqdadır - 57%. Təhsil səviyyəsi aşağı endikcə məşğulluqdan gəlirlərin payı da azalır - 41%, 38% və 29%. Bu isə onu göstərir ki, təhsil səviyyəsi yüksək olan vətəndaşların əmək bazarında mövqeləri dayanıqlıdır. Natamam orta və ondan aşağıtəhsilli əhəlinin əsas gəlir mənbəyi kənd təsərrüfatındandır - 45%. Bu qrup həmçinin pensiya və müavinət alan əsas təbəqədir. Alitəhsilli başçısı olan ev təsərrüfatlarının kənd təsərrüfatından gəlirləri - 21%-dir.

İstehlaka gəldikdə isə yenə də alitəhsilli başçıya malik ev təsərrüfatları digərlərinə nisbətən daha çox xərcləyir - ayda adambaşına 183110 manat. Bu isə digər kateqoriyalarla nisbətdə müvafiq olaraq 14,9%, 20,8% və 20,1% çoxdur. Gəlir və xərclər arasında qıtlıq - ev təsərrüfatlarının büdcə kəsiri (adambaşına) -

daha çox alitəhsilli başçısı olan ev təsərrüfatlarına təsadüf edir - 22540 manat. Daha az büdcə kəsiri sonuncu kateqoriyaya aiddir - 1108 manat.

Təhsil səviyyəsinin əhalinin həyat səviyyəsinə təsirini tədqiq edərkən daha bir aspekt diqqətdən yayınmamalıdır. Tədqiqatlar göstərir ki, sosial diferensiasianın təhsillə bağlı payı getdikcə artmaqdadır. Başqa sözlə desək, bazar iqtisadiyyatı respublikamızda inkişaf etdikcə əmək bazarında daha ixtisaslı və peşəkar əhaliyə üstünlük də artmaqdadır. Yüksək təhsil səviyyəsi yüksək əməkhaqqını əsaslandırır. Bu isə diferensiasianı gücləndirir.

Əmək ehtiyatları mühüm sosial-iqtisadi kateqoriya kimi əhalinin milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində işləmək üçün zəruri fiziki sağlamlığa, biliyə, əməli təcrübəyə malik əməkqabiliyyətli hissəsi kimi başa düşülür. Şübhəsiz ki, hər bir ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı onun əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmasından asılıdır. Buradan da başa düşülür ki, əmək ehtiyatlarının formalaşmasında, onun strukturunun bazar şəraitinə uyğunlaşmasında, əmək bazarında tələb və təklifin mütənasibliyində, yəni tələbin keyfiyyətə, peşəkarlıqla ödənilməsində bilavasitə iştirak edəcək peşəkar işçi qüvvəsinin hazırlanmasında təhsilin xüsusi rolu vardır.

Belə ki, 2000-ci ilin statistik göstəricilərində əmək ehtiyatlarının tərkibində təhsil alanların sayı 235.0 min nəfər təşkil etmişdir və onların hazırlığına qoyulan investisiyalar gələcəkdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına öz müsbət təsirini göstərəcəkdir.

Lakin, 1995-2000-ci illərdə təhsil sahəsində əhalinin məşğulluğunun xüsusi çəkisi 10,3%-dən 8,1%-ə qədər azalmış, bu sahədə çalışanların 2000-ci ildə nominal əməkhaqqının respublika üzrə orta aylıq əməkhaqqına nisbəti 74,7 % təşkil etmiş, bu isə minimal istehlak səbəbindən əhəmiyyətli dərəcədə azdır.

Bundan əlavə elmi-texniki yeniliklərin tətbiqi, yeni pedaqoji və təhsil texnologiyalarının öyrənilməsi, mütərəqqi tədris metod və üsullarından istifadə edilməsi, öyrədici-yoxlayıcı sistemlərin yaradılması milli təhsilin gələcək inkişafına müsbət təsir edə bilər. Lakin, bunun üçün kifayət qədər maliyyə vəsaiti tələb olunur.

Orta təhsil sistemində təhsilin keyfiyyətini təmin etmək üçün mərhələli orta ümumi təhsil modelinin yaradılması vacibdir. Belə ki, şagirdlərin qiymət göstəriciləri əsasında VI-VII siniflərdən başlayaraq nümunəvi və ümumi kateqoriyalı siniflərin formalaşdırılması və nəticədə tədris yükünün müəyyənləşdirilib istiqamətləndirilməsi lazımdır. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün qeyd etməliyik ki, formalaşan siniflərdə əsasən orta və zəif şagirlər çoxluq təşkil edir, bu isə ümumi tədrisin çevik aparatının yaradılmasına mane olur. Daha qabiliyyətli şagirdlərin nümunəvi sinfinin yaradılması və çevik tədris aparatının köməyi ilə onların intellektual səviyyələrinin daha da inkişaf etdirilməsinə nail olmaq olar.

Həmişə olduğu kimi 90-cı illərdə ali təhsilə meyil yüksək olmuşdur. Hazırda 25 ali və 73 orta-ixtisas məktəbində 118 min nəfərdən yuxarı tələbə təhsil alır. Lakin, təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, belə müsbət dəyişikliyi peşə təhsilinə aid etmək mümkün deyil. Bu isə çox vacib məsələ olan müxtəlif peşə hazırlığı, xüsusilə peşəkar fəhlə kadrların hazırlanması kimi və ölkənin gələcək iqtisadi-sosial inkişafı üçün onlara olan tələbin ödənilməsi kimi məsələlərin həllinə xələl gətirir. Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi islahatların aparıldığı, mühüm sferalardan biri hesab edilən əhalinin məşğulluğunda müsbət dəyişikliklər əldə edilmişdir. İl ərzində bir sıra müəssisə və təşkilatların özəlləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq işçi qüvvəsinin kütləvi sərbəstləşməsinə baxmayaraq, ümumi iqtisadiyyat üzrə məşğul olanların sayı 2000-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən 1,7 min nəfər artaraq 3704.5 min nəfərə çatmışdır və bu artıma əsasən əməkqabiliyyətli əhalinin bir hissəsinin qeyri-dövlət mülkiyyəti bazasında yaradılmış iş yerləri ilə təmin edilməsi hesabına nail olunmuşdur. 2000-ci ilin məlumatına görə müxtəlif təsərrüfatçılıq formalarında aktiv əmək fəaliyyətilə məşğul olanların sayı sürətlə artmaqdadır. Əsas etibarilə bunlardan dövlət bölməsində yüksək əmək verdişlərinə malik olan işçilərin rolu böyükdür. Əhalinin işlə təmin olunmasında və işsizlərin sosial müdafiəsinin təşkilində Dövlət Məşğulluq xidmətlərinin rolu böyükdür. Rəsmi işsiz hesab edilənlər iqtisadi fəal əhalinin təxminən bir faizini təşkil edir. Eyni zamanda qeyd etmək yerinə düşər ki, mövcud statistik qaydalar respublikada faktiki işsizliyin

səviyyəsini beynəlxalq standartlara uyğun müəyyən etməyə imkan vermir. Qabaqcıl dünya ölkələrinin təcrübəsində məşğulluğu, işsizliyi və natamam məşğulluğu dəqiq müəyyən etməyə imkan verən «ev» təsərrüfatının müayinəsi qaydalarını bizim şəraitdə istifadə etmək vaxtı çatmışdır.

Bu qaydaların tətbiqi nəinki işsizliyin faktiki səviyyəsini müəyyən etmək, eyni zamanda işsizlərin ixtisas, peşə, yaş-cins tərkibinin, onların iş təcrübəsinin və bununla bağlı arzu və istəklərinin düzgün müəyyən edilməsinə və respublikanın iqtisadi və sosial inkişaf proqnozlarının daha əsaslandırılmış surətdə işlənilib hazırlanmasına geniş imkanlar yarada bilər.

Respublikamızdakı vəziyyətə nəzər saldıqda görürük ki, əmək bazarında tələb və təklif haqqında informasiya qıtlığı səbəbindən bu və ya digər ixtisas üzrə kadr hazırlığının düzgün planlaşdırılması aparıla bilmir və tarazlıq pozulur. Belə ki, tələb oldu-olmadı hər il respublikanın ali, orta ixtisas və peşə məktəblərinə demək olar ki, eyni sayda və eyni ixtisas tərkibi ilə tələbə qəbul olunur və əsasən cüzi fərqlərlə eyni sayda da mütəxəssis buraxılır. Onların sonrakı taleyi isə demək olar ki, artıq heç kimi maraqlandırmır. Təsadüfi deyil ki, 1999-cu il Ümumrespublika siyahıya alınmasının nəticələrinə görə, ali, orta ixtisas və peşə təhsilli əhəlinin 40-49 yaş qrupu üzrə 77,7 %-i əmək fəaliyyəti ilə məşğul olduğu halda, 20-29 yaş qrupu üzrə yalnız 64,6 %-i məşğuldur. Deməli, son illərdə təhsil almış gənclərin əmək bazarında özünə iş tapması daha da pisləşmişdir. Əmək bazarında heç olmazsa nisbi tarazlığın təmin olunması üçün respublika iqtisadiyyatında işçi ilə tam təmin olunmuş ixtisaslar aydınlaşdırılmalıdır. Bunun üçün isə respublikada olan kadrların ixtisaslar üzrə statistikasını aparılmalıdır.

Mütəxəssislərin təhsil səviyyəsinə görə nəzər saldıqda görürük ki, əmək qabiliyyətli yaşda olan ali təhsillilərin 77,5%-i, orta ixtisas təhsillilərin 64,7%-i, peşə təhsillilərin isə 69,8%-i məşğuldur. Ali təhsillilər arasında da ən yüksək məşğulluq faizi 40-49 yaş qrupunun payına düşür - 83,8 %. 20-29 yaş qrupu üzrə isə ali təhsillilərin 70,9%-i, orta ixtisas təhsillilərin – 70,9%-i, orta ixtisas təhsillilərin 60,9%-, peşə təhsillilərin 67,2%-i məşğuldur.

Son illərin (1990-2001) statistikasını göstərir ki, ali məktəblərdə kadr hazırlığı bir qədər artmışdır. Belə ki, 1990-cı ildə dövlət ali məktəblərini 18,2 min nəfər bitirmişdisə, 2000-ci ildə bu rəqəm 19,6 min olmuşdur. Hələ üstəlik özəl ali məktəblərdə də buraxılış olmuşdur: 1999-cu ildə 3600, 2000-ci ildə 4900 nəfər. Orta ixtisas məktəblərində isə bir sıra sahələr üzrə kadr hazırlığı kəskin sürətdə aşağı düşmüşdür. Məsələn, sənaye və tikinti üzrə 9100-dən 2200-ə, nəqliyyat və rabitə üzrə 1700-dən 600-ə, kənd təsərrüfatı üzrə 5000-dən 700-ə, iqtisadiyyat üzrə 2400-dən 1300-ə enmişdir. Səhiyyə, maarif, incəsənət sahələrində isə nisbi sabitlik olmuş, hətta bəzi hallarda cüzi artım da olmuşdur. Belə ki, respublikada fəaliyyət göstərən 58 orta ixtisas məktəbi, o cümlədən 29 kollec, 19 texnikum, 9 məktəb və 1 seminariya əsasən maarif-pedaqoji, musiqi, mühasibat uçotu və audit, maliyyə və vergi hüququ, sənaye-iqtisad və tibb peşələri üzrə ixtisaslaşmışdır. Bu məktəblərdə eyni proqramla, eyni dərslər keçilir və adlarındakı müxtəlifliyin səbəbi aydın deyil. Bu adların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına ehtiyac vardır. Peşə məktəblərində ixtisasların sayı sovet dövründəkinə nisbətən kəskin sürətdə azalmışdır. O dövrdə 1500-ə qədər ixtisas olduğu halda, hazırda 110 peşə məktəbi və liseydə 230-a yaxın peşə üzrə kadr hazırlanır ki, bunun da 30-a yaxını yeni ixtisaslardır. Yeni iqtisadi şəraitə uyğunlaşmaq üçün yeni ixtisaslar, məsələn, müxtəlif elektron cihazlarının yığılması və təmiri üzrə, təsərrüfat rəhbərlərinin köməkçiləri və s. kimi ixtisaslar açılmalı, sahələr üzrə peşə təhsili bərpa olunmalı, peşə məktəbləri üçün xüsusi olaraq ali təhsilli pedaqoji kadrlar hazırlanmalıdır.

Bir məsələyə xüsusi diqqət yetirmək istərdik. Həqiqi hərbi xidmətə çağırışda ali məktəb tələbələrinə təhsilini bitirənədək möhlət verildiyi halda, orta təhsildən sonra orta ixtisas məktəblərində təhsil alan tələbələrə belə bir möhlət verilmir. Təhsili yarımçıq qoyub hərbi xidmətə getmək və 1,5 ildən sonra yenidən davam etdirmək təbii ki, ixtisas səviyyəsinə öz mənfi təsirini göstərir.

Hazırda bütün dünyada illik dövriyyəsi on milyardlarla dollar təşkil edən elm və təhsil bazarının qloballaşması prosesi gedir. Bu prosesdə fəal iştirak etmək üçün biz dünya təhsil sistemində inteqrasiya etməyə, onu başa düşməyə və ondan mümkün olan xeyirli hər şeyi götürməyə çalışmalıyıq.

Baxaq görək respublikamızda vəziyyət necədir? Bir tələbənin illik təhsil xərci Polşada 1000\$, Qərbi Avropada - 2500\$ (İspaniya) - 11500\$ (İsveçrə) olduğu halda, Azərbaycanda 100\$-dan azdır.

3.3. Əmək bazarına uyğun kadr hazırlığı, elm və təhsilin vahdətliyi və ölkənin sosial – iqtisadi inkişafı

Təhsil və kadr hazırlığı sistemində islahatların reallaşması üçün yenilikçi tədris texnologiyasını tətbiq etməklə, ənənəvi tabelikdən, konformizmdən və əzbərçilikdən fərqli olan daha yüksək əhatəli təcrübə qazanma inkişaf etdirilməlidir. Bu isə öz növbəsində təkmilləşdirilməyə istiqamətlənən müəssisələrinin yaranmasını tələb edir. Tədris proqramlarının əsas istiqaməti faktları əzbərləməkdən **və praktiki olaraq tamamilə peşə** mobilliyi olmayan statik fəaliyyət şəraitində təcrübə qazanmaqdan uzaqlaşmaq olmalıdır. Tələbələrə dinamik əmək bazarı şəraitində düşünməyi və öz biliklərindən istifadə etməyi **öyrətmək** lazımdır. Bunun üçün isə əvvəllər dövlətin tələbatına yönələn, indi isə vətəndaşların ehtiyaclarını ödəməli olan sistemində fundamental dəyişikliklər edilməsi tələb olunur.

Yeni şəraitdə universitetlər və ali tədris **müəssisələri mühüm** rol oynayır. İlk növbədə onlar bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə labüd olan daha yüksək bilik və ixtisas səviyyəsinin mənimsənilməsinə təmin etməlidirlər. İkincisi, aparılan tədqiqatların və tədrisin yüksək səviyyəsi hesabına onlar istehsalatda elmi biliklərin və yeniliklərin tətbiq edilməsində mühüm rol oynayır. Və nəhayət, onlar ideyaların müzakirəsi, habelə radikal dəyişikliklər baş verən ölkələr kontekstində böyük əhəmiyyət daşıyan sosial və mədəni sərvətlərin inkişafı üçün şərait yaradırlar.

Ali təhsil sisteminin genişləndirilməsinə dövlət vəsaitinin qoyulması ciddi islahatlarla müşayiət olunmalıdır. Bu islahatlar aşağıdakı əsas istiqamətlərdə aparılmalıdır:

- təbii elmlər, texniki və ictimai fənlər silsilələrinə yeni fənlərin daxil edilməsi, habelə yaranmış xüsusi sektorlarla əlaqələrin inkişafı hesabına müxtəlifliyin

artması, seçim imkanlarının genişləndirilməsi və vəsaitin müasir tələblərə uyğunluğu, Qərbi Avropa ali təhsilinə yaxınlaşmaq üçün onların təcrübəsinin öyrənilməsi. Bundan başqa, ali məktəblərə orta yaşlı nəslin daxil olmaq imkanının artırılması çox vacibdir;

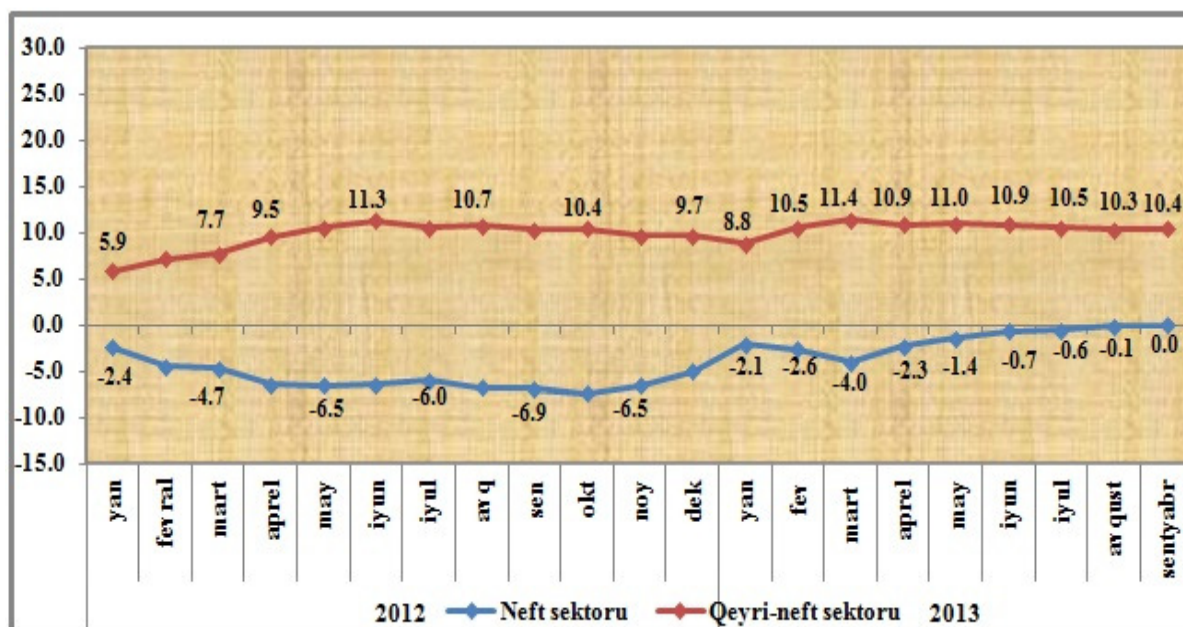
- daha qısamüddətli modul proqramların tətbiq edilməsi və tam orta təhsil bazasında peşə təlimi kurslarının hazırlanması hesabına təhsilin daha sadə üsullarla mənimsənilməsini təmin etmək. Struktur dəyişikliklər və sənayenin müasirləşdirilməsi (modernləşməsi), kiçik və orta müəssisələrin, habelə xidmət sektorlarının inkişafı yüksəkixtisaslı texniki heyətə və orta təbəqəli menecerlərə tələbatı artırır. Orta ixtisas təhsili səviyyəsində və ənənəvi universitet proqramları əsasında bu tələbat qaneedici hesab edilə bilməz.

Təhsil almaq qabiliyyəti olan, bacarıqlı və yaradıcı adamların hazırlanması qalan əsas iştirakçıların, dövlətin, tədris müəssisələrinin, müəllimlərin və istehlakçıların (tələbələrin, onların valideynlərinin və işəgötürənlərin) fəaliyyətincə ciddi dəyişikliklər edilməsi zəruriyyətini yaradır. Bu da ictimai həyatın digər sahələrində olduğu kimi vəsaitlərdən məqsədyönlü istifadə edilməsi üçün imkan yaradacaqdır. Bununla yanaşı məsrəflərə yol verməmək və əlavə maliyyə vəsaitlərini mobilizasiya etmək, istehlak seçiminin genişləndirilməsi əsasında bazarların yaradılması, motivasiya quruluşunun təkmilləşdirilməsi və maarifləndirici xidmətlər göstərənlər arasında rəqabətin geniş yayılmasına səbəb olacaqdır. Eyni zamanda maarifləndirici standartların müəyyən edilməsi vasitəsilə bazar aktivliyinin tənzimlənməsi və təklif olunan xidmətlərə eynilə malik olmağın mümkünlüyünün təmin edilməsi, habelə islahatın reallaşmasının institusional imkanlarının möhkəmləndirilməsi vasitəsilə makroiqtisadi stabilliyi qorumağa yönəldilən siyasətin balanslaşdırılması tələb olunacaqdır. Makroiqtisadi tarazlığın bərpası təhsil və kadr hazırlığı sisteminin iki mühüm amilini diqqətə gətirir: 1) dövlət vəsaitlərindən daha səmərəli istifadə etmək zəruriliyi (xüsusilə onların ən prioritet istiqamətlərə yönəldilməsi vasitəsi ilə); 2) əlavə xüsusi vəsaitlərin yığılması zəruriliyi (belə ki, bu sahənin təminatı və inkişafı üçün maliyyə yükünü daha dövlət daşıya bilmir).

2012-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında ÜDM-in real artım tempi 5.4% təşkil etmiş və cari qiymətlərlə 42.7 milyard manat olmuşdur. Adambaşına düşən ÜDM-in həcmi 4606.7 manat (5871.4 ABŞ dolları) təşkil etmişdir.

Ötən ilin müvafiq dövrünə nisbətən real artım tempi, %

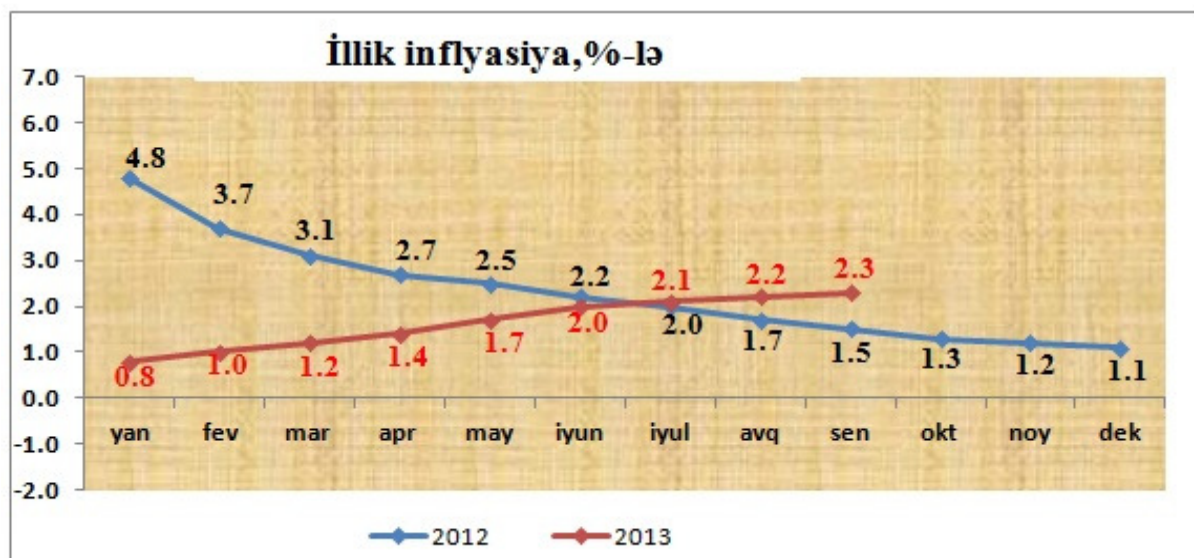
Qrafik 1



Neft-qaz sektoru yanvar-sentyabr aylarında ötən ilin müvafiq dövrünə nisbətən sabit qalmışdır. Bu sektorun ÜDM-də xüsusi çəkisi 44.1% (2012-ci ilin yanvar-sentyabr ayları: 47.9%) təşkil etmişdir.

2013-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında qeyri-neft sahələrinin inkişaf dinamikası ümumilikdə bu sahənin real ifadədə 10.4% (2012-ci ilin yanvar-sentyabr ayları: 10.3%) artması ilə nəticələnmişdir. Belə ki, ötən ilin müvafiq dövrünə nisbətən tikinti sahəsi 30.0% (2012-ci ilin yanvar-sentyabr ayları: 27.3%), kənd təsərrüfatı 4.9% (2012-ci ilin yanvar-sentyabr ayları 6.3%), informasiya və rabitə sahəsi 7.1% (2012-ci ilin yanvar-sentyabr ayları: 16.7%), nəqliyyat sahəsi 4.9% (2012-ci ilin yanvar-sentyabr ayları: 2.1%), ticarət sahəsi isə 9.6% (2012-ci ilin yanvar-sentyabr ayları: 9.0%) artmışdır. 2013-cü ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində ölkədə iqtisadiyyatın və sosial sahələrin inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına 11826.5 mln. manat və ya ötən ilin müvafiq dövründə olduğundan 19.0% çox əsas kapitala investisiya yönəldilmişdir. Əsas kapitala

qoyulmuş vəsaitin 71.5%-ni daxili investisiyalar, 28.5%-ni isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir. 2013-cü ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində əsas kapitala yönəldilmiş ümumi investisiyaların 7913.2 milyon manatı (66.9%-i) qeyri-neft bölməsinin, 3913.3 milyon manatı (33.1%-i) isə neft bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir. 2013-cü ilin sentyabr ayının 1-i vəziyyətinə kredit təşkilatlarının ayırdıqları kredit resurslarının həcmi ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 30.7% artaraq 14.5 milyard manat təşkil etmişdir. 2013-cü ilin 1 sentyabr tarixinə əhalinin banklardakı əmanətləri keçən ilin eyni dövrünə nəzərən 36.5% artaraq 6.1 mlrd. manat təşkil etmişdir (2012-ci ilin sentyabr ayının 1-nə əmanətlərin artımı 21.9% olmuşdur). 2013-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında əhaliyə 13867.8 mln. manatlıq çox geniş çeşidli istehlak malları satılmış, o cümlədən 4456.9 mln. manatlıq pullu xidmətlər göstərilmişdir. 2012-ci ilin yanvar-sentyabr ayları ilə müqayisədə əmtəə dövriyyəsi 9.6%, pullu xidmətlərin həcmi isə 7.2% artmışdır. Dövr ərzində ölkə sakinləri ticarət şəbəkəsindən 7198.2 mln. manatlıq ərzaq məhsulları və 6669.6 mln. manatlıq qeyri-ərzaq malları almış və bu göstəricilərin real həcmi ötən ilin eyni dövrünə nəzərən müvafiq olaraq 1.0% və 21.3% artmışdır. 2013-cü ilin 1 sentyabr tarixinə ölkə iqtisadiyyatında muzzla çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqları ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 6.8% artaraq 413.8 manat təşkil etmişdir. Cari ilin yanvar-sentyabr aylarında əhalinin hər nəfərinə düşən gəlirləri isə 6.2% artaraq 2736.5 manata çatmışdır. 2013-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında xarici ticarət dövriyyəsi 26127.02 mln. ABŞ dolları, o cümlədən, ixrac 18057.92 mln. ABŞ dolları, idxal isə 8069.10 mln. ABŞ dolları olmaqla 9988.82 mln. ABŞ dolları həcmində müsbət ticarət saldosu yaranmışdır. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən, 2013-ci ilin sentyabr ayında əvvəlki aya nəzərən ərzaq məhsulları üzrə 0.1%, qeyri-ərzaq malları üzrə 0.2% bahalaşma qeydə alınmış, xidmətlər üzrə isə qiymət indeksi dəyişməmişdir. Nəticədə 2013-cü ilin yanvar-sentyabr aylarında istehlak mallarının qiymətləri və xidmət tarifləri 2012-ci ilin yanvar-sentyabr aylarına nisbətən 2.3% bahalaşmışdır.



2013-cü ilin yanvar- sentyabr aylarında manatın 1 ABŞ dollarına qarşı orta məzənnəsi 0.7846 AZN təşkil etmişdir.

Azərbaycan hökuməti iqtisadi inkişafın yenimərhələsində yeni meyarlara cavab verən, innovativ iqtisadiyyatın tələblərinə cavab verən texnokrat cəmiyyət quruculuğunu təmin etməyi əsas hədəf seçib. Bu meyarların əsas komponentləri keyfiyyətli iqtisadiyyat, layiqli həyat tərz, sosial bərabərlik və digər proqressiv elementlərdən ibarətdir. Prezident İlham Əliyev bu meyarlara çatmaq üçün respublikamızın uzunmüddətli yeni inkişaf strategiyasının hazırlanmasını əsas hədəflərdən hesab edir.

Müasir Azərbaycan dövlətinin əsas məqsədlərindən biri XXI əsrin ikinci onilliyində Azərbaycanın yeni iqtisadi siyasətini müəyyən edən, yeni istiqamətlər açan və milli inkişaf konsepsiyasının əsas məzmunu ölkəni irəliyə aparmaq, cəmiyyəti inkişaf etdirmək üçün geniş imkanlar yaratmaqdan ibarətdir. Modernləşmənin iqtisadi bazisinin iqtisadi bazisini formalaşdıran Azərbaycan suveren dövlət kimi, artıq yeni tarixi və iqtisadi şəraitdə iqtisadiyyatın inkişafı problemlərini həlledir, prinsipial baxımdan yeni olan, iqtisadi sərbəstliyə, dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiya etməyə yönəlmiş iqtisadiyyat qurur.

Azərbaycan Prezidenti Administrasiyasının rəhbəri, akademik Ramiz Mehdiyev qeyd edib ki, ötən 20 ildə siyasi və iqtisadi müstəqilliyini möhkəmləndirmək dövlətçiliyini inkişaf etdirmiş, demokratik dəyərlərə yiyələnmiş və özünün liberal

prinsiplərə əsaslanan iqtisadi modelini yaratmışdır. Respublikamız,eyni zamanda, bütün dünyaya nümunə ola biləcək yeni geoiqtisadi güc mərkəzi modelini yaratmışdır. Hazırda Azərbaycan qarşıdakı onilliyin inkişaf ssenarilərini hazırlayır: "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" Konsepsiyasının qəbul edilməsinin məntiqi davamı olaraq strateji hədəflərin reallaşdırılması üçün müxtəlif sahələri əhatə edən məqsədli proqramlar qəbul ediləcəkdir. İnkişaf Konsepsiyası orta və uzunmüddətli iqtisadi proqnozlaşdırma və planlaşdırma ilə əldə ediləcəkdir ki, bu da müəyyən edilən hədəflərə nail olmağın etibarlı yollarını, həmçinin resursların bölüşdürülməsini təmin edəcəkdir. Konsepsiya çərçivəsində Azərbaycan global miqyasda çağırışlara cavab verərək innovasiya və modernləşmə fəaliyyətini keyfiyyətə yeni müstəviyə qaldıracaqdır. İqtisadi inkişafın innovativ xarakterli rəqabətə davamlılığı yüksəldəcək və dünya iqtisadiyyatında səmərəli inteqrasiya imkanları yaradacaqdır". Ümumdünya reallıqları yaxın gələcək üçün yütkin bir iqtisadi konsepsiyanın ortaya çıxacağını ehtiva edir, fundamental mahiyyətinə görə, sosial və iqtisadi novatorluğun nümunəsi sayıla biləcək bu konsepsiyanın müəllifi Azərbaycan olacaq. Azərbaycan iqtisadi və siyasi modernləşmənin həyata keçirilməsində çox qətiyyətlidir. Bu halda həmin proseslər fəal sosial qrupların maksimum sayda nümayəndələrini əhatə edəcəkdir. İnnovasiya modernləşməsi inkişafın təkamül yoluna yaxındır, bu isə Azərbaycanın demokratik, dəyişməkdə olan dünyada modernləşmə siyasətinin həyata keçirilməsi ölkədə keyfiyyət dəyişikləri üçün mühüm stimül deməkdir. Azərbaycan dövləti yeni çağırışlara cavab verən müasir iqtisadiyyatı inkişaf etdirməklə, cəmiyyətə keçidi təmin etməklə ən sosioiqtisadi mühitə, dinamik inkişaf frazasında güclü mövqeyə sahib olmağa qadirdir.

Qeyd edək ki, güclü iqtisadiyyat demokratik inkişafın maddi bazasını təşkil edir. Azərbaycanda da siyasi və iqtisadi və iqtisadi islahatların uğurla həyata keçirilməsi davamlı inkişafın təmin olunmasına yönəlib ki, bu da sabitlik və demokratik inkişaf indikatorlarının möhkəmlənməsi üçün güclü baza olacaq, bu arxitekturanın güclü sosial bazislər fondunda inkişaf edəcək. Hazırda dünya geocoğrafi düzənində sabitliklə bağlı real mənzərələr göz önündədir. Hər bir

ölkənin uzunmüddətli inkişaf strategiyasının uğurla başa çatdırılması mövcud iqtisadi və siyasi sabitlik əmsalı ilə sıx bağlıdır. Bu gün ölkəmizdə müşahidə olunan sürətli iqtisadi inkişaf cəmiyyətdə güclü konsensusun əldə edilməsinə səbəb olub. Azərbaycandakı mövcud siyasi – ictimai sabitlik, iqtisadi dayanıqlıq islahatların uzunömürlülüyünü təmin edir, eyni zamanda yeni meyarları meydana çıxarır.

Ümumiyyətlə, İnkişaf Konsepsiyasının əhatə etdiyi dövrlərdə ölkədə adambaşına düşən ümumi daxili məhsulun həcmi iki dəfədən çox artaraq 13 min dollara çatdırılmasına imkan yaradacaqdır. Azərbaycan dövləti əhalinin sosial rifah halının yaxşılaşdırılmasına dəstək verməklə yanaşı, həm də insan kapitalının inkişafında və orta təbəqənin güclənməsində maraqlıdır. Bu hədəflərin altqatı 3 trendə söykənir; dövlət sektorunda insan resurslarının inkişaf etdirilməsi, elektron - hökumət fəaliyyətinin gücləndirilməsi, institusional islahatların davam etdirilməsi.

Qeyd olunan ana trendlər milli inkişaf iyerarxiyasının üçüncü frazasına daxil olan Azərbaycanın müasir idarəetmə platformasında elmi - nəzəri-fundamental meyarlara əsaslanacaq. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün ciddi elmi əsaslara söykənən ən müasir idarəetmə üsullarının tətbiqi, strateji yanaşmaların daha uzunmüddətli dövrü əhatə etməsi zəruridir.

Bu mərhələdə iqtisadiyyatın milli strukturunun keyfiyyət baxımından modernləşdirilməsi, islahatların əhatəliliyinin olunması, ölkənin milli gəlirlər balansının mineral resurslarından asılılığının azalması və sənaye, innovativ texnologiyalara keçidinin təmin olunması fundamental meyarlardır.

Azərbaycan hökuməti qeyri - neft sektorunun genişləndirilməsi hesabına davamlı iqtisadi inkişafa nail olunması, iqtisadiyyatın inkişaf iştirakçılarının şaxələndirilməsinin genişlənməsi. Ümumi daxili məhsulun tərkibində və dövlət büdcəsinin formalaşdırılmasında təbii ehtiyatlar amilinin azaldılması və qeyri-neft amilinin üstünlüyünün təmin edilməsi, iqtisadiyyatda innovasiyaların tətbiqinin təmin edilməsi üçün güclü motivasiya mexanizmlərinin yaradılması və digər meyarlarla bağlı konkret strategiyaya malikdir.

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası yeni dövrün sosial-iqtisadi və makroişkişaf çağırışlarının reallaşması üçün fundamental baza sənədi hesab oluna bilər. Azərbaycanın qarşıdakı sosial- iqtisadi inkişaf platformasıdır və makroişkişadi ssenarisi innovativ iqtisadiyyata keçidi uğurla başa çatdırmaqdan ibarətdir. İnkişaf Konsepsiyası yeni onilliyin sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi, elmi-mədəni, humanitar sektorlarda həyata keçirilməsi hədəf seçilən tədbirlərin müəyyən edilməsini nəzərdə tutur. Qarşıdakı dövrün ssenariləri çox ümüdverici, nikbin və daha irəliyə baxmaq üçün stimullaşdırıcıdır.

Azərbaycanın bir çox parametrlər üzrə öz müttərəqqi idarəetmə formalarının tətbiqinə hazırlaşır. Dünyada orta gəlirli ölkə statusuna malik olmaqla Azərbaycan iqtisadi sıçrayışları, maliyyə zəifliyi, yüksək sosial inkişaf indikatorları ilə yeni milli modelin tətbiqinə hazırlaşır.

İqtisadi siyasətin başlıca mahiyyəti yaxın illərdə respublikamızın “orta gəlirli ölkələr” şkalasındakı daha pozitiv indikatorlara çatmasından ibarətdir. Məlumdur ki, “orta gəlirli ölkələr” qrupunun daha yüksək şkalası var və burada adambaşına düşən milli məhsulun həcmi 17-18 min dollara çatdırılması əsas meyardır. Yaxın illərin makrossenarilərinə əsasən, respublikamızda ÜDM – in həcmi 70-75 milyard manat təşkil etməli, dövlət büdcəsinin gəlirləri isə 20-22 milyard manata bərabər olmalıdır. Mövcud inkişaf meyilləri və sosial-iqtisadi proqnozlar Azərbaycanın ikinci onillikdə bütün bu strateji hədəflərə çatmasına tamamilə əsaslı zəmin yaradır. Qeyd etdiyimiz kimi inkişaf Konsepsiyasının əsas istiqamətlərindən biri ölkəmizin milligəlirlərin və insan inkişafı indeksi üzrə indikatorları üzrə dünya meyarlarına tam çatmağa nail olmaqdan ibarətdir. Bu hədlərə çatmaqla Azərbaycan “orta gəlirli ölkələr” qrupunun daha yüksək şkalasında öz layiqli yerini tutmağı da təmin etmiş ola bilər.

Azərbaycan iqtisadiyyatının yeni inkişaf templəri 2012 – 2020 – ci illərdə yüksək artım və sosial tərəqqi fəlsəfəsinin vəhtəti əsasında özünü göstərəcək. İqtisadiyyatın postneft dövründə daha keyfiyyətli və yüksək artım indikatorları ilə müşayiət olunması, sosial infrastrukturunun keyfiyyətə dəyişməsinə və modernləşməsi, innovativ iqtisadiyyatın bütün komponentləri ilə makroişkişadi

sferaloarda tam otuşması ölkəmizin inkişaf piramidasına çatmasını təmin edəcək. Respublikamız bu mərhələdə yüksək gəlirlərə malik, yaxşı infrastrukturlu və zəngin insan kapitalına sahib olan bir ölkə kimi tanınaraq dünya üçün bir nüsxə olacaq.

Dünya sosial inkişaf meyarlarına yaxınlaşan Azərbaycanda sosioiqtisadi reformaların ana xəttini bərabərlik trendlərinin tam tətbiqi təşkil edir. İqtisadiyyatın rəşional idarəetmə strukturunun tam bərqərar olması və texnokart islahatların yeni çağırışlar aştanasında geniş miqyas alması bərabərliyin sosial mahiyyətinin və formalarının rəalizasiyasını meydana çıxarır. Dünya praktikasında bərabərlik forma və məzmun etibarı ilə vəhtət təşkil etməklə yanaşı, inkişaf edən sosial cəmiyyətin tələblərinə uyğun yeni çalarları da zəruri edir. Azad və liberal iqtisadiyyatın təmin olunduğu cəmiyyətlərdə sosial yüksəlmə də strateji tələb kimi qarşıda durur. Yəni, dövlət iqtisadiyyatda liberalizm mühitini tam təmin etdiyi kimi, sosial proporsionallığı da təmin etməkdə qərarlıdır. Bu mənada, sosial liberalizm strategiyası modernləşən cəmiyyətin ana tələbi hesab oluna bilər.

Göstəricilər	Ölçü vahidi		Gözlənilən	Proqnoz
		2012	2013	2014
REAL SEKTOR				
ƏHALİNİN GƏLİRLƏRİ VƏ QIYMƏTLƏR				
Əhali	min nəfər	9356.5	9450.5	9563.6
Adambaşına düşən	AZN	5884.4	5896.5	6239.2
ÜDM-in həcmi:	USD	7490.3	7516.2	7953.1
Əhalinin gəlirləri	mln AZN	34723.9	38388.9	42276.8
real artım tempi	%	12.5	7.0	6.4
Əhalinin xərcləri	mln AZN	24534.2	26735.0	29243.8
real artım tempi	%	9.4	5.5	5.7
Neftin qiyməti	USD/ barel	105.0	100.0	100.0
İnflyasiya (İQİ, orta illik)	%	1.1	3.3	3.5
Orta aylıq əmək haqqı	AZN	398.4	439.3	479.4
real artım tempi	%	8.2	6.7	5.4
Valyuta məzənnəsi (orta illik):	AZN/USD	0.7856	0.7845	0.7845
	AZN/EUR	1.0377	1.0426	1.0344

Bu gün əhalinin sosial müdafiə sisteminin formalaşması prosesi özünün dinamik tərəqqi dövrünü yaşamaqda, funksional xarakterinə görə müstəqil sosial institut kimi cəmiyyətimizdə öz yerini tutmaqdadır. Vətəndaşların həyatı mənafeyinin təmin olunmasına yönəldilmiş konkret tədbirlər sistemi kimi də nəzərdə tutulan sosial siyasət həm də çoxcəhətli proses olaraq kifayət qədər mürəkkəb struktura malik olması ilə xarakterizə edilir. Burada bir məqam da xüsusi olaraq vurğulanmalıdır ki, sosial müdafiənin vacib prinsipləri humanizm və sosial ədalətdir. Sosial müdafiə sisteminin qurulmasında bu prinsiplərə əməl olunması həm də insan şəxsiyyətinin dəyərləndirilməsindən, onun hüquq və azadlıqlarına hörmətlə yanaşmasından xəbər verir.

Müasir Azərbaycan dövlətinin əsas məqsədlərindən biri XXI əsrin ikinci onilliyində **Elm və Təhsilin ölkənin sosial iqtisadi tərəqqisi və dinamik inkişafında rolunu artırmaqla yanaşı** Azərbaycanın yeni iqtisadi siyasətini müəyyən edən, yeni istiqamətlər açan milli inkişaf konsepsiyasının əsas məzmunu

ölkəni irəliyə aparmaq, cəmiyyəti inkişaf etdirmək üçün geniş imkanlar yaratmaqdan ibarətdir. Modernləşmənin iqtisadi bazisini formalaşdıran Azərbaycan suveren dövlət kimi, artıq yeni tarixi və iqtisadi şəraitdə iqtisadiyyatın inkişafı problemlərini həll edir, prinsipial baxımdan yeni olan, iqtisadi sərbəstliyə, dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiya etməyə yönəlmiş iqtisadiyyat qurur.

Siyasi sosiallaşma və bu prosesə təsir edən amillər.

Əvvəlcə “sosiallaşma nədir ?” sualına cavab tapaq. Qeyd edək ki, bu proses insanın cəmiyyətə adaptasiyası deməkdir. Yəni, o, artıq cəmiyyətin fəal bir üzvünə çevrilir. Başqa sözlə, sosiallaşma insanın fəal vətəndaş, bir şəxsiyyət kimi formalaşma prosesidir. Liderlik isə şəxsiyyət kimi formalaşmanın ən yuxarı pilləsidir (super ego – Z.Freyd). Çünki şəxsiyyət kimi formalaşmada bioloji amillərlə yanaşı, sosial təsir amili də mövcuddur. Sosial amil dedikdə, ictimai-siyasi fəaliyyət nəzərdə tutulur ki, nəticədə bu, fəal vətəndaş yaradır.

Sosiallaşma üçün, ilk növbədə, mühit-cəmiyyət, insanın buna psixoloji hazırlığı və sosiallaşmaya olan ehtiyac kimi amillər mühüm rol oynayır.

Bəs siyasi sosiallaşma nədir? Prosesi formalaşdıran amillər hansılardır? Bu proses hansı cəmiyyətdə realdır? Siyasi sosiallaşma insanların siyasi münasibət və davranışlarda cəhd göstərdiyi uzunmüddətli, bəzən də ömürlük bir prosesdir. Prosesin yüksək nöqtəsi də siyasətdə birbaşa iştirak və ya siyasi qərarlara təsir etmə gücüdür.

Siyasi sosiallaşma üçün vacib olan ilk amil “siyasi dil” dir. Başqa sözlə, ümumən siyasəti anlamaq, maraqlanmaq, fikir yürütmək və məsələlərə münasibət bildirməkdir. Siyasi sosiallaşmanı ikimərhələyə ayırıbsaq, birinci mərhələnin vətəndaşın ictimai-siyasi proseslərə marağının olması və onlara yaxından diqqət yetirməsini qeyd etməliyik. Çünki cəmiyyətdən kənarda bir sistem mövcuddur ki, birbaşa və dolayısı yolla cəmiyyətə təsir gücünə malikdir. Əslində isə həmin sistem ümumi mühitin bir hissəsidir. Və hər bir vətəndaş həmin mühitin, cəmiyyətin və sistemin tam hüquqlu bir üzvüdür. Təbii olaraq da onun müəyyən sosial və siyasi funksiyaları öhtəlikləri vardır. Cəmiyyətin siyasi həyatı da məhz insanlar arasındakı siyasi əlaqələrin təcəssümü və cəmidir.

Prosesdə ikinci mərhələ, ya da başqa cür desək, prosesin formalaşmasında vacib rol oynayan “sosial – siyasi agentliklər”dir. Bu agentliklərə ailə, məktəb-universitet, sosial qruplar, siyasi təsisatlar (bunlara siyasətin sosial əsasları da demək olar) və media daxildir. Yəni, ailədən siyasi sosiallaşmaya maraq başlayır, sonra bu maraq təhsil dövrünü əhatələyir, daha da sonra həmfikir mühit, ya sosial qruplarda möhkəmlənir ki, bu da nəticədə vətəndaşı siyasi proseslərdə real iştirakçıya çevirir. Beləliklə, proses vətəndaşda siyasi fikri, vətəndaşların cəmiyyətdə işə ictimai-siyasi rəyi formalaşdırır.

Siyasi sosiallaşma üçün siyasi etika və siyasi etibarlılıq da mühüm və təsiredici amillərdir. Siyasi etika siyasi sistemin siması kimi çıxış edərək vətəndaşların siyasətdə iştiraknormalarını formalaşdırır, siyasi etibarlılıq isə vətəndaşın bu prosesdə gedəcəyi yolu, “döyəcəyi qapını” müəyyənləşdirir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Müasir dövrdə dünya bazarında rəqabətə davamlı məhsul istehsalı və davamlı iqtisadi artımın təmin olunması əsasən insan kapitalı hesabına həyata keçirilir. Dünya Bankının 192 ölkədə apardığı tədqiqatlar nəticəsində məlum olub ki, planetimizdə iqtisadi artımın 16%-i fiziki kapital, 20%-i təbii resurslar, 64%-i isə insan kapitalı hesabına baş verir. Bundan əlavə, Qərbdə aparılan tədqiqatlara görə, inkişaf etmiş ölkələrdə insan kapitalına qoyulan investisiyaların gəlirlik norması səhmlərdən əldə olunan qazancı azı iki dəfə üstələyir.

Müasirləşdirmə, ilk növbədə, qabaqcıl texnologiyaların və idarəetmə üsullarının, elmi nailiyyətlər əsasında yaradılan innovasiyaların ölkənin sosial-iqtisadi həyatına uğurlu tətbiqi ilə bağlıdır. Bunun üçün prioritet istiqamət ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına integrasiyasının sürətləndirilməsi ilə yanaşı, ölkədə insan kapitalının inkişafı, şəxsin müasir bilik və bacarıqlara yiyələnməsinin təmin edilməsidir. İnsan kapitalının inkişafı iqtisadiyyatın global sistemə uğurlu integrasiyası və ölkənin beynəlxalq rəqabətdən daha effektiv faydalanması prosesində ən mühüm şərtlərdən olub, ölkənin təhsil sisteminin, o cümlədən peşə təhsilinin başlıca vəzifələrini təşkil edir.

Bu baxımdan peşə təhsilinin inkişafının dövlət üçün prioritet sahəyə çevrildiyini söyləyə bilərik. Təsəffü deyil ki, son illər Azərbaycanda dövlət büdcəsindən, həmçinin beynəlxalq donor təşkilatlardan peşə təhsilinə milyonlarla manat ayrılır. Bu sahənin inkişafı üçün Dövlət Proqramı hazırlanıb, həyata keçirilir. Proqram çərçivəsində 20-yə yaxın peşə təhsili müəssisəsi əsaslı təmir edilib, bəzi regionlarda hətta yeni peşə məktəbləri istifadəyə verilib. Bundan əlavə, 40-a yaxın müasir dərslik nəşr olunub, tədris proqramları təzələnilib və müəllim hazırlığını həyata keçirən idarəetmə modelinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər aparılıb.

Peşə təhsilinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə, işəgötürənlərlə texniki-peşə təhsili müəssisələri arasında tərəfdaşlıq əlaqələrinin təşkil edilməsi və bu prosesin tənzimlənməsi məqsədilə Təhsil Nazirliyinin müvafiq əmri ilə Əlaqələndirmə Şurası yaradılıb. Peşə Nazirliyi Müasir Azərbaycan Peşəkarları Layihəsinin

ıcrasına bařlayıb. Peřə Seęiminə Dəstək Sistemi (PSDS) yaradılıb, dövlət və qeyri-dövlət orqanları ilə müvafiq əməkdařlıq daha da genişləndirib.

Ancaq görölən bu və digər işlərə baxmayaraq peřə təhsili sahəsində hələ də çox ciddi problemlər qalmaqdadır. Başlıcası gənclərin peřə təhsilinə marağını lazımı qaydada təmin etmək mümkün olmayıb. Aparılan tədqiqatlar birmənalı şəkildə sübut edir ki, hazırda ölkədə mövcud olan işsizlik problemi təkcə iş yerlərinin olmaması səbəbindən deyil, eyni zamanda işsiz və işaxtaran vətəndařların peřə-ixtisas təhsilinin və vərdislərinin müasir əmək bazarının tələblərinə cavab verməməsi səbəbindəndir.

Bu isə peřə təhsili ilə baęlı problemlərin çox qısa müddətdə həllinə ehtiyac olduğunu söyləməyə əsas verir. Azərbaycanda texniki-peřə təhsil sahəsində ən ciddi problemlər kimi, peřə məktəblərinin və burda təhsil alanların sayının azalmasını, maddi-texniki və tədris bazasının müasir tələblərə cavab verməməsini, tədris avadanlığının, texnika, maşın və mexanizmlərin, demək olar ki, tam yararsızlığını, mühəndis-pedaqoji işçilərin əmək haqqının həddən artıq aşağı olmasını, təhsilin müasir tələblərə cavab verməməsini və bu üzdən məzunların zəruri bilik və bacarıqlara malik olmamasını qeyd etmək olar. Bu problemlərin həlli üçün aşağıdakıları həyata keçirməyi zəruri hesab edirik.

1. Ölkədə dövlət büdcəsindən peřə təhsilinə ayrılan vəsaitin həcmi dəfələrlə artırılmalıdır. Dövlət investisiya qoyuluřları çərçivəsində paytaxtda və bütün rayonlarda yeni peřə liseyləri tikilməli, mövcud olanlar müasir tələblərə uyğun yenidən qurulmalıdır. Eyni zamanda ayrılan müəyyən hissəsi vaxtaşırı peřə məktəbləri və liseylərinin maddi-texniki bazasını gücləndirməyə və müasirləşdirməyə sərf olunmalıdır.

Ölkədə peřə məktəblərində tədris olunan ixtisasların sayı və adları yenidən müəyyənləşdirilməli, qısa müddətdə bütün ixtisaslar üzrə müasir dərsləklərin nəşr olunması üçün əlavə vəsait ayrılmalıdır.

2. Peřə məktəblərində və müəllimlərin aşağı maaş alması bu sahəyə kadr cəlb olunmasına imkan vermir. Bu baxımdan burda çalışanların əmək haqqı bir neçə dəfə artırılmalıdır. Eyni zamanda bu təhsil müəssisələrini şagirdlərə

müasir peşələri öyrədəcək ixtisaslı müəllimlərlə təmin etmək üçün 5 il ərzində bütün məktəbləri əhatə etmək şərti ilə bu sahədə çalışacaq bir qrup müəllim mərhələlərlə dövlət hesabına xaricdə hazırlıq keçməyə göndərilməlidir. Sonradan onların vasitəsilə digər müəllimlərin də hazırlıq səviyyəsi artırılmalıdır.

3. Gənclərin peşə təhsilinə marağını artırmaq üçün bu təhsil müəssisəsini bitirənlərə müəyyən üstünlüklər tanınmalıdır. Məsələn, qonşu Türkiyədə isə peşə təhsili alan məzunlar ixtisaslaşdıqları sahələr üzrə ali məktəblərə qəbul zamanı bir sıra üstünlüklərə sahib olurlar. Universitetlərin texniki və ya mühəndislik fakültələrinə qəbul zamanı texniki məktəb məzunlarının qazandığı balların əmsalı humanitar təmayüllü litseylərdən gələn məzunların bal əmsalından yüksək olur. Həmçinin Türkiyədə 8-ci sinif şagirdlərinin sonrakı təhsili müəllimlər, valideynlər və şagirdlərin özləriylə birgə müəyyənləşdirirlər. Peşə məktəblərini bitirən andan onlar Əmək Nazirliyində qeydiyyatdan keçirlər və sonra tələb olunan yerlər barədə məlumatlandırılır. Bu təcrübədən Azərbaycanda da istifadə edilə bilər.
4. Peşə məktəblərində kadr hazırlığının müasir tələblərə cavab verməsini təmin etmək üçün əmək bazarını öyrənməli, hansı ixtisasdan nə qədər kadrlar hazırlanması sahibkarlıq subyektləriylə əlaqəli müəyyənləşdirilməlidir. Peşə məktəbləri əmək bazarını izləməli, monitoring aparmalıdır. Əmək bazarında iş yerlərinin ixtisas tələbi, yetişdirilən kadrların bu sayı nisbəti müəyyən edilməlidir. Hər bir peşə məktəbində gənclərə ilk növbədə yerləşdiyi ərazidə əmək bazarının ehtiyac duyduğu peşələr öyrədilməlidir.
5. Peşə təhsil müəssisələrinin istehsalat prosesinə cəlb olunmaqla, əlavə vəsait qazanmasına şərait yaradılmalıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da peşə məktəblərinin əksəriyyətinin öz brendinin olmasına çalışmalıdır.
6. Peşə məktəblərində təhsilin qiymətləndirilməsi üçün kriteriyalar hazırlanmalı, monitorinqlər isə müstəqil qurumlara tapşırılmalıdır. Peşə məktəblərində təhsilin keyfiyyətini artırmaq, bu sahəyə ayrılan vəsaitin səmərəliliyini təmin

etmək üçün Azərbaycanda işləyənlərin peşə və ixtisasları üzrə statistika aparılmalıdır. Bununla hər il texniki peşə üzrə ixtisaslı məzunların iş tapma dinamikası öyrənilməlidir. Texniki peşə təhsilinin keyfiyyəti, orada öyrədilən biliklərin nə dərəcədə mənimsənilməsi ölçü kriteriyası məzunların iş tapma tezliyini göstərən statistika olmalıdır. Həmçinin bəzi Qərb ölkələrində olduğu kimi, texniki peşə müəssisəsi təhsilin keyfiyyətində aşağı nəticə göstərərsə, hökumət ona verdiyi maliyyəni azaltmalıdır.

7. Qərb ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da bu təhsilin səmərəli olması və yeniyetmələrin ona maraq göstərməsi üçün peşə məktəb və litseylərdə həm də öyrədilən ixtisas üzrə biznes qurmaq vərdişləri aşılanmalıdır. Çünki, sahibkarlara sadə işçi qüvvəsi yox, iş prosesində ortaya çıxan problemləri həll etməyi, qərar verməyi bacaran, sosial məsuliyyəti anlayan işçi lazımdır.
8. Peşə məktəbləri arasında rəqabət yaratmaq üçün bəzilərini özəlləşdirməyə çıxarmaq lazımdır. Çünki, yalnız rəqabətli iqtisadi mühitdə peşə məktəbləri keyfiyyətli kadr yetişdirməyə nail ola bilər. Əks halda, peşə təhsilinə nə qədər vəsait xərclənsə istənilən nəticə əldə olunmayacaq.

РЕЗЮМЕ

В современном периоде подготовка конкурентно-способных кадров, соответствующих условиям рынка труда является одной из приоритетных обязанностей, стоящих перед Азербайджанской Республикой, которая получила определенные достижения на пути решения важных социально-экономических проблем.

Наличие тесных связей между рынком труда и системой подготовки кадров играет важную роль в социально-экономическом развитии общества. Соответствие профессиональной количественной и качественной кадровой подготовки рыночной экономике, взаимосвязь профессиональной подготовки с образованием, усиление профессионально направленной деятельности, профессионализация среднего образования, организация решения активного участия служб занятости в процессе обучения являются основными проблемами.

Процесс информатизации общества, происходящего в мире, быстрое развитие глобальной электронной среды делает необходимым широкое внедрение информационной технологии в системе образования и подготовки специалистов для подготовки конкурентно-способных кадров. Несмотря на обеспечения образования и профессиональной подготовки специалистов в нашей стране новыми программами обучения и оборудованиями, всё ещё существуют множество работ, подлежащих дальнейшей реализации

SUMMARY

One of the main problems of the Republic of Azerbaijan is to train competitive personnel according to the labour market in modern socio-economic condition.

The close relations between personnel training and labor market have the great importance for the socio-economic development of the society. Orientation of skiller personnel training within the quantity and quality according to market economy, the connection of vocational training vocational activity, specializing of secondary education organization of active participation of employment service in teaching process are one of the main problems.

The informational process of the society in global electronic environment needs the fast training of personnel in the system of information technologies.

Though the education and skilled personnel training, curriculas and teaching aids much work to do.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi Bakı-2000.
2. A.Quliyev Sosial - təminat məsələləri haqqında qanunvericilik toplusu, Bakı 2006.
3. T.Quliyev “Menecmentin idarəetmənin əsasları- 2001.
4. T.Ə.Quliyev “Əməyin sosiologiyası – 1998.
5. T.Quliyev “Əməyin iqtisadiyyatı” - 2003
6. T.Ə.Quliyev, Ə.İ.Məmmədov. Əməyin iqtisadiyyatı və sosiologiyası, Bakı-2009
7. T.Ə.Quliyev. İnsan resurslarının idarə edilməsi Bakı-2013.
8. T.Ə.Quliyev. İnflyasiyasının anatomiyası Bakı-2006
9. Əmək bazarı və kadr hazırlığı problemləri. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı-2002.
- 10.Ş.M.Muradov.İnsan potensialı; əsas meyillər, reallar, problemlər. Bakı-2004.
- 11.Əmək bazarı. Statistik məcmuə. Bakı-2012.
- 12.M.Ə.Əliyev, H.İ.Həmidov. Biznesdə insan resurslarının idarə edilməsi. Bakı-2013.
- 13.A.İ.İsmayılzadə. İnsan resurslarının idarə edilməsi və sosial inkişafı. Bakı-2013.
- 14.U.Ələkbərov. Davamlı insan inkişafı və ekoloji sivilizasiyasının əsasları.Bakı-2013.
- 15.Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı-2013.
- 16.Костин Л.А. и др. Рынок труда и теория занятости. Москва- 1997
- 17.Р.П.Колосова Экономика труда и социально-трудовые отношения Москва – 1997.
- 18.Ş.S.Qafarov. Pulun diktaturası Bakı-2014.
- 19.M.Talıblı. İqtisadiyyatda insan dəyəri. Bakı-2014.
- 20.Генкин Б.М. Экономика и социология труда. Москва – 2002.
- 21.Ильина Л.О. Рынок труда и управление человеческими ресурсами. Москва – 2008.